دیوانِ گرامی

از

ملک الشعراء حضرت مولٰینا شیخ غلام قادر گرامی مرحوم

شاعر خاص اعلیحضرت حضور نظام دکن خلد اللہ ملکہ

بفرمایش

شیخ مبارک علی تاجر کتب اندرون لوہاری دروازہ

لاہور

طبع اول

تعداد ایکہزار

فخرِ ایشیا مقربِ خاقانِ دکن ملک الشعرا حضرت مولینا غلام قادر گرامی مرحوم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

غزلیات

حمد

حرفیست خوش ز حمدِ خدا بر زبانِ ما — گردد بگردِ خویش زباں در دہانِ ما
بود و نبودِ ما ہمہ ہیچ است اے حکیم — یعنی بشاخِ شعلہ بود آشیانِ ما
ما را ز خاک بیم و امید آفریدہ اند — عمریست در کشاکشِ مرگ است جانِ ما
نخلے کہ در زمینِ تمنا نشاندہ ایم — می پرورد بآبِ تبر باغبانِ ما
ہر لالہ می دہد خبر از خونِ کوہکن — ہر ذرّہ کیقباد بود در جہانِ ما
در مرگ رازِ زندگیِ ما نہفتہ اند — ناگفتنی است قصۂ ما داستانِ ما

زو راہِ ما تصرفِ عقلِ بہانہ سنج — آخر شد است رہزنِ ما پاسبانِ ما
ما خانہ زادِ عقل چہ مجبور بودہ ایم — جبر اختیارِ ماست زمین آسمانِ ما
سر بر کنیم صبحِ قیامت ز خوابِ مرگ — فریاد از درازیِ خوابِ گرانِ ما
کامل عیار جلوۂ خونیں کرشمہ ایم — خونِ وفا چکد ز رگِ امتحانِ ما
اے شیخ اے گرامیِ ما اے اسیرِ خویش — از ما مپرس قصۂ دردِ نہانِ ما

خونناب درد از سخنِ ما فرو چکد
گویا بود زبانِ گرامی زبانِ ما

نعت

آنکہ را ہے بہ نہانخانۂ جانست او را — بے نشانست و بہر ذرّہ نشانست او را
معنیِ احمدِ بے میم بپرس از جبریلؑ — بجز اجوہر کُل مرتبہ دانست او را
منم از حلقہ بگوشانِ رسولِ عربیؐ — کہ زمین بوسِ ادب کون و مکانست او را

کرد از نیم نظر خیبرِ کفرم بدو نیم   آں یکے اندیش کہ تیغِ دو زبانست او را
معنیِ نکتۂ سربستہ قلندر داند   آنچہ بر شیخ نہانست عیانست او را

کفر اسلام شد از وعظِ گرامی امروز   بارک اللہ چہ زبانے بدہانست او را
بر درِ بتکدہ خوش رقص کند واعظِ شہر   شور در سر ز برہمن پسرانست او را
چشمِ آں شوخ پریچہرہ زبانے دارد   اللہ اللہ سخن او راست زبانست او را
کردہ ما را قدر اندازیِ آں ترک ہلاک   کہ ز ابرو و مژہ تیر و کمانست او را
عشوہ بر نالۂ آتش نفساں شیوۂ اوست   خندہ بر گریۂ خونیں جگرانست او را

رندِ میخوارہ گرامی چہ بلا نوش بود
کہ سر از بادۂ دوشینہ گرانست او را

موجِ گمراہیِ ما رہزنِ آگاہیِ ما   مرگِ آگاہیِ ما خوابِ سحر گاہیِ ما

پیشِ ما سوختگاں زندگی و مرگ یکیست
غوطه جز چشمهٔ آتش نخورد ماهیِ ما

غیرِ ما بُت شکناں کیست گواهِ توحید
زهره ها آب شد از نعرهٔ اللّهیِ ما

کشتیِ ماست که در دجلهٔ امید شکست
تختهٔ مرگ بود تختِ شهنشاهیِ ما

چه کشاید چه ببندد چه ستاند چه دهد
نالهٔ نیم شبی آهِ سحرگاهیِ ما

ما غلط، عقل غلط، کار غلط، راه غلط
خطِ پیشانیِ ما سر خطِ گمراهیِ ما

اتفاق ست که ما سخت نفاق انگیزیم
طرزِ وارفتگیِ ما روشِ لاهیِ ما

قسمتِ ماست که با دست بدستِ من و تو
نقش بر آب بود رمزِ جگرکاهیِ ما

کار از دست شد و دست بکارے نزدیم
داد از غفلتِ ما آه ز کوتاهیِ ما

نظم از نثر ندانیم تخلص چه ضرور
هاں مگر دیده و دل اشکیِ ما آهیِ ما

تعبیه در وجودِ ما دوزخِ ما بهشتِ ما
می چکد از نگاهِ ما معنیِ خوب و زشتِ ما

ہر دو رفیق در ازل ہر دو شفیق در عمل — عشق و وفا خمیرِ ما عقل ادب سرشتِ ما

حرف غلط نخواندہ ایم راہ غلط نکردہ ایم — رد و قبول جلوہ ریز در خطِ سرنوشتِ ما

بیخبری دہد خبر معنی و حرف در نظر — ساغرِ جم سفالِ ما آئینہ ایست خشتِ ما

دانہ ز خوشہ بیخبر خوشہ ز دانہ بے نصیب — ارزشِ نیم جو نداشت حاصلِ کارِ کشتِ ما

مرشدِ شہر در نماز، رندِ زمانہ در نیاز — ابروئے یار و چشمِ یار مسجدِ ما کنشتِ ما

راہبِ دیر پردہ در، شیخِ حرم بلا نظر — خوب نبود خوبِ ما زشت نبود زشتِ ما

چشتیِ[۱] ما رفیقِ ما دوش بوجد خوش نخواند — کعبۂ ماست چشتِ ما چشت بود بہشتِ ما

طرحِ محبت افگنیم مدحِ گرامی آوریم

عاشقِ پاکباز ما رندِ وفا سرشتِ ما

رہِ عشق است از سر کردہ پا باید دوید اینجا — کہ پا از سر نداند ہر کہ از خود پا کشید اینجا

۱؎ محرم علی صاحب چشتی لاہوری

بہم دلبستگیہائے نیاز و ناز را نازم — گرہ بر ابرواں بربستی آنجا دل تپید اینجا

بزلفِ یار دل بستن گرہ وا کرد از کارم — کشادِ کارِ من از بستگیہا آفرید اینجا

تغافل در کمینِ دلربائی مہرہ باز آنجا — تمنا بر بساطِ نامرادی مہرہ چید اینجا

فرود آمد سرم بر آستانِ فقر جا دارد — کہ دارد ریشہ در خاکِ وفا نخلِ امید اینجا

انا المنصور اینجا از لبِ ہر ذرہ می خیزد — انا الحق چو شد از ہر قطرۂ خونِ شہید اینجا

بگورستاں شدم برخورد در گوشم کہ اے غافل — ادب را کار فرما شبلی اینجا بایزید اینجا

زدم دستے بدامانِ شہیدِ کربلا آخر — کہ آں رمز آشنا بر حرفِ باطل خط کشید اینجا

گرامی از درِ پیرِ مغاں سر بر نمی گیرم
دل اینجا دلبر اینجا مدعا اینجا اُمید اینجا

زچون و چند علم برکش بلند آنجا — کہ نفی غیر زند راہِ چون و چند آنجا

شکار گاہِ شہنشاہِ حُسن را نازم — کہ صید خود بخود اُفتاد در کمند آنجا

قیامتے ست تماشائے باغِ جلوهٔ یار　　که نخلِ فتنه بود قامتِ بلند آنجا

سوالِ بوسه امیدِ وفا غلط کردم　　جواب گریهٔ تلخ است زهرخند آنجا

به بزمِ پیرِ مغاں بے ادب چه ره گیرد　　که سر بسنگ خورد عقلِ هوشمند آنجا

مپرس قصهٔ از کربلائے کوچهٔ عشق　　اجل گرفته جگرگوشه ایست چند آنجا

عبث سپند مسوز اے ستاره در بزمش　　دمیده چشمِ بد از دانهٔ سپند آنجا

صبا ز کوچهٔ زلفِ بتاں تو می آئی　　چه رفت بر سرِ دلهائے دردمند آنجا

ز شهرِ درد گرامی بناله می آید
گماں برم که شکستند بند بند آنجا

عشق را لاف مزن کار تمام است اینجا　　عشوه مفروش که محمود غلام است اینجا

حکمِ عشق است که از اهلِ ریا بگریزیم　　آنچه بر شیخ حلال است حرام است اینجا

عقل را خطبه مخواں عقل ز خود بیخبر است　　نام را سکه مزن ننگ ز نام است اینجا

خانقه نیست بسجاده و تسبیح چه کار — مجلسِ ماست همه شیشه و جام است اینجا

واعظِ شهر که از طوبیٰ و کوثر گوید — پخته کار است و لیکن همه خام است اینجا

گوهرِ بهترِ امامت ز نبوت خیزد — آنکه سجاده نشین است امام است اینجا

بزمِ عشق است سخنهاست بچشم و ابرو — خامشی چهره برافروخت کلام است اینجا

حرف کم گیر بطرزِ سخن گیرایم — دیده بر دوز که سیمرغ بدام است اینجا

جامِ جم گیر که در میکده خوش گفت اقبال[1] — قسمتِ باده باندازهٔ جام است اینجا

جلوه افروز گرامی ست بخاکِ پنجاب
آفتابست و لے برلبِ بام است اینجا

خوش گردشے ست چرخِ فلک را بکامِ ما — لبریز شد ز بادهٔ امید جامِ ما

باطل گریخت جوهرِ حق چهره برفروخت — آخر زدند سکّهٔ معنی بنامِ ما

---

[1] سر اقبال

آوردہ ایم مطلعِ حافظ دریں غزل — در ذوقِ عارفاں نمکیں شد کلامِ ما

ساقی بنورِ بادہ بر افروز جامِ ما — مطرب بگو کہ کارِ جہاں شد بکامِ ما

پرہیز نیم و راہ بجائے نمے بریم — موجِ کشاکشِ نفس است دامِ ما

مشاطہ خود فروش و کبوتر شکستہ پر — جز آہِ ما کہ می برد از ما پیامِ ما

در کوئے دوست راہ غلط کردہ میرویم — سر خطِ گمرہی ست براتِ دوامِ ما

سر دادہ گر نیہ نبض شناسانِ پختہ کار — بر پختگیِ شورشِ سودائے خامِ ما

لبیک میزنیم بر آوازِ مے فروش — رمز آشنائے خمِ غدیر است جامِ ما

ما سر بخطِ حضرتِ عثماں نہادہ ایم — ظلِ الٰہ آصفِ ہفتم نظامِ ما

عمرِ گریز پا بسر آمد ز دار و گیر — یعنی تمام شد ہوسِ ناتمامِ ما

تسبیحِ یا علیؑ گرہ از کار وا کند — مشکل کشائے ماست گرامی امامِ ما

گفتم شبے کہ کیست گرامی بخندہ گفت

رندِ ستارہ سوختۂ ما غلامِ ما

اے بسرت گردم بگرداں جام را
شیشه بشکن گردشِ ایام را

باده گر خام است ساقی خام نیست
دِه بشارت پختگانِ خام را

هر یکے را درخورِ آں داده اند
باده را مستی و گردش جام را

من ز خود رفتم که معشوقِ غیور
برنتابد نامه و پیغام را

از هوس بگسل که در هر دانهٔ
تعبیه کردند گویا دام را

لافِ نسبت می زند با چشمِ یار
یک جهاں سر شکند بادام را

ها چه بربندم که از خود بگسلم
چشم یا زنّار یا احرام را

مرغ زیرک دانه را دانست دام
ابله نشناسد ز دانه دام را

کرد عشقم آنچناں بے نام و ننگ
کز نگینم ننگ خیزد نام را

عشق در هر جا که می چیند بساط
مور در طاس افگند آرام را

عشق می ورزی گرامی شکوه چیست
غوطه در آغاز ده انجام را

بلا در هر شکن پیچیده زلف نیم تابش را — اجل در هر نگه پنهان بود چشم نیم خوابش را

تمنا بر نیاید زامتحان فتنه عنوانش — تماشا بر نتابد جلوه های سینه تابش را

دماغ فتنه را خوں کرد آن چشم سخندانش — قیامت سر بزانو غمزهٔ حاضر جوابش را

دهند از چشمه سار عشق باغ حسن را آبی — زدوبالا کرد شوقم نشهٔ عهد شبابش را

زمین بوسم اسیرم نو نیازم حلقه در گوشم — تبسم را تکلم را تغافل را عتابش را

زدلهای اسیران شور محشر سر برآورده — نمیدانم که وا کرد دست آن بند نقابش را

حباب آرزو لبریز دریای فنا ماییم — لگدکوب حوادث کرده اند آخر حبابش را

گرامی را بمجلس آن پری در دیده دیدم شب — بلاگردان وهم پنهان نگاه انتخابش را

نعت

بگیرم دامن آن سید لولاک در محشر — که محشر بر نتابد تاب حسن بیحجابش را

شبی در خانهٔ زین آن امام انبیا آمد — قضا گیرد عنانش را قدر گیرد رکابش را

قضا گیرد قدر گیرد ازل گیرد ابد گیرد — رکابش را عنانش را عنانش را رکابش را

سوارِ برق شد یا بے فلک آمد عناں گیرش   رکابش بوسہ برپا زد ملک بوسہ رکابش را
گرامی در قیامت آں نگاہِ مغفرت خواہد   کہ در آغوش گیرد جرمہائے بیحسابش را

بخواہد آتشے ملائے روم اے شمس تبریزی   زن آتش نیز رازش را بآب افگن کتابش را
غزلِ گفت آتشیں مضموں گرامی گفت محمودم
دہد ناصر علی خطے جوابِ لاجوابش را

فرد

عاشقِ آتش بجاں را مرگ عینِ زندگیست   کز رگِ بلبل بہ بندد باغباں گلدستہ را

غزل

بجو لیشں غیر را پنہاں نگاہے برمن است امشب
بلا را مرحبا گفتم کہ دشمن دشمن است امشب

حیا نگذاشت کز وصلِ خودم مے در قدح ریزد
فریبِ شرم را خونِ وفا بر گردن است امشب

حریفاں جذبہ ام بر گردِ خود گردیدنی دارد
کہ از ہر گوشۂ چشمے نگاہے بر من است امشب

نگہ در دلنوازی غمزہ در ذوقِ وفا کوشی
چراغِ حسن را از مہربانی روغن است امشب

تو ساقی من خرابِ حیلۂ عقل اے سرت گردم
مئے ہوش افگنم در دہ کہ رہبر رہزن است امشب

نمی دانم کہ وا کرد است آں بندِ قبا یا رب
کہ چاکِ جیبِ صبرم خود بخود تا دامن است امشب

مسلماناں سرِ زلفے کہ آوردش بدام آخر
کہ واعظ را رگِ گردن کمندِ گردن است امشب

شب آخر گشت و نقشِ مدعا صورت نه بست آخر
نگاهِ آشنا با حرفِ مطلب دشمن است امشب

ز حیرت جوششِ شوقِ جنون فرما ندانستم
که وا مانم گریبان یا گریبان دامن است امشب

شکستِ توبه ام بربست پیمان با شکستِ دل
شکست اندر شکست آمد چه اشکن بشکن است امشب

کدامین رشکِ گل در صحنِ گلشن جلوه ریز آمد
که بلبل از رگِ گل خار در پیراهن است امشب

چه باک از خصمیِ صورت پرستانِ ادب دشمن
گرامی آن شهنشاهِ معانی با من است امشب

بسملم پرفشانی هم هست   میرم و سخت جانیِ هم هست

خیز و در عرصهٔ جهاد بمیر | مرگ را زندگانی هم هست

جلوه اش چشمِ موسیٰ خواهد | دشنهٔ لن ترانی هم هست

لبِ منصور شو انا الحق سنج | بے نشاں را نشانی هم هست

از خیالش نمیروم بیروں | عجز را پهلوانی هم هست

نتواند که رم کند ز دلم | زور را ناتوانی هم هست

سرمه نگذاشت ناله برگیرم | نالهٔ بے زبانی هم هست

بے زبان است و رمزها گوید | چشم را نکته دانی هم هست

فتنه در چشمِ سرمگینش بست | خدمتِ پاسبانی هم هست

شیشه بشکست و بوئے باده نرفت | پیریم را جوانی هم هست

دید نبضم مسیح و می گوید | دردهائے نهانی هم هست

دل و داغ اند آشنائے قدیم | از سویدا نشانی هم هست

دلربایانه برد بردارم | شیوهٔ جانستانی هم هست

گردشِ چشم را بلا گرداں — گردشِ آسمانیٔ ہم ہست
ماہ را بر فلک دو نیم کند — فقر را ترکمانیٔ ہم ہست
از علیؓ پُرس نکتہ ہائے غریب — وحی را ترجمانیٔ ہم ہست

راہبِ دیر شد گرامیٔ ما
در حرم سبحہ خوانیٔ ہم ہست

جہل آمد یقینِ ما بگریخت — عقل بگریخت دینِ ما بگریخت
نکتۂ لا الٰہ بر خواندم — نقشِ غیر از جبینِ ما بگریخت
آتشیں آہِ ما اثر دارد — آسماں از زمینِ ما بگریخت
ز آب و گل رفتہ ایم بر در دل — فتنہ از ما و طینِ ما بگریخت
آنچناں از وجود رم کردیم — کہ اجل از کمینِ ما بگریخت
عشق سر بر زد از گریبانے — عقل از آستینِ ما بگریخت

عشق نام و نشاں نمے خواہد — نقشِ ما از نگینِ ما بگریخت

اجل آمد نشست بر بالیں — نفسِ واپسینِ ما بگریخت

علم افراخت امتحانِ فراق — جانِ اندوہگینِ ما بگریخت

زندگانی چناں رمید از مرگ — کہ گماں از یقینِ ما بگریخت

تا گرامی بخانقاہ نشست

شیخ خلوت نشینِ ما بگریخت

آرزو یاس است گر مستور نیست — پردہ برگیرم ولے دستور نیست

خویشتن را در میاں گم کردہ ام — امتحانِ فتنۂ منصور نیست

اے اسیرِ موجِ گردابِ وجود — دست و پائے زن کہ ساحل دور نیست

گوشۂ بگرفت صوفی از جہاں — گر بخلوت جا دہد مغفور نیست

منتِ خارا تراشیہائے غیر — زار نالیہائے ما منظور نیست

در جگر زخم است با مرہم چہ کار | نیست داغِ سینہ کاں ناسور نیست

عقل گوید از نظر دور است دور | عشق گوید بسمل از خود دور نیست

شاہراہِ عشق را کردیم سیر | ذرہ ذرہ نیست کاں منصور نیست

اختیارم جبر و جبرم اختیار | آنکہ مختار است او مجبور نیست

شیخِ شہر آخر چرا شد سر بجیب | گر لگدکوبِ امیدِ حور نیست

نا اُمیدی گفت در گوشِ اُمید | از نظر دور است از دل دور نیست

خفتہ در یک پیرہن ظلم و غرور | آنکہ مظلوم است او مغرور نیست

بندۂ عشقم گرامی خسروم
عشقبازی کارِ ہر مزدور نیست

یک اشکِ خوں بدجلہ و جیحوں برابرست | در وادیِ بلا کم و افزوں برابرست

مفت ست گر ز غمزۂ خونریز جاں بریم | یک خونِ بیگناہ بصد خوں برابرست

ما حادث و قدیم انا الحق چه میزنی | چوں اے پسر چگونه به بیچوں برابرست

در کارگاهِ عقل بود رنگِ امتیاز | در بزمِ عشق لیلیٰ و مجنوں برابرست

الٰهی است دیگر و لاهی دگر بود | غافل کجا بحضرتِ ذوالنوں برابرست

در نزع بر زبانِ زلیخا جز ایں نبود | یک آه با هزار شبیخوں برابرست

داغست تاج و تخت بود دردِ بیکسی | با کیقباد عاشقِ محزوں برابرست

از حرفِ بوسه لغزشِ مستانه گل کند | موجِ شراب و آں لبِ میگوں برابرست

آنجا که شد گرامی غمدیده اشک ریز
یک قطره با تلاطمِ جیحوں برابرست

بگوشهٔ آں چشمِ سرمه سا خفت است | نگه کنید که برقِ بلا کجا خفت است

بخاکِ مرقدِ مجنوں گذشتم و دیدم | که آشنا بتمنائے آشنا خفت است

یکے بشهر نگه کن چه انقلاب افتاد | که رندِ میکده بیدار و پارسا خفت است

مگیر حرف بر آویزشِ پرِ کاهی — تصرفِ اثرِ جذب کهربا خفت است

فریبِ زندگی از مرگ میدهد خبرم — چه انتهاست که در حرفِ ابتدا خفت است

نیازِ ما چه بلا بیدماغی دارد — که خفته است در آغوشِ ناز تا خفت است

رمیده ایم ز سبحهٔ هزار دانهٔ شیخ — نمیرویم براهی که اژدها خفت است

گذشت عمر و سر از خواب برنکرد ای چرخ — ببین که بختِ بدم مرده است یا خفت است

قدم بکوی بتان بوالهوس منه گستاخ — هزار فتنه در آغوشِ نقشِ پا خفت است

فراق و وصل ندانم ولیک رشک آرم — به بیدلی که در آغوشِ دلربا خفت است

ستاره دشمن و ره پیچ پیچ و منزل دور — عسس براهزنان یار و رهنما خفت است

سیاه مستیِ هندوئے خالِ رخسارش — بآن رسید که آتش بزیر پا خفت است

دمید صبح و گرامی ما بخواب هنوز
اجل گرفته بره بیخبر چها خفت است

نهان به پردهٔ فطرت هزار بوالعجبی ست — تبسمِ سببِ امتیازِ بے سببی ست

حدیثِ دل بزبانِ نگاه میگوئیم — زبانِ ما عجمی و نگاهِ ما عربی ست

نه جبرئیل نه حسانم و نه جوهرِ فرد — مدیحِ خواجه بخوانم کمالِ بے ادبی ست

سحر بگوشِ من آمد از حضرتِ قدس — که صدرِ بزمِ نبوت یتیمِ مطلبی ست

بحکمِ مرشدِ شیراز آتشے خواهم — که در صراحی چینی و شیشهٔ حلبی ست

کتابِ عقل ورق در ورق فرو خواندیم — تمام حیله فروشی و مدعا طلبی ست

دلیلِ عفو گناهم سبب نمی خواهد — عنایتِ ازلی پرده دارِ بے سببی ست

ز حرفِ لا که ترا بر زبان رود بشکست — دلِ من ست به پهلو که شیشهٔ حلبی ست

به نیم خندهٔ گرامی شبم بروز آورد
کرشمهٔ اثرِ ناله هائے نیم شبی ست

شکوه بر نمی تابد ناله بے زبانیهاست — مدعا نمی فهمد گریه ترجمانیهاست

مدعی سرِ خود گیر بیخودی بہل بخند بر نخیزم از کوشش زور ناتوانیہاست

اندکے تو اے صیاد بند از قفس برگیر مرغ نوگرفتارم ذوق پرفشانیہاست

ہان و ہاں چہ سحر انگیخت چشمِ سرمہ آلودش خامشی بحرف آمد حرف بیزبانیہاست

مرگ بے اجل خواہی عشق را صلا در دہ زندگانیِ عاشق مرگ زندگانیہاست

حکمِ آرمیدن نیست رخصتِ تپیدن نیست عاشق آزمائیہاست بسمل امتحانیہاست

بر شجر تجلی ریخت موسی از تغافل سوخت رمز بے نیازیہاست زخم لن ترانیہاست

شہرِ عشق را نازم طرفہ دارد آئینے مدعاست نومیدی مرگ زندگانیہاست

قاصدِ گرامی را کامد از سرِ کویش
زیرِ لب تبسم چیست سخت بدگمانیہاست

آنچہ شبخوں بہ تغافل ریخت فریادِ من است
وآنچہ نسیاں را بفریاد آورد یادِ من است

آرزوئے یک جہان و یک جہانِ آرزو
صیدِ آں وز دیدہ دید نہائے صیّادِ من است

تیغ برکرد از نیام و خندہ زد خونم نریخت
امتحانم امتحاں۔ بیداد بیدادِ من است

امتحانم سر بزانو آرزویم سر بجیب
آنکہ شرم او را زمیں بوس ست جلّادِ من است

آسماں کز اختراعِ ظلم نو آمد مثال
پائے بوسِ فتنۂ آں فتنہ ایجادِ من است

آں وفانا آشنا بیخود در آمد از درم
آہ آہِ من بود فریاد فریادِ من است

ریخت خونم فتنۂ آویزشِ ناز و نیاز
آنکہ صیدِ صیدِ خود گردید صیّادِ من است

نام کز وے ننگ خیزد نیست اِلّا نامِ من

یاد کز وے معنئِ نسیاں چکد یادِ من است

گفتِ شیریں در حریمِ خسروی ہنگامِ نزع

ہمانِ شیرینم بلا گردانِ فرہادِ من است

جوئے شیر و کوہ برکندن کہن افسانہ ایست

جوئے خوں آوردن و جاں کندن ایجادِ من است

فتنۂ محشر کہ صف در صف زند بر یکدگر

خانہ زادِ گوشۂ چشمِ پریزادِ من است

اِنّما را سفتہ گوشم لَو کُشِفَ را درس گیر

حضرتِ روح الامیں شاگردِ اُستادِ من است

بر سخنہایم گرامی جبرئیل آمد بوجد

ایں ہمہ دل گرمئِ ذوقِ خدا دادِ من است

ز ذوقِ بیخودی از من مپرس تا چند است	که سینه چاک نظرہائے فتنه پیوند است

رخِ تو عیدِ نظرہاست چند زیرِ نقاب	درآ بجلوه که یک شهر آرزومند است

وصال گر همه عمرست عمر یک نفس است	فراق گر سرِ موئیست کوهِ الوند است

تو آرزوئے دلِ من ز من چه می پرسی	ز دل بپرس که چونست و آرزو چند است

خدنگِ آن نگهِ ناز در ازل خوردم	هنوز بر لبِ زخمِ جگر شکرخند است

چه کهنه رندِ نظربازم و ندانستم	که در نگاه و تغافل بهم چه پیوند است

تو مفت از کفِ من برده چه میدانی	که قدرِ گوهرِ دل چیست قیمتش چند است

ز هم دو یک دلِ دیرینه بگسلند آخر	خبر دهید که در جسم و جان چه پیوند است

اثر پذیر نبودیم ورنه در معنے	کتابِ هستئ ما خود برائے ما پند است

عتابِ غمزه بلا در بلا بهم چیده است	کتابِ صبر ورق در ورق پراگند است

قدح تو با دگران میزنی و من مُردم	ز وعده هائے دروغے که راست مانند است

بسے بگشتم و جز ملکِ عشق کم دیدم	ولایتے که در آن بنده بے خداوند است

شکایتے نکنم از فلک ولے میرم　　　ازیں فسانہ کہ دشمن ز دوست خورسند است

تمام شکوہ و شکرِ من ست با آصف　　　کہ نازِ بندۂ دیرینہ با خداوند است

بلاکشاں زگرامی خبر کہ می آرد
اجل گرفتہ بزنجیرِ بیکسی بند است

مُردہ دل از عمر برخوردن نمیداند کہ چیست
ہرکرا دل زندہ شد مُردن نمیداند کہ چیست

دل ز دستم بُرد آں شوخے کہ از طفلی ہنوز
لذتِ مضمونِ دل بُردن نمیداند کہ چیست

دہرِ ناسازم بجائے شیر جامِ زہر داد
مادرِ بے مہر پروردن نمیداند کہ چیست

خاک بر سر باد آبِ زندگانی را کہ خضر
معنئِ کیفیّتِ مُردن نمیداند کہ چیست

نازپروردے کہ آہے بر سرِ راہے نکرد
درگریباں سر فرو بردن نمیداند کہ چیست

تو نیازے کز نگاہے در جگر تیرے نخورد
غوطہ در خونِ جگر خوردن نمیداند کہ چیست

بوالہوس کز گلبنِ باغِ محبت گُل نچید
از وفا رنگے بر آوردن نمیداند کہ چیست

آں کہ کم خواند ز لوحِ زندگانی درسِ مرگ
رمزِ مُردن پیش از مُردن نمیداند کہ چیست

خوش نظیری نکتہ آوردی گر آمی شد زکار
پارسا آدابِ مے خوردن نمیداند کہ چیست

دلم غریب و دو چشمِ تو قاتل افتاد ست   یکے غریب و دو قاتل چہ مشکل افتاد ست

تو ز آب و گل همه گوئی و من ز دل گویم — ترا بجمعه مرا کار با دل افتاده است
تو دل مبند بدنیا که هر مسافر را — نظر بباديه دل بمنزل افتاده است
سرِ بریدهٔ ما را نشاں چه می جوئی — بسانِ اشک بدامانِ قاتل افتاده است
چه ذوقِ بیخودی آنرا که کشتیِ عمرش — ز موج خیز حوادث بساحل افتاده است
ز شهرِ عقل در افتاده ام بصحرائے — که نقشِ جاده در آغوشِ منزل افتاده است
نگاهِ حضرتِ انساں عیارِ خود نشناخت — هزار حیف که عاقل چه غافل افتاده است
بساطِ غمکدهٔ عشق نقش می بستند — ز نامرادیِ ما قرعه بر دل افتاده است
بریم جاں بسلامت گر از بلا مفت است — که چشمِ مست بخونریز مائل افتاده است
حکایتِ من و تو خوانده ایم حرف بحرف — تمام صفحهٔ هستی چه باطل افتاده است
بآشتیِ ستاره حریف می نازد — ز مهره بازیِ افلاک غافل افتاده است

تو ماجرائے گرامیِ دردمند مپرس
که نیم ناز ترا نیم بسمل افتاده است

باز چشمم بہ سرِ راہے بکسے افتادست   کہ ز چشمش بسرِ خاک بسے افتادست

ذوقِ بے رحمیٔ لیلیٰ دلِ مجنوں داند   کہ بہ دنبالِ صدائے جرسے افتادست

دم نزع ست غمِ بیکسیٔ من مخورید   بگذارید کہ کارم بکسے افتادست

از نظر حسرتِ نظارۂ گل میچکدش   چشمِ بلبل کہ بچاکِ قفسے افتادست

چیست ذوقِ لبِ شیریں و دلِ بوالہوسم   کوزۂ شہد کہ در پے مگسے افتادست

بیدلاں رسمِ تغافل صنماں راست ضرور   مصلحت ہست کہ در آب خسے افتادست

دی شنیدم کہ گرامی ز جہاں گوشہ گرفت

دیدم امروز بہ بندِ ہوسے افتادست

مستم ز تبسم کہ شرابے بہ ازیں نیست   داغم ز تغافل کہ کبابے بہ ازیں نیست

ہاں بیخبراں ہر نفسے روزِ حساب ست   با خود بحسابم کہ حسابے بہ ازیں نیست

لبریزِ تمنا چہ بلا آمدہ انسان   در قلزمِ امید حبابے بہ ازیں نیست

در باغِ وفا نخلِ تمنّا ثمر آرد اشکے ز مژہ ریز کہ آبے بہ ازیں نیست
خورشید کند دعویِ یکتائیِ آں شوخ از پردہ برآمد کہ جوابے بہ ازیں نیست
دردِ سرِ مرگ است ز صندل چہ کشاید کو گریۂ بلبل کہ گلابے بہ ازیں نیست
نومیدیِ ما غازۂ رخسارِ امید است بر چہرۂ اُمّید نقابے بہ ازیں نیست
در خوابِ اجل رفت زلیخا و چہ خوش گفت این است شکر خواب کہ خوابے بہ ازیں نیست
ترسا بچہ بشکست کدو بر سرِ واعظ رسوائیِ آں خانہ خرابے بہ ازیں نیست
من نامہ فرستادم و آں کافرِ مغرور ناخواندہ دریدش کہ جوابے بہ ازیں نیست

در مدرسۂ عشق بخواں مصحفِ رخسار
برخیز گرامی کہ کتابے بہ ازیں نیست

عشق آمد و از عقلِ فسونگر نتواں گفت پیدا است کہ از پنبہ و اخگر نتواں گفت
ما خمکشِ دیرینۂ سر جوشِ الستیم با ما سخن از شیشہ و ساغر نتواں گفت

با دلشدگاں قصۂ محشر نتواں کرد — با سوختگاں حرف ز کوثر نتواں گفت

آں طفل رہ دل ز دو رہزن نتواں خواند — در کعبہ زند آتش و کافر نتواں گفت

منصور کہ مستانہ برآمد بسرِ دار — خوش گفت کہ ہر نکتہ بمنبر نتواں گفت

آں راز چہ راز ہست کہ در پردۂ میم است — آں راز الٰہی ست مکرر نتواں گفت

آں رمزِ جلیل است ابوجہل چہ فہمد — آں سرِ خلیل است بآذر نتواں گفت

آں را کہ دریں دشت نہ صید است نہ صیاد — شاہیں نتواں گفت کبوتر نتواں گفت

در سینہ ہمیں درد دلِ بیدرد کہ آں را — ماہی نتواں گفت و سمندر نتواں گفت

بسم اللہ ترا ایں مژہ آں ابروئے خونریز — برخیز کہ از دشنہ و خنجر نتواں گفت

با دوست حدیثِ دلِ غمدیدہ چہ گوئیم — وارفتگیِ ذرہ باختر نتواں گفت

در دیدۂ معنی نگہاں حضرتِ اقبال — پیغمبری کرد و پیمبر نتواں گفت

ایں است سخنہائے گرامیؔ اگر ایں است
شاعر نتواں خواند و سخنور نتواں گفت

بہ بزمِ عشق بناموس و ننگ در جنگ است — کہ عشق دشمنِ ناموس و رہزنِ ننگ است
ادا شناسِ رموزِ کرشمہ می داند — کہ در نگاہ و تغافل ہزار فرسنگ است
دل از ہوسِ وصلِ آن صنم چہ کنم — عجب معاملۂ آبگینہ و سنگ است
بصلح دستِ در آغوشِ غیر را چہ خبر — کہ چشمِ من ہمہ شب با ستارہ در جنگ است
ز لافِ معرفتِ شیخِ شہر دانستم — کہ مدعا رہِ باریک و مدعی لنگ است
سپہر و این ہمہ چشمک فروشیِ اختر — فریبِ پردۂ قانونِ فتنہ آہنگ است
تپاو ز انگہ رہ نوردِ وادیِ نزع — کہ نیم گام دریں رہ ہزار فرسنگ است
ز قرب و بعد چہ گوئی کہ قربِ او بعد است — ز جنگ و صلح چہ پرسی کہ صلحِ او جنگ است
ہزار جلوہ و رنگے ز بیخودی نگرفت — نتیجۂ شہرِ ہمسا نگلیمِ خود رنگ است
نہ از زمانہ امیدم نہ از ستارہ نوید — زمانہ بستم ست و ستارہ در جنگ است
بخواہ جامِ جم و ملکِ جم ز درویشان — کہ دُر بخشیۂ صدف لعل در دلِ سنگ است
دریں زمیں غزلے خوش زمن نمی آید — کہ تنگ دستم و دل تنگ و قافیہ تنگ است

عتابِ او ہمہ آفت خطابِ او ہمہ قہر
گرامی این چہ فسون است و این چہ نیرنگ است

نگاہ بخشد و دل بخشد و زبان بخشد — چرا گناہ نہ بخشد کسے کہ جان بخشد

حکیم گفت کہ آن لاشریک لہ این است — کہ عمرِ خضر دہد مرگِ ناگہان بخشد

زباغِ آیۂ لاتقنطوا گلے چینیم — گناہِ ما کہ نہ بخشید نیست ہاں بخشد

حکیم ہر چہ بہر کس دہد ز حکمتِ اوست — سکوں بہ نقطہ و گردش بآسمان بخشد

مرا بادۂ سحر گاہ یک اثر ندہد — ہزار فتنہ بآں چشمِ نکتہ داں بخشد

ز دستِ یاس بجانم کجاست شمشیرے — کہ آرزوئے دلِ صید نیم جاں بخشد

ستم ظریفیِ آں چشمِ فتنہ مست مپرس — کہ با شکستہ دلاں ذوقِ امتحاں بخشد

بگفتمش اے پری امروز بوسہ یا دشنام — ہزار حیف نہ این بخشد و نہ آں بخشد

قبیلہ پروریِ دردِ عشق را نازم — کہ با گرامیِ ما چشمِ خونچکاں بخشد

چه مدعاست ز وارفتگی چها مقصود   که هست ماست همه نیست بود ماست نبود

بقطرهٔ قطره کلیم ست و آں تلاطم نیل   بذره ذره خلیل ست و آتش نمرود

یکیست جوهر فطرت ولے ندانستم   که ایں چرا شده مقبول و آں چرا مردود

عناں ز دست مده بیدلی بکار مبر   گره ز غصه برابر و مزن چه دیر چه زود

با آشنا همه بیگانگی اثر کردست   که هیچ می نشناسد ایاز را محمود

ز مرگ و زیست سخن رفت و عشق می گوید

که نسبتے ست گرامی نهاں در آتش و دود

گم گشته‌ام از خویش ز جائے خبرم داد   ایں گمرهی از راهنمائے خبرم داد

من بندهٔ انداز ز خود رفتنِ خویشم   کیں بیخودی از خانه خدائے خبرم داد

آتش نفساں جذبهٔ دل بے اثرے نیست   شوقِ کششِ کاهربائے خبرم داد

آمد بلبِ غنچه تبسم شدم از کار   اندازِ تبسم ادائے خبرم داد

از چاشنیٔ سوختنم بے خبری بود — برقِ نگہِ ہوش رُبائے خبرم داد
زاں بوسہ دہم دامنِ گل راکہ رگِ گل — از نازکیٔ تارِ قبائے خبرم داد
دل نعرہ برآورد کہ یاراں ہمہ رفتند — شد قافلہ آوازِ درائے خبرم داد
تا بود نفس روح گرفتارِ بلا بود — ایں سلسلہ از دامِ بلائے خبرم داد

از رفتنِ آں شوخ ازیں راہ گرامی
گلبازیٔ نقشِ کفِ پائے خبرم داد

اسیرِ حلقۂ وحدت بانجمن چہ رسد — زخود گسستہ بگرداب ماؤمن چہ رسد
زرشک جلوہ بآئینہ ہم نپردازد — بخویشتن نرسد آں صنم بمن چہ رسد
تو ماجرائے تہِ آب پرس از غواص — کہ غیرِ مردہ کہ داند کہ در کفن چہ رسد
زخارجی مطلبِ عشقِ اہلِ بیتِ رسولؐ — کہ نارسیدہ بیک تن بہ پنجتن چہ رسد
زتلخکامیٔ پرویز کردہ ام معلوم — کہ بوسۂ لبِ شیریں بکوہکن چہ رسد

زخندهٔ گلِ رخسارِ یار دانستم　　که عندلیبِ چمن باز در چمن چه رسد

رسیده فکرِ گرامی بر مزهائے دقیق

بفهم نکتهٔ موهوم آن دهن چه رسد

وائے دانا که بآں هوش ربائے نرسد　　سر فروشے نرسد آبله پائے نرسد

هاں وهاں تیر نگاهے بجگر تا نخوری　　ناله کارے نکند آه بجائے نرسد

مشکل آن نیست که دردیست بجانم مضمر　　مشکل آن است که دردم بدوائے نرسد

ناقهٔ لیلیٰ نبید ز در چشمِ مجنوں　　آنچناں رفت که آوازِ درائے نرسد

ناله سر کردم و کارے نکشاید چه کنم　　شاه را گوشهٔ چشمے بگدائے نرسد

ایں همه فتنهٔ برگشتگیِ بختِ من ست　　که در آغوش اثر دستِ دعائے نرسد

دستِ من در کمرِ ماه رسد میرسدش　　نرسد آه بآں بندِ قبائے نرسد

ره غلط کردم و افتاد گره در کارم　　مردِ راهے نرسد عقده کشائے نرسد

بود نا گفتنی آں نکتہ کہ منصور بگفت — آں کہ در خود نرسیدست بجائے نرسد

آہ از دوست حدیثے بگرامی نرسید

آہ از گلشنِ امید صبائے نرسد

سر بر زد از الست بلا جستجو نبود — صورت گرفت معنیٔ جاں آرزو نبود

بودیم جلوہ افگنِ ایوانِ لامکاں — نُہ آسمان و ہفت خط و چار سو نبود

تسبیح و خرقہ بود بایں ہا مرا چہ کار — پیمانہ و صراحی و جام و سبو نبود

رفتم بمدرسہ کہ مگر پے باو برم — شورِ ترانۂ من و تو بود، او نبود

سودائیانِ حلقۂ زلفِ سیاہ را — دستارِ سر نبود کہ طوقِ گلو نبود

یک شہر گل بجیبِ نظّارہ اش ولے — دامانِ چاک چاک نگاہم رفو نبود

در بزم نیست غیرِ گرامی رقیبِ من

او بود من نبودم و من بودم او نبود

کار از نظر گذشت تماشا بما رسید | در سینه دل نماند تمنا بما رسید
ما جانشینِ حضرتِ مجنونِ نکته سنج | قسمت نگر که نسخهٔ سودا بما رسید
دلبستگئ ذوقِ تبسم نصیبِ غیر | بیرحمئ تغافلِ بیجا بما رسید
گنجشکِ ما بدامِ محبت تپید و مُرد | پیغامِ بے نیازئ عنقا بما رسید
طغرائے ماست امتِ احمد زہے نصیب | عہدِ خلیل و مہدِ مسیحا بما رسید
ما دشمنِ خودیم بر اختر چہ تہمت است | ما شکوه کم کنیم که از ما بما رسید
حسرت ز در درآمد و امید رم گرفت | اخلاص رُخت بست مدارا بما رسید
کے در رسید بہ سرِ فرہادِ نامراد | زخمے که از عجوزهٔ دنیا بما رسید
اے وائے ما که کشتئ ما را فرو شکست | موجے که از تلاطمِ دریا بما رسید
اے بیکسی بخاکِ لحد در رسیده ایم | عقبیٰ بما رسید نہ دُنیا بما رسید

ما نالہ سر کنیم گرامی نگفتنی ست
کز تار تار زلفِ چلیپا بما رسید

دی گذشت کعبه را آخناق افتاده بود

اتفاقِ این و آن داغِ نفاق افتاده بود

دوش در میخانه از دیوانگیهایم مپرس

مست بودم شیشهٔ عقلم ز طاق افتاده بود

طاق را از جفت نشناسیم ما سودائیان

ابروان را جفت برخوانیم طاق افتاده بود

یار آمد بر سرِ بالینِ من لیکن چه سود

در میانِ جسم و جانِ من فراق افتاده بود

طفلِ اشکم گر ز چشم افتاده هیچش بر مسنج

ناخلف بودست پنداری که عاق افتاده بود

گو شبِ مهتاب آن آویزشِ ناز و نیاز

ساعدش در گردنم دستم بساق افتاده بود

دی گرامی در قمارِ عشق خود را باخت بُرد
مدعی در گیرو دارِ حفت و طاق افتادہ بود

سحر گل کرد رفت آں بیوفا دل درمیاں گم شد
شکیبم گم شد و امید گم شد امتحاں گم شد

مکاں در لامکاں گم شد نشاں در بے نشاں گم شد
قیامت سر برآورد آں باین و ایں بآں گم شد

نہانش را عیاں گفتم عیانش را نہاں گفتم
عیاں اندر نہاں گم شد نہاں اندر عیاں گم شد

رہے گم کردہ ام اے رحمۃ العالمیںؐ رحمے
ز ایماں شیخ گم شد کعبہ گم شد پاسباں گم شد

چناں برہم زدی اے چرخ بزمِ ما و فاکیشاں
کہ دجلہ گم شد و ملاح گم شد بادباں گم شد

جبینِ گم کہ ز مژگانم نمی ریزد نمی ریزد
کرشمہ گم شد از ابرویش یا تیر از کماں گم شد

ز دریائے تلاطم خیز امید م چہ می پرسی
کہ تا ملاح لنگر بر کشاید بادباں گم شد

براں بودم کہ از سرِ دہانش نکتہ بر خوانم
سخن تا بر زباں آمد زبانم در دہاں گم شد

بصحرائے محبت گم شدن بارے عجب نبود
دریں وادی حریفاں کارواں در کارواں گم شد

گرامی از نگاہے دل ز دستم برد آں کافر
دلِ رمز آشنا آخر بچشمِ نکتہ داں گم شد

آں روز سوختم کہ نہاں زاغیاں نبود — آتش بجاں فتاد کہ در جسم جاں نبود

آں چشمِ مست صبحِ ازل کرد بسملم
تیر از کماں کشاد کہ تیر و کماں نبود

آنجا کہ نیم پردہ ز رخسار برگرفت
موسیٰ نبود کوہ نبود امتحاں نبود

آنجا کہ برقِ جلوہ اش آمد شرارہ ریز
بلبل نبود باغ نبود آشیاں نبود

حرفے کہ گفت چشمِ سخنداں شنیدہ ایم
با آں کہ گفتگوئے نگہ را زباں نبود

با حل و عقدِ بیم و رجا فقر را چہ کار
در شہرِ ما ستارہ نبود آسماں نبود

انساں کشید بارِ امانت نگہ کنید
ما را بایں گیاہِ ضعیف ایں گماں نبود

چند اے ہوس فریبِ حدیثِ فراق و وصل
بیخود بخود مپیچ کہ ایں بود آں نبود

دلگرمیِ وفا بنظر داشت ہاں نداشت
ہا شوق نوازیِ باثر بود ہاں نبود

یا شوقِ نامراد نبود اضطراب خیز
یا خود تصرفِ نگہِ نکتہ داں نبود

دیرینہ بندہ ایم علیؑ را کہ جز علیؑ
رمز آشنائے زمزمۂ کن فکاں نبود

آں رازِ سربمہر کہ در میمِ احمدؐ است
پرس از علیؑ کہ غیر علیؑ رازداں نبود

در منزلِ ماجرائے گراہی ز ما مپرس
دل در نگاہ بود زباں در دہاں نبود

دل ذوقِ قرب داشت بایں بُعدِ ایں فراق　　　پابوسِ منتِ نگہِ پاسباں نبود

سودائے خام داشت گرامیِ پختہ کار

اندازہ سنجِ چاشنیِ امتحاں نبود

عشوہ در پردہ ستمہاست کہ باما میکرد　　　صبر فرمود حیا شوق تقاضا میکرد

غمزہ را رخصتِ خونریز دہد تا چکند　　　جور ناکردنش آں بود کہ گویا میکرد

تار تار است گریبانِ شکیبم امروز　　　کیست گستاخ کہ آں بندِ قبا وا میکرد

ما نگوئیم کہ فردا بتر است از امروز　　　وائے امروز کہ سر در سرِ فردا میکرد

کارِ امروز بفردا مگذار اے غافل　　　وائے آں ابلہ کہ سر در سرِ فردا میکرد

نعرہ ہا بر زدم آں آفتِ جاں بر نگرفت　　　گریہ سر کردم و دزدیدہ تماشا میکرد

من بخود گم شدہ ام گم شدہ را می جویم　　　آہ منصور چہ گم کرد کہ پیدا میکرد

ساقی آں بادہ کہ از خمکدۂ وحدت ریخت　　　نشۂ بیخودیِ عشق دوبالا میکرد

کارِ ما بود گره در گره از گردشِ چرخ
چشمِ ساقی ست که از کار گره وا میکرد

ذرّه ام رقص کناں خیمه بخورشید زند
قطره ام شور باندازهٔ دریا میکرد

شجرِ وادیِ ایمن زنگاهم می سوخت
داغِ دل بود که کارِ یدِ بیضا میکرد

ماتمِ عاشقِ دل زنده تماشا دارد
خضر از خویش شد و مرگ تمنّا میکرد

از کجا تا بکجا ماتمِ شیخ الہند[۱] است
ناله بر خورد بگوشم که مسیحا میکرد

زیرِ لب خندهٔ خوش داشت گرامی در نزع
جاں بجاناں دہد و قطره بدریا میکرد

وفا دشمن رهِ عاشق نوازی بر نمیگیرد
چه بر گیرم که آهِ آتشینم در نمیگیرد

پری در شیشه کردم ماه را در چاه بر بستم
ولیکن هیچ افسونم بآں کافر نمیگیرد

بدام افتاده ام اے باغباں میرم بدام آخر
که آں صیاد ظالم صیدِ لاغر بر نمیگیرد

[۱] مولینا محمود الحسن مرحوم

زخشکی در دماغِ شیخِ شهر امشب جنوں گل کرد   چرا با ما نمی سازد چرا ساغر نمیگیرد
مُغنّے خوش زد مثل بر گنبدِ عمامهٔ زاهد   سرست این ناکیدو یارب که دردِ سر نمیگیرد
بگوشِ مُرده حیرانم چه میخوانند افسونے   که سر از خواب تا صبحِ قیامت بر نمیگیرد
چه افتاد ست واعظ را که نقد از نسیه کم داند   چه پیچیدش بسر یارب که دردِ سر نمیگیرد
گل آتش زد بجو داز جلوهٔ خود سخت حیرانم   که بلبل را چرا آتش به بال و پر نمیگیرد

گرامی خوانده است از لوحِ فطرت درسِ آزادی
درِ اجمل[1] مگر گیرد درِ دیگر نمیگیرد

بمسجد سبحه بر کف رندِ شاهد باز می آید   نوا پردازِ سازِ پردهٔ ناساز می آید
ندانم چشمِ مخمور که زد تیغِ نگه یارب   که از خونِ جگر بوئے مئے شیراز می آید
بنازم نوبهارِ شوخیِ برقِ نگاهش را   که مُرغِ جوهرِ آئینه در پرواز می آید

[1] مسیح الملک حکیم اجمل خان

خیالِ نقشِ پائے کیست یارب عیدِ آغوشی
که نقشِ بسملم از مهرِ جبهٔ گلباز می آید

ز پا پیمبرها گردانِ طرزِ گردشِ چشمے
که در هر گوشه صد میخانه پا انداز می آید

دلم پیچید در سودائے مژگانش تو پنداری
کبوتر خود بخود در پنجهٔ شهباز می آید

بنازم اے گرامی بر نیازِ جرأت انگیزت
که گلچینِ چمن در نگاهِ ناز می آید

دیدیم و سجده کردیم کارے که بود ایں بود
منت بجود نهادیم بارے که بود ایں بود

مردانه جاں فشاندیم بر قامتِ بلندش
منصورِ وقت مائیم دارے که بود ایں بود

جاں شوخیِ نفس داشت آہم نماند آخر
قانونِ زندگی را تارے که بود ایں بود

گفتی که با رقیباں نشینم و نشستی
در جیب لا نهفته آرے که بود ایں بود

از خارِ هجر ما را بر لب شکایتے نیست
رفتی به بزمِ دشمن خارے که بود ایں بود

از زخمِ مرگ آخر خوں شد بهارِ عمرم
پنهاں در آستینم مارے که بود ایں بود

شاخِ مژہ ندارد جز اشک برگ و بارے — برگے کہ بود ایں بود بارے کہ بود ایں بود

باخود زخود رمیدم بیخود بخود رسیدم — دیوانۂ ازل را کارے کہ بود ایں بود

نگذاشت نفس بدخو کز خوئے بد برآیم

در پیرہن گرامیؔ خارے کہ بود ایں بود

دلے کجاست کہ مارا زما نگہ دارد — عنانِ طاقتِ صبر آزما نگہ دارد

نگاہِ بوالہوس اینجا عناں ز دست دہد — نگاہ را دلِ درد آشنا نگہ دارد

صبا بکوچۂ زلفش دلِ مرا دریاب — بآں غریب خبر دہ کہ جا نگہ دارد

ہزار حیلہ برانگیخت لیک نتوانست — کہ بوئے زلفِ تو با خود صبا نگہ دارد

سرم جنوں زدۂ شورِ نازنیں پسریست — کہ در شکستنِ پیماں وفا نگہ دارد

نگہ کنید کہ آں دلربا چہ پرکارست — کہ جانبِ دلِ بے مدعا نگہ دارد

طپانچہ خوردۂ موجِ بلاست زورقِ ما — ز ناخدا چہ کشاید خدا نگہ دارد

ربود دل بنگاہے و من نمیدانم — کہ بر زمیں زند آں طفل یا نگہ دارد

دلِ شہاں بہ تغافل در افگنند ز نظر
دلِ گرامیِ مفلس کجا نگہ دارد

میروم از خود اگر یار بہ محفل برود — جاں رود عقل رود صبر رود دل برود
اینچہ راہیست کہ چوں شد ہمہ آتش بسرم — ایں چہ کوئیست کہ پایم ہمہ در گل برود
مرد غافل اگر از راہ رود حرف مگیر — وائے بر رہروِ آگاہ کہ غافل برود
یار رفت از برم امشب اجل آمد بسرم — بگذار اے ملک الموت کہ محمل برود
از نگہ میچکدش حسرتِ یک زخمِ دگر — نیم بسمل کہ فنا ماند و قاتل برود
خونِ من روزِ قیامت بودش دامنگیر — ایں نہ داغیست کہ از دامنِ قاتل برود
برود سہل اگر داغ بود بر دامن — داغ بر دامنِ دل ہست کہ مشکل برود
فتنہ آں نیست کہ آید دلِ دیوانہ بہوش — فتنہ آنست کہ ہوش از سرِ عاقل برود

با منِ راہ نشین دوش گرامی میگفت
سخت غفلت زدهٔ خیز که محمل برود

اسیرِ گوشۂ چشمِ تو شہسوارانند   شہیدِ نیم نگاہِ تو شہریارانند
رموزِ مستیِ عقل اے حکیمِ دانشمند   بیا بپرس ز مستاں که ہوشیارانند
یکیست رہزنِ ہوشم یکیست دزدِ دلم   بہم نگاہ و تغافل چہ پردہ دارانند
زدیدہ تا دردل ذرّہ ذرّہ غمّاز ست   گماں مبر که دل و دیدہ رازدارانند
صبا بحضرتِ آناں سلامِ ما برساں   که جرمِ ذوقِ وفا را گناہگارانند
زگرمجوشیِ مردانِ راہ دانستم   که بلبلانِ خزاں دیدہ در بہارانند
تمام خندہ بگریند و گریہ میخندند   برآسمانِ تصرّف چہ برق و بارانند
زبزمِ دوست خبر میدہند و بیخبرند   سخن زپردگی آرند و پردہ دارانند
سراز دریچۂ عہدِ الست بر کردند   زچون و چند و کم و کیف رستگارانند

نشستہ بر درِ دل حکم بر ستارہ کنند　　برب کعبہ کہ اینان تمام کارانند
سمندِ ہجو دیم تازیانہ مے خواہد　　خبر کنید لطفلاں کہ نے سوارانند
دعا کنید کہ خاکِ مرا کند اکسیر　　نگاہِ عرش نشیناں کہ خاکسارانند
ز بزمِ زہد فروشان شیشہ در آغوش　　کنارہ گیر کہ اینان سیاہ کارانند

رموزِ عشق گرامی ما چہ میدانند
چہ پختگاں کہ دریں راہ خامکارانند

شورشِ جلوۂ آں پردہ نشیں عام افتاد　　پختہ کارانِ جنوں را ہوسِ خام افتاد
از جگر آہ بر آمد جگر از دیدہ چکید　　ایں فسادِ نگہِ ماست کہ بر بام افتاد
آفتاب آمدہ در چشمۂ خورشید فرود　　عکسِ رخسارۂ ساقی ست کہ در جام افتاد
حرف از بوسہ زدم تیغ بر آمد ز غلاف　　بر زبان رفت دعا کار بدشنام افتاد
کارم افتاد بجاں شیشہ ام افتاد بسنگ　　سر بدیوار زدم طشتِ من از بام افتاد

شہرِ عشق ست ز نومیدی و امید مگو — آں بلا نوش بکام ست کہ ناکام افتاد

اول و آخرِ ما تعبیہ در فطرتِ ماست — موجِ آغاز بگرداب انجام افتاد

وائے بر فطرتِ صیاد اگر فہم نکرد — معنیِ حسرتِ آں صید کہ در دام افتاد

حسن شد بزم نشیں فتنہ در آمد بہ نشاط — عشق زد زخمہ بجاں عقل چہ بدنام افتاد

عشوہ مفروش کہ آں وعدۂ رنگ آمیزش — پردہ دارِ اثرِ بوسہ بہ پیغام افتاد

سخنِ من سخنے نیست بگنجینۂ دل — نقشِ معنی ست کہ در پردۂ الہام افتاد

رند دیرینہ گرامی ز جہاں پاک برفت
آں بدِ دہر چہ با نیک سرانجام افتاد

بہار آمد و گلبانگ نائے و نوش آمد — بیار بادہ کہ نوروزِ چشم و گوش آمد

نگاہِ غنچہ چہ آں بادہ ریخت در ساغر — کہ عقل مست شد و بیخودی بہوش آمد

سحر بکوئے خودم دید و خندہ زد کہ دگر — ستارہ سوختۂ امتحان دوش آمد

چناں سرشک جگر گوں ز دیده میچکیدم　　　که دامنِ مژه دامانِ گلفروش آمد

ز حسنِ دلکش و آواز دلربائش مپرس　　　که گوشِ اہلِ نظر چشم و چشم گوش آمد

چگونه نقشِ مرادم درست بنشیند　　　حجاب حائل و دلاله خود فروش آمد

نسیمِ صبح ندانم بگوشِ گل چه دمید　　　که گل بخنده زد و مرغ در خروش آمد

چه سحر کرد نگاہش که در حوالیِ چشم　　　بلا کمر بکمر فتنه سفته گوش آمد

مرا ز مرشدِ شیراز نکتهٔ یاد است　　　که سخت میر بود ہر که سخت کوش آمد

نگاه دشنه گرفت و کرشمه پرده درید　　　شکیب خوں شد و امید در خروش آمد

فریب گردشِ آں چشم فتنه مست مپرس　　　یکے ز ہوش بر آمد یکے بہوش آمد

مریدِ پیرِ مغانم که گفت و خوش میگفت
که ہاں گرامیِ ما رندِ خرقه پوش آمد

طلسمِ جذبِ مجنوں عصمتِ لیلیٰ نگه دارد　　　به لیلیٰ ده خبر کاے بیخبر ایں حرف ته دارد

گنه کردم که به قتلم کمر بندد ندانستم — که آں برقِ بلا خطّے بخونِ بیگنه دارد

ہلاکم کرد حسرتہائے مرغِ نوگرفتارے — که چشمے بر قفس میدارد و چشمے بره دارد

تہید ستم مپندار اے امامِ شہر در محشر — که آدم زاد گر چیزے نمیدارد گنه دارد

بخود برجوش اے اشکم زخود برخیز اے آہم — که دشمن دلِ آں آشنا بیگانه ره دارد

رهِ عشق است امید از زمینِ یاس میروید — دریں صحرا دلِ ہر ذرّۂ یوسف بچه دارد

محبت مشربم زنّار از تسبیح نشناسم — دلِ دردآشنا بتخانه دارد خانقه دارد

تغافلہائے صیاد آتشے زد در پر و بالم — خدا از پنجۂ مژگان گیرائیش نگه دارد

ز جعدِ مشک بیزش عقدۂ را کرده ام امشب — سخن از نافه کم گویم که پشمے بر کله دارد

تغافل را زمیں بوسم نگه را گردِ سر گردم — یکے بر خود نگه دارد یکے در خود نگه دارد

گرامی آفتاب آمد غلامِ حضرتِ عثمان — که دارد بر کمر زرّیں کمر بر سر کله دارد

گرامی خار در چشم از نگاهِ ہرزه گرد آمد
ز شاخِ وصل گل چیند نگه را گر نگه دارد

چشمِ آں مغبچه در رهزنی اُستاد آمد	عقل شد نعره زناں عشق بفریاد آمد
صید آں نیست که بیخود شده در دام افتاد	صید آں ست که غارتگرِ صیاد آمد
شهر نظاره فریب است ولیکن چه کنم	عقل دیوانهٔ آں طفلِ پریزاد آمد
در رهِ عشق نه تنها منِ بیدل نازم	ناله در ناله و فریاد بفریاد آمد
خط که مستانه بجائے رسد از نقطه رسد	نقطهٔ ماست که سر بر خطِ بغداد آمد
جامهٔ هستیٔ صد چاک نکردیم رفو	تار و پودِ نفسِ ما همه برباد آمد
بنده آں نیست که از بندگی آزاد بود	بنده آنست که در بندگی آزاد آمد
بر سرِ تربتم آں شوخ در آمد با غیر	قهر آمد ستم آمد ستم ایجاد آمد

دی گرامی علم افراخت بر اطرافِ جبل
کوهکن نعره بر آورد که اُستاد آمد

ٹ کعبه و یثرب و بغداد و فلسطیں همه رفت

جاں ز زلفِ نیمتابش دست بر دل ماند ماند

دل ز چشمِ نیم خوابش نیم بسمل ماند ماند

خونبہائے بے زباناں را کہ می گیرد حساب

داغِ خوں بر دامنِ شمشیرِ قاتل ماند ماند

ہر کہ از خود رفت سر بیروں کشید از جیبِ یار

ہر کہ در بندِ طرازِ نقشِ باطل ماند ماند

در محیطِ گریۂ خوں حالِ مژگانم مپرس

آب از سر رفتگاں را پائے در گِل ماند ماند

خوانِ نعمہا بود شوقِ مضطرب کارے نکرد

بے نصیب از لذّتِ آں جلوہ سائل ماند ماند

ہر کرا جیبِ نگاہِ دل نشد چوں جادہ چاک

پائے در دامانِ عزلت ہمچو منزل ماند ماند

آرزوہا خوں شد امّا ذوقِ وصل از دل نشد
بوئے خونِ آرزو در شیشۂ دل ماند ماند

جان و جاناں خود یکے بود ست جسم افتاد غیر
در من و جانانِ من ایں پردہ حائل ماند ماند

در دلِ دریا گرامی غوطہ زد از پاسِ دم
خشک مغز انگشت بر لب ہمچو ساحل ماند ماند

نگاہم آں چناں بر جلوۂ جانانہ می رقصد
کہ بیخود شمع را بر گردِ سرِ پروانہ می رقصد

من و توبہ دِلے مجنوں بیا از بیخودی رقصیم
کہ در شہرِ جنوں دیوانہ با دیوانہ می رقصد

ندانم غمزۂ ساقی چہ افسوں کرد در کارش
کہ امشب محتسب در میکدہ رندانہ می رقصد

نمیدانم فریبِ گردشِ چشمِ کہ زد راہش
کہ شیخِ شہر در راہے چہ استادانہ می رقصد

نقاب از رخ برافگند آں پری زاہد برقص آمد
بلے از خشک مغزیہا بر آتش دانہ می رقصد

دلآویزیٔ بزمِ میکشاں دارد تماشائے
صراحی نغمہ از قلقل زند پیمانہ می رقصد

مرا افسانۂ لیلیٰ و مجنوں یاد مے آید
اگر فرزانہ می خندد اگر دیوانہ می رقصد

بلا گردانِ گردشہائے چشمِ کیست حیرانم
کہ در میخانہ امشب خود بخود پیمانہ می رقصد

خیالِ چشمِ مستِ کیست شور انگیزِ دل یارب،
کہ دل در سینہ ام میرقصد و مستانہ می رقصد

گرامی را بطوفِ کعبہ بیخود دیدم و گفتم
کہ این ماند بآں کافر کہ در بتخانہ می رقصد

زانداز تبسم مستئ پیمانہ می خیزد
تبسم کز لباں میخیزدش مستانہ می خیزد

بہ بزمِ یار بیخود سوختن بلبل چہ می داند
کہ این آتش ز دامانِ پر پروانہ می خیزد

سوارہ مست و توسن مست و مستی خیز رفتارش
غبارے کز سرِ رہ خیزدش مستانہ می خیزد

باستقبالِ ما گر بر نخیزد شیخ گو کم خیز
پے تعظیمِ مستاں ساغر و پیمانہ می خیزد

زغفلت مرغِ ناداں دام را از دانہ نشناسد
شناسد طائرِ دانا کہ دام از دانہ می خیزد

زبس در ہر رگِ من آتشِ عشق ست برق افگن
نشیند گر در آغوشم پری پروانہ می خیزد

نوائے آشنا از ہر کجا خیزد بگوش آور
اگر از کعبہ می خیزد گر از بتخانہ می خیزد

کدامیں مست نازا ئے ہزاراں زیں رہ گذشت امشب
کہ از ہر ذرۂ نقشِ قدم پیمانہ می خیزد

گرامی قصۂ پیرِ پسر گم کردہ نشنیدی
نگہ داری دلِ خود را کہ دُزد از خانہ می خیزد

فلاطوں علتِ بیتابیٔ مجنوں چہ میداند
تو ایں حکمت ز لیلیٰ پرس افلاطوں چہ میداند

زما لب تشنگاں دریا نشیناں را چہ پروائے
گدازِ سینۂ صحرا دلِ جیحوں چہ میداند

زبانِ بلبلاں آنانکہ میدانند میدانند
کہ زاغِ شرمِ دشمن نالۂ موزوں چہ میداند

تپیدنہا چہ میداند دلِ افسردۂ زاہد
ادائے کاوشِ نشتر رگِ بیخوں چہ میداند

بآبِ زندگی رہ بُردم و قدرش ندانستم
رموزِ خوش نصیبی طالعِ واژوں چہ میداند

دلے لیلیٰ کہ با پیماں شکستن بست پیمانے
شکست اندر شکستِ شیشۂ مجنوں چہ میداند

نہ حرفِ شکوہ میخوانم نہ وصل از ہجر میدانم
دلِ بے آرزو افسانہ و افسوں چہ میداند

بگوشِ نونیازاں خود فریبِ غمزہ میگوید
کہ چشمِ دلربا حرفِ وفا مضموں چہ میداند

تغافلہائے یوسف باز لیخا دیدم و گفتم
کہ طفلِ ناز پرور لذتِ شبخوں چہ میداند

کسے کز نالہ برلب رنگ از تبخالہ کم بندد
سیہ مستئ ذوقِ آں لبِ میگوں چہ میداند

گرامی خم نشینی دیگرست و خم کشی دیگر
تو اسرارِ خم از من پُرس افلاطوں چہ میداند

شدم بسمل ز چشمش ترک خونخوار ایں چنیں باید
بجانم آتشے زد شعلہ رخسار ایں چنیں باید

بدستِ زاہدِ بے مغز تسبیحِ ریا دیدم
بخود پیچیدم و گفتم کہ زنار ایں چنیں باید

بنوکِ شاخِ مژگاں کردہ گل اشکِ جگر رنگم
تماشا اے صبا گل بر سرِ خار ایں چنیں باید

چو دیدم نعرۂ مستاں بزاہد در نمیگیرد
شرار آسا زجا جستم که دیوار این چنیں باید

بمژگاں قطرہ ہائے لالہ گونم دید و زد خندہ
که گلبن این چنیں گل این چنیں خار این چنیں باید

مرا از قصۂ مجنوں ہمیں یک نکتہ یاد آمد
که دیوانہ بکارِ خویش ہشیار این چنیں باید

گرامیؔ میخورم غمہاش غمہائش خورد جانم
ندارم جز غمش دمساز غمخوار این چنیں باید

سرم سودائے چیں زلف تن نگردد دگر چہ گردد
جگر ز گلہائے داغ، داغ چمن نگردد دگر چہ گردد

چو حسن از پردہ سر برآرد بعشق صد گونہ ناز دارد
کلاہ ناز تراز نیازم شکن نگردد دگر چہ گردد

اگر بصحرا سمند تازی کنی ز نظارۂ تیغ بازی
غزال را ہر رگش بگردن رسن نگردد دگر چہ گردد

نقاب بر رخ فگندہ ظالم بہ قتل ظلم آئی چرا نہ ظالم
نگاہ را چشم داغ حسرت وطن نگردد دگر چہ گردد

قلم بشرحِ قدِ بلندت ز شاخِ طوبےٰ خراج گیرد
ورق ز مضمونِ نقشِ پایت چمن نگردد دگر چہ گردد

چو شمع رخسارہ بر فروزی چہ خرمنِ عمرہا بسوزی
زبال پروانہ کشتہ ات را کفن نگردد دگر چہ گردد

غریب را کز ہوائے برمت بجانش افتادہ برقِ حسرت
چو شمع آغوشِ سوختنہا وطن نگردد دگر چہ گردد

کنم بدشتِ جنوں تگ و دو فگندہ ام طرحِ عشق از نو
روایتِ داستانِ مجنوں کہن نگردد دگر چہ گردد

دلِ من از داغ و چشمم از اشک و سر بسودائے زلف و خالش
چمن نگردد و عدن نگردد و ختن نگردد دگر چہ گردد

چو در چمن سبے تو ہر رگِ گل شکست نشتر بچشم بلبل
اسیرِ دامِ تر اقفس گر چمن نگردد دگر چہ گردد

ز بس بیادِ لبش گر آمی ز دیدہ دریائے خوں بر آرم
سرشک در چشم من عقیقِ یمن نگردد دگر چہ گردد

از نالہ ام ایں شکوہ کند آں گلہ دارد
وز یاربِ من چرخ فلک ہاں گلہ دارد

امشب جگرم زخمئ تیرِ نگہِ کیست
کز گرمئ خونم لبِ پیکاں گلہ دارد

آئینہ بکف جلوہ و نظارہ ہوس مست
فرصت ز پر افشانئ مژگاں گلہ دارد

آنجا کہ دہد جلوہ اش آئینہ بدستم
حیرت ز سیہ بختئ مژگاں گلہ دارد

کو نامہ چہ پیغام چہا شوق چہ مضموں
بیتابیم از حسرتِ عنواں گلہ دارد

از شرم چه بکشاید و از توبه چه خیزد
زآلودگیم تهمتِ عصیاں گله دارد

ناتمام

بخود ز هیچ گماں زنده شد یقیں میرد
بحکم آنکه مگس خود در انگبیں میرد

چناں تبسم دیورِ حریم زد در اهم
که نقش سجده در آئینهٔ جبیں میرد

مرا براهِ وفا آورد نگاهے کو
کجاست شیخ که مارم در آستیں میرد

ناتمام

برد مارا پیری و وارفتگی از راهِ عقل
اشک سرخ و چهره زرد و جامهٔ نیلی سر سپید

احمدِ مرسل اگر مارا شفاعت کرده است
نامهٔ اعمالِ ما بود است در محشر سپید

مستی و مخموریِ ما پرده دارِ حل و عقد
عشق را جوهر سیاه و عقل را گوهر سپید

ماه جاں افروزِ ما یعنی ادب آمد فرود
ما حریمِ سینه را کردیم بام و در سپید

فرد

نه از لکنت زبانِ آں بتِ عیّار می لرزد
زبیمِ بوسه بر خود گوهرِ گفتار می لرزد

پنهانم و پیدائیم کیفیم بشراب اندر
پیدائیم و پنهانم داغیم بکباب اندر

دیباچهٔ بودم ہیچ انگیزِ وجودم ہیچ
مضمونِ خیالم من پیچیده بخواب اندر

از موسیٰ من میپرس از غیر چه می پرسی
شوقم بسوال اندر ذوقم بجواب اندر

آن نکته که عارف را آورد بوجد این است
جان است بجسم اندر دریا بحباب اندر

رمزیست حکیمانه می خوانم و می رقصم
خوابست بمرگ اندر مرگ است بخواب اندر

از رحمت و از قهرش فهرست گناهانم
ناید بحساب اندر آید بحساب اندر

در کشمکشِ لائیم در جذبهٔ الائیم
ہیچیم و ہمه مائیم چون عکس بآب اندر

آزادم و پابندم چون سروِ صحنِ باغ
مجموع و پریشانم چون بو بگلاب اندر

از روح چه می پرسی از جسم چه می گوئی
او جمّ بحضیض اندر گنجم بخراب اندر

دیدیم گرامی را در خلد برین امشب
ابله به بهشت اندر دانا بعذاب اندر

دود آہم حلقہ بر زد آسمان نامیدمش — سینہ ام شد منزلِ غمہا جہان نامیدمش

داغ وحشت کردہ گل در سینۂ دل داشتمش — بیقراریہا غبار انگیخت جان نامیدمش

زلف را اشکست من صیادِ جان فہمیدمش — داو بر ابرو گرہ نامہربان نامیدمش

قامتش از ناز خم شد شاخِ گل پنداشتم — بند بگسست از قبائش گلستان نامیدمش

شورِ آہ و نالہ بر شد من جرس کردم لقب — بیخودی بر بست محمل کاروان نامیدمش

داغِ دل گر دید روشن گردش خورشید نام — جمع شد اشکم بمژگان کہکشان نامیدمش

اے گرامی بسکہ ازارم شورشِ عشقِ بتان
دل پُر از بتخانہ شد ہندوستان نامیدمش

عشق در ذوق و عقل در نیرنگ — دوست در صلح پاسبان در جنگ

عشق یک جذبہ و ہزار سلوک — عشق یک نغمہ و ہزار آہنگ

عشق را دار و عقل را منبر — عقل ز رنگ و عشق خود بیرنگ

مسندِ عقل بر لبِ ساحل
عشق را تختگاہ کامِ نہنگ

عقل را دست بوس مور و ملخ
عشق را سفتہ گوش شیر و پلنگ

عقل با عشق نسبتے دارد
جامِ بلور و بادۂ گلرنگ

عقل در رنگ اختلاف آورد
عشق صد رنگ را کند یکرنگ

عقل در پردہ گفت ہاں خاموش
عشق مستانہ می کشد آہنگ

عقل از سنگ شیشہ می آرد
می زند عشق شیشہ ہا بر سنگ

نامرادیست شاہراہِ مراد
یک نفس راہ ہزار و یک فرسنگ

چیست این امتیازِ موت و حیات
سنگ بر شیشہ شیشہ ہا بر سنگ

داغ بر داغ چیدہ است فراق
سینۂ آرزو ست پشتِ پلنگ

سکہ زد عقل ننگ را نازم
عشق نشناخت نام را از ننگ

رہ بجائے نبردہ ام چہ کنم
راہ باریک و پائے عقلم لنگ

بیخبر این سخن چہ می فہمد
ابلہ نشناخت ماہی از خرچنگ

گر بخود سر فرو بری دانی — کہ ز سر چشمہ ایست زمزم و گنگ
گفت مُلّائے خاکِ نیشاپور — آں ادا فہم دانش و فرہنگ
کفر از عشق و عشق از ایماں — چیست ایں فتنہ ہا و ایں نیرنگ

ہاں گرامی زیر پردہ باخبر است
گر نظیری غلط کند آہنگ

ما خویش را بہ نیم نظر ہاں فروختیم — خود را فروختیم چہ ارزاں فروختیم
دیوانگی نبود بلا سنجِ امتیاز — داماں بجیب و جیب بداماں فروختیم
ما خرقہ را بہ نیم تبسم دریدہ ایم — ما توبہ را بچشمکِ پنہاں فروختیم
ما را بشہر مرگ تہیدست بر مسنج — ما بیکسی بگورِ غریباں فروختیم
آہے کہ حلقہ حلقہ بامید سر دہیم — با تار تارِ زلفِ پریشاں فروختیم
ما سبحۂ زرشتۂ زنّار ساختیم — ایماں بکفر و کفر بایماں فروختیم

قانونِ عقل نسخۂ ایماں کتابِ ہوش　　در امتحانِ چشمِ سخنداں فروختیم

شورے رسد ز گورِ زلیخا کہ اے عزیز　　ما زندگی بگوشۂ زنداں فروختیم

گل کرد نو بہار و جنوں پردہ بر درید　　چاکِ جگر بچاکِ گریباں فروختیم

شورِ ہوس نداشت گرامی دماغِ فقر
دستے بجیب و پائے بداماں فروختیم

براہِ وفا پا ز سر ساختیم　　خبر را ز خود بے خبر ساختیم

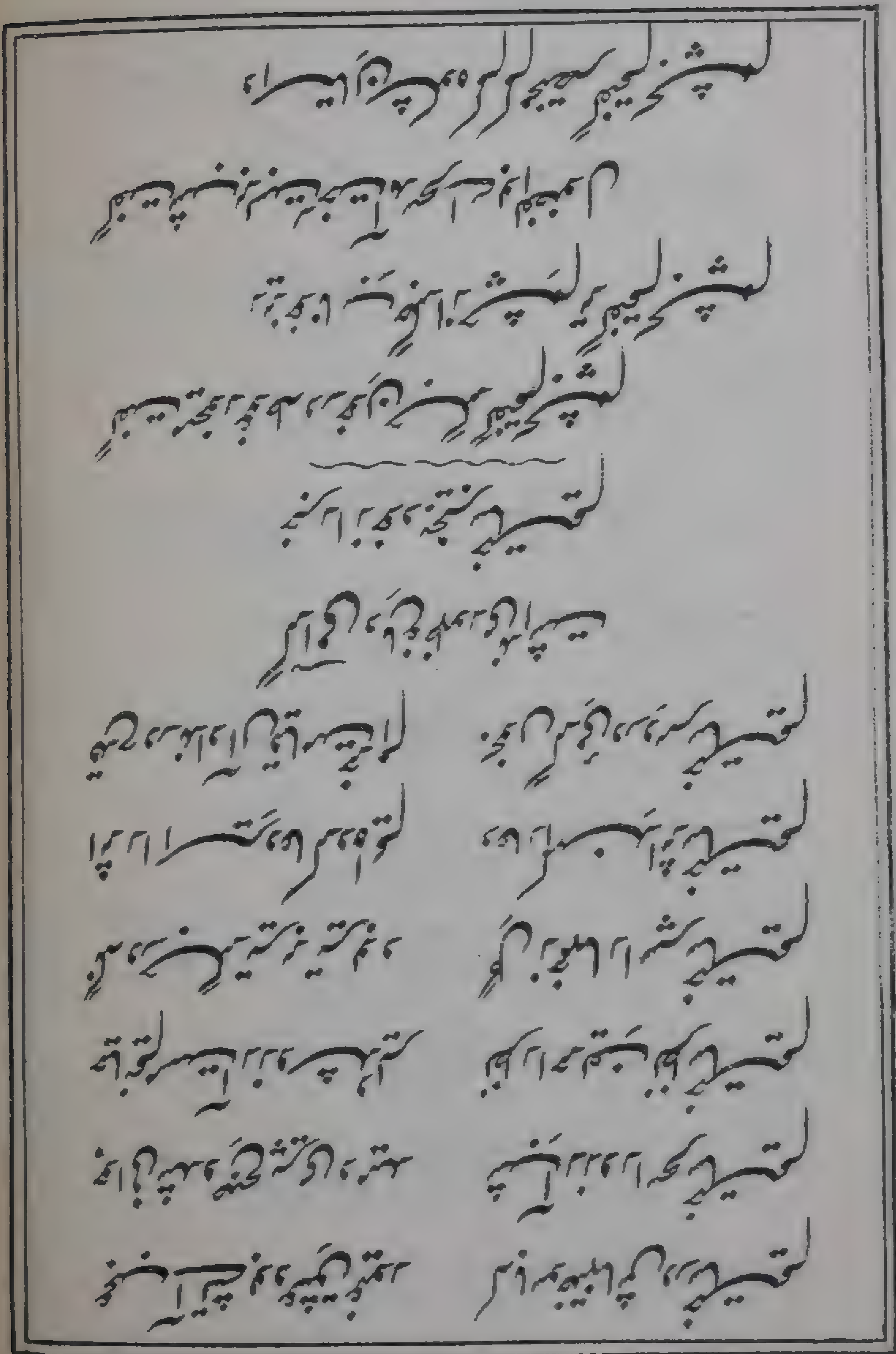
سیہ کارئی ماست اے پردہ دار　　کہ در پردہ با پردہ در ساختیم

سحر خیزئی آہ کارے نکرد　　بگلبازئی چشمِ تر ساختیم

نبودیم بر اوج پرواز گیر　　بمرغانِ بے بال و پر ساختیم

نبردیم رہ در حریمِ وصال　　بخاکِ سرِ رہگذر ساختیم

دعا بر سرِ عرش پرواز کرد　　اثر را رہینِ اثر ساختیم

گفت اے حسرت نصیب اے بوالہوس اے ہرزہ گرد
وا مپیچاں ہر طرف تارِ نظر گفتم بچشم

گفت از عرش آوری شہبازِ معنی در کمند
حمدِ ما میخواں باندازہ دگر گفتم بچشم

گفت اے رمز آشنا مانندِ ماہ و آفتاب
گردِ ما می گرد ہر شام و سحر گفتم بچشم

یا قلم در کش بحرفِ دار و گیرِ دہ دار
یا علم بر کش بخونِ پردہ در گفتم بچشم

ہان وہاں سر رشتہ فرصت مدہ از دستِ خویش
چشم را بر ہم مزن اے بیخبر گفتم بچشم

گفت از خود بگسل اے واماندۂ ذوقِ حضور
نیست اینجا امتیازِ بام و در گفتم بچشم

گفت آب از چشمہ سارِ چشم ریز اے سست عہد
نخلِ امیدِ ترا بند د ثمر گفتم بچشم

فاش گفتن رازہا بر حکمِ عشق آمد حرام
درس گیر از رمزِ دزدیدہ نظر گفتم بچشم

گفت چند آخر گرامی تُرّہاتِ بے اثر
در گلو بشکن نفس اے دردِ سر گفتم بچشم

ز قاتل یک نگہ دزدیدہ دیدن آرزو دارم
بخاک افتادن و در خوں تپیدن آرزو دارم

ز دست اندازِ حیرت فرصتِ نظّارہ میخواہم
ز ساقی اند کے مستانہ دیدن آرزو دارم

گداز آمادۂ برقِ نگاہِ کیستم یارب
کہ خوں گردیدن و بیخود چکیدن آرزو دارم

نگہ طاقت گداز و شوق بے پروا و من حیراں
مژہ بر بستن و از خود رمیدن آرزو دارم

مپرس از من بہارِ لذت در خوں تپیدنہا
کہ زخمے دیگر از تیغے خزیدن آرزو دارم

بناز اے شوقِ گستاخانہ در جولا نگہِ نازش
کہ دشنام از لبِ قاتل شنیدن آرزو دارم

چو گوہر ترک پاس آبرو از من نمے آید
عرق گردیدن و بر خود چکیدن آرزو دارم

بسے ہے گم کردہ ام زافسونِ عقل اے عشق تدبیرے
کہ سیرِ وادیٔ از خود رمیدن آرزو دارم

جراحت پرورِ عشقم ز آرامم چہ می پُرسی
بزیرِ سایۂ تیغ آرمیدن آرزو دارم

گہ از اثبات معبو شوم گہے بر نفی خود کوشم
با سرارِ دہانش وا رسیدن آرزو دارم

برنگِ سبحہ و زنار تا کے این کشاکش ہا
ز دیر و کعبہ خود را وا کشیدن آرزو دارم

چو نقشِ پا ندارم طاقتِ ننگِ زمین گیری
بدوشِ آہ سر بالا کشیدن آرزو دارم

گرامی ہمتم چوں اشک افتادن نمیدانم
ببالِ نالۂ شب ہا پریدن آرزو دارم

اجل آمد بجاں از جانِ ناشادے کہ من دارم
شنیدن را بشور آورد فریادے کہ من دارم

شہیدِ غمزہ را بر زخمِ بیتابی نمک پاشد
الٰہی سخت بیرحم است جلادے کہ من دارم

بود ہر تارِ داشش از کششہائے رگِ جانہا
خورد تیرِ قضا سوگندِ صیّادے کہ من دارم

بیک چشمک متاعِ زہد و تقویٰ می کند زاہد
نیازِ گردشِ چشمِ پری زادے کہ من دارم

زلیخا خط کشد بر عارضِ یوسف اگر بیند
پمیبرزادۂ حسنِ خدا دادے کہ من دارم

خرامِ فتنہ زاشش از روحِ قمری بردہ آرامے
قیامت سر نہد بر پائے شمشادے کہ من دارم

چہ شد یارب وفائے وعدۂ آں خسروِ شیریں
کہ جو شد جوئے شیر از خونِ فرہادے کہ من دارم

ندانم قیل و قالِ مدرسہ جز عشق اے واعظ
ہمیں یک دو سہ حرف آموخت استادے کہ من دارم

گرآمی سر کشد شورِ جنوں از محملِ لیلےٰ
اگر مجنوں رسد در وحشت آبادے کہ من دارم

ناتمام

مجبور در مشیمۂ تقدیر بودہ ایم — مارا چہ اختیار کہ چون وچرا کنیم
برباد رفت عمر گرانمایہ اے امید — یکچند خدمتِ دلِ بے مدعا کنیم

یار جاں خواست دل دوید کہ من — ایں بچشم آں بلب رسید کہ من
گفت برپائے من کہ بوسہ دہد — فتنہ از گوشہ سر کشید کہ من
گفت دستے بدامنم کہ زند — از رگِ صبر خوں چکید کہ من
گفت گردِ سرم کہ می گردد — نالہ در خاک و خوں تپید کہ من
گفت پروانۂ نگاہم کیست — شمع آہ از جگر کشید کہ من

خاک کوئیش کہ بر سر افشاند طفل اشکم بسر دوید کہ من

از گرامی خبر کہ می آرد

بے خودی پردہ بر درید کہ من

وفا را کار بستم جان بر افشاندم نیاز ست این

بخونِ نامرادی غوطہ ہا خوردم نماز ست این

شبے از بزم بیروں راندنم فرمود و من مُردم

محبت گفت در گوشم کہ مرگِ امتیاز ست این

نگہ دزدیدہ میخواند حیا از دیدہ می راند

خطاب دلفریب ست این عتاب دلنواز ست این

دہانش را چہ واگویم میانش را چہ بر سنجم

نمیگویم چہ رمز ست این نمیدانم چہ راز ست این

بخود نازم کہ بیخود از زبانم یا معینؒ ریزد
تصرفہائے عشقِ خواجۂ بندہ نواز ست ایں

گرامی را سحر تسبیح بر کف دیدم و گفتم
باایں شوخی باایں رندی چہ شیخِ مہرہ باز ست ایں

آں پری گر از چمن گرمِ عتاب آید بروں
بلبل از گل گل ز بو بو از گلاب آید بروں

یار گر آید بروں ناخوردہ مے از میکدہ
مست از مستی و مستی از شراب آید بروں

موجم از سر رفت امّا شورِ عشق از سر نہ رفت
جائے خوں از زخمہائے کہنہ آب آید بروں

گنجہا بے رنجہا ناید بدست اے بوالہوس
نافہ خونہا می خورد تا مشکناب آید بروں

شد ز برقِ جلوہ اش داغِ جگر خونابہ ریز
باد بر آتش خورد آب از کباب آید بروں

یا علیؑ آں زود رنج امشب ز چشمم شد نہاں
رحم فرما تا مکرر آفتاب آید بروں

تو بچشمم آمدی من گریہ سر کردم بلے
آفتاب آید بچشم از دیدہ آب آید بروں

شعلہ را ہیچید بسر بادِ غرور از جمعِ مال
متصل آب اندر آب افتد حباب آید بروں

عکسِ روئے تست در آئینہ یا آتش در آب
تو بآب آتش زدی آتش ز آب آید بروں

یار نامد تا نشد دامانِ عمرم چاک چاک
چاک شد جیبِ سحر تا آفتاب آید بروں

گر قدم بیروں گذارد از چمن آں رشکِ گل
جائے اشک از دیدۂ بلبل گلاب آید بروں

گر بروں آید ز مکتب خانہ آں مضمونِ ناز
معنی از ہر لفظ و لفظ از ہر کتاب آید بروں

خوش نگاہاں زخمیِ تیغ نگاہِ کیستم
کز لبِ زخمِ جگر بوئے شراب آید بروں

اے گرامی در جوابِ صائبِ آتش زباں
اینک از کلکم جوابِ لاجواب آید بروں

اے گرامی غم مخور از گیر و دارِ رستخیز
باش تا آں مہدیٔ عالیجناب آید بروں

گر رسد آوازۂ ایں پارسی در ہند و پارس
خسرو از دہلی ظہیر از فاریاب آید بروں

برگ بیکسی آں نامراد خو کردہ
کہ از برائے کسے مردن آرزو کردہ

باہِ بے اثر آں درد مند خو کردہ
کہ گل ز شاخ وفا چیدن آرزو کردہ

باور سیدنِ ما وصلِ قطرہ با دریا ست
کہ رفتہ از خود و خود را تمام او کردہ

ز نیم قطرہ ہزار آفتاب میچکد ش
چہ بادہ ایست کہ مغ زادہ در سبو کردہ

زکار رفتہ ناخنم مگر نسیم سحر
گرہ کشائی آں زلفِ مشکبو کردہ

نگاہ دار ادب را کہ قہرمان دل اند
قلندرانِ ز خود رفتہ ہاو ہو کردہ

سرشک گرم وفا مشربانِ عالم دل
ہزار خرقۂ آلودہ شست و شو کردہ

عیار تلخیِ جاں کندن آں غریب شناخت
کہ از عتاب بتاں زہر در گلو کردہ

نماز روئے ترا سر بسجدہ آوردہ
نگاہِ ماز گدازِ جگر وضو کردہ

جہاں نوردئی مجنوں حجابِ بیخبریست
کہ یار در دل و دل گرمِ جستجو کردہ

رموزِ اہلِ خرابات از گراہی پرس
کہ سالہا درِ میخانہ رفت و رو کردہ

عشق می ورزی ملامت را مبارکباد ده
ننگ را آتش زن و ناموس را برباد ده

پند دردِ سر زد درسِ ما و من آخر رقیب
نکتهٔ از خود فراموشی تو ما را یاد ده

کوہکن خود جانِ شیریں داد اے عشقِ غیور
شور شیریں را زبانِ تیشهٔ فرہاد ده

خواجگی را کار فرما بندهٔ خویشیم بخواں
خطِ آزادی بخونِ بندهٔ آزاد ده

جوہرِ جاں عاریت بود اے اسیرِ دامِ نزع
از تو می گیرند آخر شاد ده ناشاد ده

حلقه در گوشِ دو محبوب[1] آمدم اے مستِ ناز
ساغرم درده ولیکن تا خطِ بغداد ده

می زند برقم به خرمن می دہد زخمم بآب
آصفا بیداد چرخ از حد بروں شد داد ده!

آمدم آخر بجاں از زندگی خنجر فروش
منتے نه بر سرم یک خنجرِ فولاد ده

اے گرامی خیز و از تیغِ گل زخمے بچیں
نیم جاناں را یکے طرزِ تپیدن یاد ده

---

[1] دو محبوب ـ ۱ حضرت محبوب سبحانی قطب ربانی رح ـ ۲ حضرت میر محبوب علی خان تاجدارِ دکن

بدست آرد تمنا نفتد کام آہستہ آہستہ
عزیز مصر شد آخر غلام آہستہ آہستہ

ز گردشہائے چشم مستِ ساقی یاد مے آید
بہ بزمِ مے کشاں گردد چو جام آہستہ آہستہ

بہ دیر آوردہ ام زافسوں طرازی شیخ را آخر
کہ افتد طائرِ دانا بدام آہستہ آہستہ

بگوشِ شمع از پرِ پروانہ آید ایں صدا امشب
کہ گردد پختہ کارِ عشقِ خام آہستہ آہستہ

اگر خواہی حقیقت رو بمیدانِ مجاز آور
رسند از نردباں بالائے بام آہستہ آہستہ

چہ مے کوشی بحفظِ رازِ عشق آیا نمیدانی
کہ آخر طشت می افتد ز بام آہستہ آہستہ

بذوقِ بوسۂ ابروئے او ازبسکہ می بالد
شد آخر ماہِ نو ماہِ تمام آہستہ آہستہ

بگوشِ شیخ گر افسانۂ کوئے بتاں پیچید
کند با مسجد و منبر سلام آہستہ آہستہ

ہزاراں فتنۂ خوابیدہ را بیدار می سازد
خرامِ آں بتِ محشر خرام آہستہ آہستہ

حریفم را بگو استادی از شاگردیم جوید
ز خدمت خواجہ میگردد غلام آہستہ آہستہ

بصورت جانشینِ عُرفیم در معنیم عُرفی
کہ گردد مستقل قائم مقام آہستہ آہستہ

کشیدم اے گرامی در برم شب ہمچو زنارش
شدہ آخر آں برہمن زادہ رام آہستہ آہستہ

ناتمام

سروے ز گلشنے چو قدت بر نخواستہ | گوہرے چو لعل ترے کسے کاں برآمدہ
از رشکِ رنگِ لعلِ تو در صورتِ شعاع | خونِ جگر ز لعلِ بدخشاں برآمدہ
اے گل ہنوز تو نہ دمیدہ کہ در صبا | بیش از تو نکہتے ز گلستاں برآمدہ
ہر سو ہمی دوید اثر در طلب ولے | مقصودش از درِ شہِ جیلاں برآمدہ

برسید چوں کلامِ گرامی برادرم
یک غلغلہ ز گنبدِ ایراں برآمدہ

بے نیاز ایں قدر چرا شدۂ | بندہ پرور مگر خدا شدۂ
عشق بر حسن منتے دارد | دلِ من بردہ دلربا شدۂ
ناز منت کشِ نیاز آمد | ہمہ ناز از نیازِ ما شدۂ
تو نیاز ازانِ ناز مید انند | کہ ز دل بردنم جدا شدۂ

مدعی را بآرزوئے تمام
گُلِ آغوش مدعا شدۂ

شوخیٔ قامتِ ترا نازم
کہ رم آموزِ نقش پا شدۂ

سست پیماں چہ دیدۂ از من
سخت بیگانہ آشنا شدۂ

در شکستِ دلم چہ مے کوشی
ذشمن خانۂ خدا شدۂ

ہاں گرامی ترا شناسم من
چہ بلا رند پارسا شدۂ

شبہائے وصل و گوشۂ چشمِ عنائتے
مائیم و زلفِ یار و مسلسل حکائتے

ہاں وارسی بہ نکتۂ مضمونِ باغِ خلد
خوانی اگر ز مصحفِ رخسار آئتے

عصیانِ ما و رحمتِ پروردگارِ ما
ایں را نہائتے ست نہ آں را نہائتے

از صبر و شکر نے سخنے نے ترانۂ
الّا چکد ز حضرتِ انساں شکائتے

از چشمِ فتنہ مست کہ خونریزِ عالم است
مضمونِ داور گیر قیامت روائتے

عنوانِ یک نگاہِ تو خونریزِ عالمے　　تمہیدِ نیم خندِ تو مرگِ ولائتے

عقلِ بہانہ جو سپر افگند و رم گرفت　　در عرصہ کہ عشق علم کرد رائتے

غیرت کنارہ کرد ز ما عقل رخت بست　　کو آں حمیتے ست کجا آں حمائتے

تا چند امتحانِ تغافل۔ تبسمے

دیرینہ بندہ ایست گرامی رعائتے

چشم ہست سیہ مستے دل ہست سیہ کارے

دردے بجگر دارد بیمار ز بیمارے

از عشق بگو با من با شیخ چہ مے گوئی

ہر کارے و ہر مردے ہر مردے و ہر کارے

آہے ہم بسر را ہے ما ہم بسر بامے

دیوار با میدے امید بدیوارے

از نکید گر اے استاد دل دزد و دلاویز است
رفتار ز گفتارے گفتار ز رفتارے

اے عقل چہ تدبیرے اے ہوش چہ افسونے
شد رہزنِ ایمانم آں سادۂ پُرکارے

گفتم کہ نمے آئی آرے و نعم گوید
انکار در اقرارے اقرار در انکارے

تمہیدِ وفا سنجاں خار یست تہِ پائے
امیدِ ہوس کوشاں گل بر سرِ دستارے

برق افگنِ مظلوماں برہم زنِ محرُماں
آں ابروئے خونریزے آں چشمِ ستمگارے

از شوق بخود جوشم در ذوق ز خود رفتم
ایں آتش و آں بادے ایں زخمہ و آں تارے

آنجا کہ بود قہرش ہر شہر بیابانے
آنجا کہ بود عفوش ہر ذرہ گنہگارے

از وعظ علم بر کشں از راز چہ مے لافی
وعظ است و سر منبر راز ست و سر دارے

از چشم ہمہ در دم از گوش ہمہ داغم
چشمے ست سر راہے گوشے ست بدیوارے

بے پردہ بہم یک جاں در پردہ نفاق اندیش
تسبیح ز تسبیحے زنّار ز زنّارے

از وصل زدم حرفے گل کرد شکر خندش
لا بر لب دل بودش بر لب بو دَشِ آرے

ہر برزن و ہر کوئے در نالہ و در آہے
ہر گوشہ و ہر بزمے نادیدہ گرفتارے

در بتکدہ رفت آں شیخ بخود شد و نشناسد

زنار ز تسبیحے تسبیح ز زنارے

ہاں جرمِ گرامی نیست جز کاہلی و پیری

دیرینہ غلامے را مفروش ببازارے

در فقر نہفتہ اند میری — از گرسنگی چکیدہ سیری

ما شکوہ فروش دستِ عہدیم — تو زود نواز و دیر گیری

کارے ز عبودیت کشاید — آزادی ہاست در اسیری

دی پیرِ طریقتم چہ خوش گفت — اے دوست بمیر تا نمیری

یک چند نشیں بمسندِ فقر — برخیز ز خواجگی و میری

اے عقلِ سلیم یادم آور — شاہنشہِ عشق را دبیری

از پائے فتادہ ام نگاہے — دستم بگیر دستگیری

اللہ اللہ چہ بے مثالی سبحان اللہ چہ بے نظیری

آں نکتہ کہ از خودم برآورد برخورد بگوشم از نظیری

ہر دیدہ و خواندہ شد فراموش اِلّا تو ندیدہ در ضمیری

از یک خم و یک قدح مئے ناب

خوردند گرامی و نظیری

تو اسرارِ دلِ آگاہ از غافل چہ می پُرسی

رموزِ قعرِ دریا از لبِ ساحل چہ می پُرسی

دلم آفت بجاں آورد حرف از جاں چہ می رانی

بجاں افتاد کارم ماجرائے دل چہ می پُرسی

کریم آنست کز ذوقِ کرم پیش از طلب بخشد

وفا را کار فرما طلبِ سائل چہ می پُرسی

باو چوں می رسی کز خود نہ رفتی یک قدم بیروں
نہ وادی تن بخاکِ راہ از منزل چہ می پرسی

حدیثِ لذّتِ در خاک و خوں غلطیدن مُردن
یکے از نیم بسمل پرس از قاتل چہ می پرسی

مرا تا بود جاں بود آرزوئے دل فروشیہا
گذشتم از سرِ جاں آرزوئے دل چہ می پرسی

نخوردی زخمِ شوقِ انتظارِ جلوۂ قاتل
زاندازِ بخوں غلطیدنِ بسمل چہ می پرسی

نمیدانی ترا در محملِ دل کیست اے مجنوں
سراغِ لیلیٰ از ہر ناقہ و محمل چہ می پرسی

چہ می پرسی گرامی معنئ درد از تہی مغزاں
حدیثِ شورشِ گرداب از ساحل چہ می پرسی

بسا ہنگامۂ دلہا کہ برہم ساختی رفتی
نگاہے کردی و سرہا بخاک انداختی رفتی

وفا را کار فرما این چہ کافرما جرائیہاست
مرا وا سوختی با مدّعی در ساختی رفتی

ہزاراں در ہزاراں جان و دل افتادہ در راہت
بسا اندوختی رفتی بسا انداختی رفتی

تو رفتی با رقیباں اللہ اللہ آں رخ و قامت
بایں افروختی رفتی بآں افراختی رفتی

بکوئے نامرادی من سپر افگندہ م و مُردم
تو در میدانِ بیرحمی علم افراختی رفتی

ترا اے بیوفا دل سالہا در سینہ پروردم
چہ کردی کارِ من کارم بجاں انداختی رفتی

بلاکِ شوخیٔ طرزِ تغافلہائے دلسوزم

کہ نعشم را سرِ پائے زدی نشناختی رفتی

کدامیں ملک را رسم است ظالم کشتہ را کشتن

شہیدِ ناز را ترکانہ بر سر تاختی رفتی

ترا گفتم مرو زیں رہ گرامی ہیچ نشنیدی

غمِ دل در خریدی نقدِ جاں در باختی رفتی

من اول شستہ ام اے محتسب از آبرو دستے

زدم آنگاہ بیباکانہ بر جام و سبو دستے

چو عقرب ہر سرِ مژگاں بچشمم می زند نشتر

اگر بینم شبے در کاکلِ آں ماہرو دستے

کدامیں می دہد تعلیمِ بیرحمی بآں ظالم

من از دنبال نالاں غیر را در دستِ او دستے

الٰہی کو شبِ مہتاب و ذوقِ مے پرستیہا
بدستے دستۂ نرگس بدستِ ماہرو دستے

خوشا رندے کہ می دارد بہ بزمِ بادہ پیمایاں
بدستے ساغرِ صہبا و بر دوشِ سبو دستے

من و گمنامی و دشتِ جنوں شہ در تغافلہا
ز پا افتادگاں را اے وزیرِ نامجو دستے

بقولِ عُرفیم ممنونِ منتہائے یک منعم
کشائم کے بحاجت چوں گدائے کو بکو دستے

گر آمی بزمِ وصلِ عاشقاں دارد تماشائے
بدستِ حیلہ جو دستے بدستِ آرزو دستے

تمنّا از تغافل در جگر خارست پنداری!

تماشا از تبسّم گل بدستارست پنداری

نگاہش را نہفتہ با دلم کارست پنداری

رگِ بیتابیم را زخمہ بر تارست پنداری

مژہ بر گردِ چشمم خارِ دیوارست پنداری

سرشکم بر مژہ گل بر سرِ خارست پنداری

قدش را دیدم و از خویش رفتم می تواں گفتن

کہ ایں نخلِ بلا را بیخودی بارست پنداری

چناں افتاد با زلفِ برہمن زادگاں کارم

کہ تسبیحِ امامِ شہر زنّارست پنداری

نہ امیدے نہ زخمِ تیشۂ نے فتنۂ زالے

دلِ بے آرزو را گل بدستارست پنداری

گرامی را بخوابِ مرگ دیدم وه چه خوابست این

چناں وا مانده چشمانش که بیدارست بیداری

ای ز لعلِ درفشاں عکسے در آب انداختی

آبروئے صد گہر یکسر در آب انداختی

بند بکشادی ز برقع شعله در دلها زدی

زلف بشکستی بجانہا پیچ و تاب انداختی

دادی از یک جلوهٔ عارض ملائک را فریب

عقدها در کارِ ماه و آفتاب انداختی

جلوه گر ماهِ نو از سر چشمهٔ خورشید شد

سایهٔ ابرو چه در جامِ شراب انداختی

غمزه کردی و دادی خرمنِ دلها بباد

وز نگه آتش بجانِ شیخ و شاب انداختی

قطرہ را دادی ز قدرت صورتِ دُرِّ یتیم
خود قضا حیراں کہ چوں نقشے بر آب انداختی

ریختی رنگِ اثر بر زخمۂ منقار ہا
چاشنیِ نغمہ در تارِ رباب انداختی

دادۂ با بلبل و گل جوہرِ گفت و شنید
در نفسہا خاصۂ تارِ رباب انداختی

غم مخور از آتشِ دوزخ گرامیؔ چوں بصدق
سر بخاکِ آستانِ بوترابؑ انداختی

چہ افسوں اے نگاہِ دلربا در کارِ جاں کردی
کہ جاں را آرزو مندِ بلائے ناگہاں کردی

کمانِ فتنہ زہ نا کردہ تیرِ غمزہ سر دادی
دہانِ زخم را محشر فروشِ الاماں کردی

قدح گفتی بمغروران نخواهم خورد هان خوردی
ستم گفتی بمظلومان نخواهم کرد هان کردی

تبسم را ادب کردی تغافل را صلا گفتی
نگه را گوشمالیدی بلا را پاسبان کردی

ترا هر ذرۂ نقش قدم زد خنده بر اختر
گذشتی از سر خاکم زمین را آسمان کردی

نگه را نکتۂ عاشق نوازی درس فرمودی
بلا گردان روم نامهربان را مهربان کردی

ترا گفتم که دل بار بے صمد را یا صنم را ده
تو از کف رائگاں دادی نہ ایں کردی نہ آں کردی

نگاهِ آرزومندِ وفا را اے سرت گردم
لگد کوبِ فریبِ غمزۂ نامهربان کردی

زخود رفتی زشاخِ وصل گل چیدی نہ ہے قسمت
باوجِ مُدّعا از خود گذشتن نردباں کردی

تکلّف برطرف اے کوہکن مرگِ ترا میرم
کہ جاں درکارِ دل کردی و دل درکارِ جاں کردی

گرامی آں امامِ نکتہ سنجانِ معانی را
بلاگردانِ گردشہائے چشمِ نکتہ داں کردی

ناتمام

زہوشم برد از یک جلوہ آں طفلِ خود آرائے
قیامت قامتے محشر خرامے فتنہ بالائے

شب آخر گشت و نقشِ مُدّعا صورت نہ بست آخر
جگر خوں شد ز حرفِ وعدۂ امروز و فردائے

بلاگرداں روم اے ساقیٔ ما اے سرت گردم
چہ مخمورم فشردہ درسرِ ما دردِ سر پائے
ز بزمِ دوست آوخ بے خبر بودیم ما غافل
دہد ما را خبر آں سالکِ مجذوب از جائے
مِن مخمور را اے ساقیٔ رمز آشنا امشب
دہ آں ساغر کہ گیرد دردِ سر را لغزشِ پائے

ناتمام

دل را بیک کرشمہ چہ دیوانہ کردۂ | دل خانۂ غم ست پری خانہ کردۂ
آتش زدی بہ توبہ و پیماں دہی بآب | زاں آبِ آتشیں کہ بہ پیمانہ کردۂ

اے شیخ اے گرامیِ ما اے اسیرِ خویش
دل خانۂ خدا ست تو بتخانہ کردۂ

مثنویات

تمام و ناتمام

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

سرخطِ مجموعۂ امید و بیم
بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

جوششِ خمِ میکدۂ لم یزل
معنیٔ دیباچۂ علم و عمل

مصرعِ برجستۂ دیوانِ راز
زمزمۂ دلکشِ قانونِ ناز

در تہِ ہر حرف چہ دلہا اسیر
بسملِ بسم اللہ چہ طفل و چہ پیر

مرکزِ پرکارِ رموزِ قدیم
بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مثنوی بطرز حضرت مولینا روم علیہ الرحمتہ

اللہ اللہ چہ بیدار بختم کہ حضرت مولینا روم قدس سرہٗ شبے بخوابم جلوہ فرمودہ فرمودند کہ گرامی چند نشینی ہلہ برخیز کارے بکن پیش از آنکہ کار از دست رود دست از کار۔ درحال مژہ واکردم لختے چشم بمالیدم ایں بیت بگوشم برخورد۔

بالبِ دمسازِ خود گر جفتمے
ہمچو نے من گفتنی ہا گفتمے

نے کہ نالان ست بیش از چوب نیست
چوب نالد دل نہ نالد خوب نیست

بوالعجب چوبے کہ شورش در سر ست
سوختن در پردہ ہائش مضمر ست

پردہ ہائش پردہ ہائے خیر و شر
ویں عجب خود پردہ دارش پردہ در

سینہ اش با چاکہا پیوند گیر
در کمندِ نالہ ہائے خود اسیر

خندہ را در گریہ آرد نالہ اش
نالہ اش زنجیری تبخالہ اش

شورش از جائے دہد ما را خبر
رشتہ اش از جادۂ برکردہ سر

سخت نالانست نے بر حالِ ما — حالِ ما دیباچۂ اعمالِ ما

یار در آغوشِ ما۔ ما بیخبر — یار در چشم ست و ما داغِ نظر

جہلِ ما کرد ست ما را بوالفضول — بوالفضولیہائے ما ردِّ قبول

خیمہ بر اختر زدن سہل ست سہل — خویش را نشناختن این ست جہل

جہلِ ما از لوحِ ما آں رخ زدود — نکتۂ تفسیرِ اوفوا بالعہود

ورنہ ما بودیم پیدا و نہاں — معنیٔ ترکیبِ وصلِ جسم و جاں

خندۂ صبحِ ازل انفاسِ ما — کعبۂ امیدِ دلہا یاسِ ما

ما نگہدارِ رموزِ جزو و کل — عکسِ نورِ اولِ ختمِ رسل

حیف بشکستیم آں عہدِ الست — زاں شکست آمد بکارِ ما شکست

عہدہا بربستہ بشکستیم ما — با شکستن عہد بربستیم ما

بیخبر ماندیم از بود و نبود — خود وجود از ما و ما ننگِ وجود

ما اگر از سرِّ من و مائی نہیم — ہمچو نے سر بر خطِ نائی نہیم

رمزہا گفتیم از اسرارِ قدم — نکتہ ہا خوانیم از لوح و قلم

وہ چہ خوش فرمود مولانائے رومؒ — آں محیطِ حکمت و بحرِ علوم

"با لبِ دمسازِ خود گر جفتمے — ہمچو نے من گفتنیہا گفتمے"

گوشۂ چشمِ جلال الدین رومؒ — سینہ ام را می کند کانِ علوم

جذبۂ پنہانِ مولانا حسامؒ — از نگاہے کرد ناقص را تمام

من ندانم کارِ من با نالہ چیست — من ندانم بر لبم ایں نالہ چیست

نالۂ من نالۂ نے را اسیر — رمزِ پنہاں سوختن را درس گیر

آتشِ بیدود غیر از نے کجا — موجِ آتش خیز غیر از مے کجا

فتنہ ہائے بیدلی از نے بپرس — داستانِ بیخودی از مے بپرس

نے کہ مے ناخوردہ رندِ سرخوش ست — در نظر چوب ست امّا آتش ست

آتشے در پردہ با دلہاش کار — داغِ پنہاں سوختن را پردہ دار

غیرِ نے ہم آتش و ہم چوب کو — غیرِ نے خود سالک و مجذوب کو

عقل میگوید کہ نے ہمغز چوب — عشق میگوید مسیحائے قلوب

عیسیٔ بیمار غیر از نے کجا — خفتہ بیدار غیر از نے کجا

اختیار و جبر و مستی و خمار — تعبیہ در جوہرِ نے ہر چہار

جبذا مختار و مجبور ست نے — اللہ اللہ مست و مخمور ست نے

چیست نے اے پائے بستِ آب و گِل — چوبکے بیجان و لیکن زندہ دل

چوبکے در بیدلی جانباز فرد — سینہ اش ہر لوحِ دست آویزِ درد

چوبکِ خشک است اما تر زباں — نی نہد لب بر لبِ شیریں لباں

کہنہ رندے خانماں آوارۂ — سینہ چاکے داغ آتشپارۂ

ما بخود پیچیدہ نے از خود گم است — حیف انسان و نے خود ہیزم است

حیف نے را درد ما را وردِ نے — نالہ ہائے گرم و آہِ سرد نے

یاد گیر از نے یکے اے ناتمام — رمزِ تسخیرِ قلوبِ خاص و عام

درسِ صلحِ کل بخواں زیں خشک چوب — خشک چوب آمد رفیقِ زشت و خوب

بود چوبے اے پسر چوبِ کلیمؑ — آں کہ میکردے دلِ فرعوں دو نیم

من چہ خوانم رمزِ آں چوبِ بصیر — گاہ بودہ اژدہا گہ جوئے شیر

من چہ دانم داستانِ آں عصا — گاہ جوئے شیر گاہے اژدہا

چوب ہم بود اے برادر آں ستوں — کز فراقِ مصطفےٰ بگریست خوں

اے تو انساں چوب از تو بہتر ست — کینہ ہا در سینۂ تو مضمر ست

کینہ و بغض و حسد ایمانِ تست — در کشاکشہائے حسرت جانِ تست

اے منافق اے ہمہ داغِ نفاق — خیز بر خور از بہارِ اتفاق

پارۂ از گوشت در پہلوئے تو — بر نگرداند ورق از خوئے تو

پارۂ آں گوشت را دل خواندۂ — آستیں بر بیدلاں افشاندۂ

در دلت بیتابیِ بسمل کجا — دل کہ در معنی دلست آں دل کجا

دست زن بر دامنِ صاحبدلے — بو کہ آساں گرددت ہر مشکلے

ہیچ بیدلی گرہ کاں بر دلست — مشکل اندر مشکل اندر مشکل ست

ہیچ مشکل نیست جز پیچاکِ دل — عقل حیرانست در ادراکِ دل

دل ز جاں برگیر خود جانانهٔ — خانه را بگذار صاحب خانهٔ

خانه اش را قفل نے در بند نے — در رهش خاشاک چون و چند نے

بگسل از خود با خدا پیوند گیر — لذّتے از بیخودی یکچند گیر

ہیچ میدانی که صاحبدل کدام — خواجهٔ لولاک آں خیر الانامؐ

خندهٔ صبحِ تمنّائے خلیلؑ — خاک بوسِ آستانش جبرئیلؑ

تاجِ رمزِ لِیْ مَعَ اللّٰہ برسرش — خرقهٔ اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ در برش

باز شورِ نے رهِ هوشم زند — آتشے در پردهٔ گوشم زند

شعله زد در جانم آں آتش زباں — خانمانم سوخت آں بے خانماں

من ندانم در سرم سودائے کیست — من ندانم خانهٔ دل جائے کیست

وہ چه سودائیست سودائے کسے — وہ چه غوغائیست غوغائے کسے

داشت سودائے کسے جانِ بلالؓ — جیبِ موئے شد گریبانِ بلالؓ

بود سودائے محمدؐ در سرش
چشمِ موسیٰ بود آں چشمِ ترش

در بیان آنکہ دل چیست و صاحبدل کیست و نئے راکہ چوب ست خشک

از تر زبانیِ دل چہ خبر دل دردمند را از آتشیں نوائی نئے چہ اثر

شورِ نئے در جانم افگندست شور
شورشِ دیوانگی آوردہ زور

باز دیوانہ شدم اے کودکاں
چاک زد دستِ جنونم جیبِ جاں

کودکاں خشت و کلوخ و سنگ نیست
یا مگر عقلم جنوں آہنگ نیست

مژدہ اے طفلاں دگر مجنوں شدم
پردہ دارِ جذبۂ بیچوں شدم

رفت دل در دستِ آں بیمایں گسل
مرغ دست آموزِ صیاد ست دل

چیست دل سرچشمۂ امید و بیم
کارگاہِ نکتۂ صنعِ حکیم

چیست دل آئینۂ پستی و اوج
ناخدا و کشتی و گرداب و موج

چیست دل پیمانۂ بزمِ خیال
چیست دل غمخانۂ ماضی و حال

چیست دل شیرازۂ بیم و امید چیست دل مجموعۂ عاشور و عید

چیست دل خلوتگہِ شادی و غم چیست دل زنجیری دیر و حرم

چیست دل ہم مہرہ و ہم زہر مار چیست دل ہم پردہ در ہم پردہ دار

چیست دل ہم نشتر و ہم برگِ گل چیست دل ہم ابلہ و ہم عقلِ کل

چیست دل ہم داغ و ہم تمہیدِ باغ چیست دل ہم ظلمت و ہم شبچراغ

چیست دل گنجینۂ جاں را کلید چیست دل راہِ وفا را بایزید

چیست دل دریچہاں آتش فگن بیستونِ آرزو را کوہکن

چیست دل صوفیچۂ خلوت نشیں چیست دل رندِ قدح در آستیں

چیست دل مصباحِ بزمِ ناپدید چیست دل مفتاحِ گنجِ بے کلید

چیست دل ہم در سفر ہم در وطن چیست دل ہم رہنما ہم راہزن

چیست دل رمزِ مثالِ بے مثال چیست دل عرشِ خدائے ذوالجلال

چیست دل ہم سرکش و ہم سرنگوں چیست دل ہم مغزِ جاں ہم موجِ خوں

چیست دل سر جلوۂ اسرارِ وجود　　چیست دل سر خطِ فہرستِ وجود

چیست دل دار العیارِ امتحاں　　چیست دل گاہے چنیں گاہے چناں

گاه در کوئے بتانم می برد　　گاه در مسجد کشانم می برد

گاه بد مستم کند مانندِ مَے　　گہ بشورم افگند مانندِ نَے

بر رگ و جانم زند مضرابِ درد　　گوشمالم میدہد در ہر نورد

باز پیچیدست شورے در سرم　　باز افتاد آتشے در دفترم

باز شوقے زخمہ بر تارم زند　　باز ذوقے گل بدستارم زند

باز گردیدم بجذباتِ کمال

بیخودِ اندازِ مولینا جلالؒ

ہاں وہاں اگر گویم کہ مثنوی مولوی معنوی را سودائے جواب گفتن در سر دارم خاکم بدہاں ۔ و اگر خوانم کہ بجذباتِ روحانی مولینا رومؒ از جیب معانی سر بر آرم پایم بر آسماں ۔

گرامی را با مولوی چہ نسبت۔ مولوی شیخِ رمز آگاہ، گرامی رندِ گم کردہ راہ۔
آں آفتاب ایں ذرہ۔ آں محیط ایں قطرہ۔ آں عاشق ایں بوالہوس۔ آں صادق
ایں کاذب۔ آں مردِ الٰہی ایں مردودِ الٰہی۔ آں سجادہ نشین کامل عیار ایں تہمتِ فرش
ہر کوچہ و بازار۔ آں قلمروِ معانی را امیرِ کبیر ایں در کشاکشِ نفسِ امارہ اسیر۔ آں مقبول
ایں مردود۔ آں از کلیدِ انفاس درِ گنجینۂ معانی کشادہ ایں خرمنِ عمرِ دو روزہ را
بر باد دادہ۔

گرامی

ہیں چہ پنداری کہ آوردم کتاب / مثنوئ مولوی را در جواب
مولوی دریاست من از قطرہ کم / من گیا ہے خشک او ابرِ کرم
من مثالِ ذرہ او خود آفتاب / او تلاطمہائے دریا من حباب
مولوی مقبول و من مردودِ یار / من خزاں دیدہ چمن او خود بہار
مولوی از رمزِ عشق آگاہ بود / شمس تبریزش چراغِ راہ بود
من ز خاکِ جہل او شہرِ علوم / اللہ اللہ من ز پنجاب او ز روم

من مثالِ ذرّہ او خرمن با صل　　من گرفتارِ فراق او محوِ وصل

لیکن آں داند کہ چشمش روشن است　　دانہ از خرمن ز دانہ خرمن است

در شرارہ خفتہ آتش خانۂ　　خرمن آمد تعبیہ در دانۂ

این سخن دور است از فہمِ عوام
در غزل[1] این رمز وا گفتم تمام

دعائے مظلوماں

اے بسا تاج و تخت مرحوماں　　لخت لخت از دعائے مظلوماں

اے بسا نیزہ ہائے گنجوراں　　شاخ شاخ از دعائے رنجوراں

اے بسا تیر ہائے جباراں　　تار تار از دعائے غمخواراں

---

[1] غزل۔ تو اسرارِ دلِ آگاہ الخ۔

اے بسا رایتِ عدو شکناں ریز ریز از دعائے پیر زناں
آں کہ یک پیر زن کند بسحر
نکند صد ہزار تیر و تبر

اندرزے چند کہ شاہاں را بکار آید

باہو نگاہاں مپیچاں بسے کہ تا بر تو آہو نگیرد کسے
تو شیری مکن برخود آہو دلیر مبادا کہ آہو کند صید شیر
باہو و شیر آشنائی کہ چہ نظر بازی و دلربائی کہ چہ
تو شاہنشہی عشق و مستی چرا تو ظلّ اللّٰہی بت پرستی چرا
ستم کوشیِ چرخ معلوم شد کہ حاکم زمین بوسِ محکوم شد
خداوند شد بندہ را بندۂ سر افگندۂ را سر افگندۂ

قیامت قیامت بلا در بلا
خداوند را بندہ فرمانروا

بود خارج آہنگ قانونِ ہوش
اگر خواجہ شد بندہ را سفتہ گوش

سرِ خواجگی چوں پذیرد نظام
اگر خواجہ گردد غلامِ غلام

خداوند گر بندۂ بندہ شد
خود اقبال از وے پراگندہ شد

ترا چیست با گریہ و نالہ کار
تو ایں کار با کودکاں واسپار

تو شاہی ترا عشق بازی کہ چہ
تو محمودِ دلہا ایازی کہ چہ

تو شاہی ترا عشق مطلوب نیست
کہ محبوب تر جز تو محبوب نیست

تو از شاعری بر میاور نفس
کہ ایں قسمتِ مفلسانست و بس

چہ می نالی از داغِ دل بے سبب
دلِ شاہ و داغِ فراق اے عجب

شکار افگنی ہاست شاہانہ کار
نہ چندانکہ گردی شکارِ شکار

ز درویش و رمال و شاعر گریز
نحوست بود ہر سہ را خانہ خیز

با کسیریاں رنگ تاثیر نیست
نگاہِ تو خود کم ز اکسیر نیست

مخواں سفلہ را بر سرِ خوانِ دلیر
نگردند ہم کاسہ روباہ و شیر

مثنوی

(یہ نظم انجمن حمایتِ اسلام لاہور کے جلسہ میں پڑھی گئی)

چیست اسلام شاہ راہِ نجات — نکتۂ امتیازِ موت و حیات
چیست اسلام رمزِ قلبِ سلیم — اثرِ آں دعائے ابراھیمؑ
چیست اسلام علم را پر و بال — نوبہارِ حدیقۂ اعمال
چیست اسلام گوشہ گیرِ قلوب — مشرق و مغرب و شمال و جنوب
چیست اسلام فطرتِ ازلی — نقشِ موجِ محیطِ لم یزلی
چیست اسلام شاہدِ توحید — معنیِ نسخۂ ادب تمہید

چیست اسلام نسخہ ایست بلیغ / ادب آموزِ حکمتِ تبلیغ
چیست اسلام گویم از الہام / رحمتِ ذو الجلال و الاکرام
بلبلِ خامہ ہاں زباں بکشائے / نغمہ سر کن بشاخِ حمدِ خدائے
آں منزّہ ز تہمتِ اب و جد / خواندہ لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُولَدْ
گلِ توحید پاک بیں چیند / چشمِ احول یکے دو مے بیند
یار در چشمِ پاک بیں نظراں / خارِ تثلیث در رہِ دگراں
تو مبیں یار را بدیدۂ غیر / محرمِ کعبہ نیست راہبِ دیر
آتشیں کردہ اشکِ بلبل را / دادہ از شبنم آبرو گل را
از افق چوں سپیدہ بر زد سر / نرم نرمک وزید بادِ سحر
کز درم در رسید مژدہ دہے / چابکے بذلہ سنج خوش نگہے
گفت اے پادشاہِ ملکِ سخن / شاعرِ خاصِ پادشاہِ دکن
اے گرامی بحیرتم چہ کسی / جادو انگیز آتشیں نفسی

منتِ عمرو زید ہاں تا چند ‏ مگسِ خوانِ این و آن تا چند
طرفہ مجنون فتنہ زنجیری ‏ کہ مریدِ زنی باین پیری
چیست در دامِ زلف پیچیدن ‏ پا ز دامانِ عقل برچیدن
رفتن از خود ز چشمِ جادوئے ‏ زخم خوردن ز تیغِ ابروئے
قصۂ زلفِ یار سر کردن ‏ عمرہا در جنوں بسر کردن
درِ دلہائے دردناک زدن ‏ در گریبانِ عقل چاک زدن
گاہ گفتن کہ زلف دامِ دلست ‏ گاہ خواندن نگہ پیامِ دلست
زلف گر دام ہست مارا چہ ‏ چشم بادام ہست مارا چہ
ہلہ برخیز حیلہ سازی چند ‏ قصۂ حسن و عشقبازی چند
نظمِ دلکش بخواں بطرزِ دگر ‏ مولدِ تست شہرِ جالندھر
ذرہ اش برستارہ چشمک ریز ‏ خاکِ جالندھرست مردم خیز
اے لگدکوبِ ترہاتِ غرور ‏ بے ادب طفلِ مکتبِ لاہور

من ترا مے برم با انجمنے — انجمنے کہ غیرتِ چمنے
چند صاحبدلانِ عالی قدر — محفلِ دانش و ادب را صدر
نقش معنی ز مدعا بستند — فتنہ را دست بر قفا بستند
ہیچ دانی کہ صدرِ محفل کیست — ما ہمہ جسمِ محفل و دل کیست
معنئ نکتۂ خفی و جلی — جوہرِ فرد ذوالفقار علی
عقل و دانش ز خانہ زادانش — من و تو سر بخطِ فرمانش
صدرِ روشن ضمیر فضل حسین — شاہِ ما را وزیر فضل حسین
اثرِ عدلِ وے بود کہ دلیر — میش سر می نہد بزانوئے شیر
پیل در سایۂ حمایتِ مور — چشم بازہ آشیانۂ عصفور
مردمی مضمر است در گہرش — ہمہ احساں تراود از نظرش
باد چشمِ ستارہ در کارش — باد تائیدِ ایزدی یارش
حکمت آموزِ حال و استقبال — وہ چہ علامہ ایست سر اقبال

می دہد جلوہ حال را در قال | گوئٹے را جواب سر اقبال
چہ شناسند اہل سانِ عوام | ذوقِ رمزِ حمائتِ اسلام
پاک را از پلید نشناسند | بایزید از یزید نشناسند
سرِ حاسد بخاک و خوں بہتر | خونِ فاسد زرگ بروں بہتر

چہ مقلد چہ مقتدی چہ امام
سفتہ گوشِ حمائتِ اسلام

مثنوی

(یہ نظم اعلیحضرت حضور نظام خلد اللہ ملکہٗ کی تخت نشینی کے موقعہ پر پڑھی گئی)

حمد

بلبلِ خامہ ہاں زباں بکشاے | نغمہ سرکن بشاخ حمدِ خداے

فکرِ ما جہل و عقلِ ما تاریک رہِ حمدِ خدا رہِ باریک

فکرِ داناست پائمال اینجا مرغِ دانش شکستہ بال اینجا

بلبلِ خامہ ام زبان ترکرد نغمۂ حمدِ کبریاں سر کرد

دامنِ شوق بر کمر زدہ ام گلِ حمدِ خدا بسر زدہ ام

شمع و پروانہ بسملِ نازشش گل و بلبل شہیدِ اندازشش

ذرہ و خور یکیست در نظرشش بادشاہ و گدا گدائے درشش

غنچہ را گل ازنسیم کند قطرہ را دُرِ یتیم کند

پا بگل سرو در تمنّایشش

بید سر بر زمیں بسودایشش

نعت

ایں چہ شوخیست ویں چہ بے ادبی من و نعتِ محمدِ عربی

دُرِ یکتائے دُرجِ مطلبی سیدِ ما محمدِ عربی

من و این نشه آں دماغ کجا — من و این بادہ آں ایاغ کجا

نازشِ کارگاہِ ارض و سپہر — حلقہ در گوشِ او چہ ذرہ چہ مہر

شعلۂ نور و موسیٰ و سرِ طور — احمدؐ از فرق تا قدم ہمہ نور

زدہ یونسؑ بہ بطنِ حوت قدم — زد محمدؐ بہ جدی و حوت علم

زکریاؑ بہ ارّہ گشت دو نیم — خواجہؐ را دل بذکرِ ارّہ سلیم

با سلیمانؑ ز تختِ باد دلیل — تختِ احمدؐ ز شہپرِ جبرئیل

پورِ مریمؑ کہ خود نماند بسے — مردہ را زندہ کرد بے ز نفسے

خواجۂ ما حبیبِ خاص خدائے — گمرہاں را بشرع راہنمائے

رہِ توحید را بسر پویاں — اُمّی حرف امّتی گویاں

مردہ را زندۂ احد میکرد — زندہ را زندۂ ابد میکرد

یوسفؑ از چاہ گر بماہ رسید — خواجہؐ ز انگشت جیب ماہ درید

نوحؑ شد ناخدائے کشتئ خویش — مرہمے چند بست بر دلِ ریش

بخدا قدرِ مصطفیٰ دگر ست　　ناخدا دیگر و خدا دگر ست
علم افراز عرصۂ افلاک　　جلوہ افروز کرسئ لولاک

از افق چوں سپیدہ بر زد سر　　نرم نرمک وزید بادِ سحر
سبزہ فرشِ زمردیں افگند　　موجِ سنبل بزلف چیں افگند
سرو سر بر کشید تا بفلک　　ریشۂ سنبل دواندہ تا بسمک
بلبلاں گرمِ خوشنوائیہا　　خود فروشاں بآشنائیہا
سنبل آراست زلف خم در خم　　شبنم از برگہا چکد کم کم
نغمہ زن بلبلانِ خوش گفتار　　بر رگِ گل زد زخمۂ منقار
لالہ سر گرم مے پرستیہا　　گل تبسم فروشِ مستیہا
منِ بیخود بگوشہ واماندہ　　درس خوانِ کتاب ناخواندہ
کز درم در رسید مژدہ دہے　　چابکے بذلہ سنج خوش نگہے

در مستی ز ناز وا کرده | ناز را پیرہن قبا کرده
گردشِ چشم رقصِ پیمانہا | یک نگہ صد ہزار میخانہا
محشرِ فتنہ فتنۂ محشر | گردشِ چشم گردشِ ساغر
گفت کای بادشاہِ ملکِ سخن | شاعرِ خاص بادشاہِ دکن
واکنِ عقدہ ہائے لاینحل | دانش آموز جوہرِ اول
در گریباں ز غصّہ بردہ سرے | وز بد و نیکِ دہر بے خبرے
یکجہاں مستِ شادمانیہا | تو گرفتارِ ناتوانیہا
نقش پائے نہ نشستن چیست | رنگ روے نہ شکستن چیست
زلفِ لیلیٰ نہ خمیدن چہ | دلِ مجنوں نہ تپیدن چہ
ما و انگیز میگساریہا | تو و اندازِ بے قراریہا
ہلہ برخیز بادہ ریز بجام | سر فرو نہ بر آستانِ نظام
آں شہنشاہِ آفتاب کلاہ | کہ زد از قدر خیمہ بر سرِ ماہ

شمع افروز مملکت رایش — داده اقبال بوسه بر پایش

فتنه مینالد از پر تیرش — فتح بالد بخود ز شمشیرش

تیغش آنجا که سر برافرازد — سرکشاں را بہ نیزہ اندازد

عفوش آنجا که زد دوال بکوس — طاعت آمد گناه را پابوس

هوس آنجا که حرف جودش خواند — بر گدا منتِ کریم نماند

خاک پایش شفائے بیماراں — عفو منت کشِ گناهگاراں

قلمم هر کجا که گشت علم — سرِ بدخواهِ شاه کرد قلم

اے گرامی دراز شد سخنم
نفس اندر گلو فرو شکنم

مثنوی جوہرِ ہمت

در پابندیٔ وقت

حمد زیبا بود خدائے را — کہ کند پادشہ گدائے را

غنچہ را گل از نسیم کند — قطرہ را دُرِّ یتیم کند

آتشیں کردہ اشک بلبل را — دادہ از شبنم آبرو گل را

پا بگل سرو در تمنائش — بید سر بر زمیں بسودائش

سوسنش دہ زباں بحمد و ثنا — چشمِ نرگس در انتظارش وا

کردہ از خار دست گلچیں ریش — لالہ را دادہ جامِ مستیٔ خویش

بر ہمیبر درود می خوانم — سگِ درگاہِ شیر یزدانم

شبے از روز عید خرّم تر — ہمچو صبحِ وصال جاں پرور

چرخ را دیدہ ہا ز اختر وا — مرغ و ماہی بخواب استغنا

من بیدل بحجره بنشسته — مضطرب همچو مرغِ پر بسته

ناگه از در در آمدم یارے — عاقلے پخته مغز هشیارے

جسم را روح روح را آرام — سربلندِ زمانه همت نام

گفت کاے شاعرِ یگانهٔ دهر — وز فنون و علوم یافته بهر

واکن عقدهائے لاینحل — دانش آموز جوهرِ اول

در گریباں ز غصه برده سرے — وز بد و نیکِ دهر بے خبرے

خلق سرمستِ شادمانیها — تو گرفتارِ ناتوانیها

نخلِ عیشِ طرب ببار آمد — رفت فصلِ خزاں بهار آمد

نبود اندریں زمانه بهم — لودهانه ز شهر لندن کم

هر طرف ز اشتیاق می جوشند — بر ترقیِ خلق می کوشند

بارِ منت بدوشِ کس ننهند — بزمها ساختند و رائے زدند

خاصه بزمِ رفاهِ عام بود — که بنائش علی الدوام بود

ساختند اہلِ ہمت انجمنے … انجمن یا کہ غیرتِ چمنے

بانیِ آن سخنورانے چند … ہوشیاران و نکتہ دانے چند

ممبرانش ہمہ خجستہ سیر … قلزمِ علم را ہمیں گوہر

زان میان افسرِ ہمہ دانے … مسند آرائے عزت و شانے

سینہ اش را صفاتِ مرہونے … دانش و علم را فلاطونے

نامِ او بر زبان نمی رانم … ترسم از دشمنان کہ می دانم

برمن آرند زہر خند ہمہ … برخوشامد گمان برند ہمہ

لیک نبود زمام خویش بدست … شدہ ام از مئے ہوائش مست

چہ کنم نامِ آن خجستہ زمن … خود بخود می تراود از لبِ من

خندۂ صبحِ آفتاب درخش … خان والا تبار قادر بخش

ہر چہ گوئیم راست می گوئیم … جز رہِ راستی نمی پوئیم

راست گو کے دروغ می گوید … باصفا کے رہِ حسد پوید

خیر خواهِ زمانه بد نه کند | مرد حقانی دروں حسد نه کند

سگ منش حاسداں که بخیزند | سر بسر هرزه گو و دردِ سرند

مے ندانند فرع را از اصل | کم شناسند وصل را از فصل

نکته سنجاں گرامیم خوانند | کیست جامی نظامیم خوانند

سرِ حاسد بخاک و خوں بهتر | خونِ فاسد ز رگ بروں بهتر

دست بر دامنِ دعا بزنم | گام در راهِ مدعا بزنم

همت ممبرانِ مددگارش | یارب از چشمِ بد نگهدارش

اے گرامی ز راهِ حسن طلب | آمدم هاں بعرضۂ مطلب

شد هر آنکس ز بندِ وقت آزاد | داده اوقاتهائے خویش بباد

قیمتِ وقت را کسے نشناخت | کز سرِ جهل نقدِ همت باخت

کم نگاهئ وقت آخر کار | جز ندامت دگر نیارد بار

مجمل آید بفهم از تفصیل | گوش کن گویم از رهِ تمثیل

ساعتے را کہ می نہی در جیب — ہست پابندِ وقتِ خود لاریب

سوزنِ آں کہ ہمچو پرکارست — رشتۂ وقت را گرفتارست

خارج از حدِ خویش چوں گردد — خاطرِ تو ز غصہ خوں گردد

کوشی اندر درستیش شب و روز — زیں حدیثم نصیحتے آموز

حضرتِ انسان اشرف الاولاد — وقتِ خود را اگر دہد از یاد

خاک بر فرقِ آدمیتِ او

وائے بر طبعِ بے حمیتِ او

مثنوی

نالۂ گرامی در حسرتِ جوانی

الا اے نہنگ صہبا صحرائے آز — چہ میدانی اندازِ ناز و نیاز

نظر بر هوس در شکستی چرا — بخود تهمت عشق بستی چرا

هنوزت مژه از جگر تر نشد — هنوزت جگر وقف خنجر نشد

هنوزت نگردید لب ناله خیز — هنوزت نشد ناله تبخاله خیز

هنوزت نگاهی ره دل نزد — دلت سر بدنبال محمل نزد

هنوزت نیفتاد جان در گداز — نیازت نشد چاشنی گیر ناز

هنوزت نگر دست مژگان تر — جگر کاوی زخم داغ جگر

هنوز آن زدم دم رمیدن کجا — بخون بسملانه تپیدن کجا

هنوز آن سحرخیزی آه کو — هنوز آن نگاهی سر راه کو

چه خیزد اگر دیده خونریز نیست — چه حاصل اگر دل بلاخیز نیست

نبودست جز عشق کاری دگر — برو برخور از نوبهاری دگر

چه سودا ترا در سر افسرده پا — چه دیوانگی در دلت کرده جا

چه طفلانه بازیچه سازیست این — غلط کرده عشق بازیست این

ز دین و ز ایماں حدیثے مخواں | نفس بر مزن ہم ز دل ہم ز جاں
دریں راہ کو دین و ایماں کجا | چہ دل دل کنی دل کجا جاں کجا
مرا ہم دلے بود وہ وہ چہ دل | نظرگاہِ خوبانِ پیماں گسل
چہ دل ماہیٔ تابۂ آرزو | چہ دل گرم خیزِ بلا جستجو
بزلفِ کسے بود زنجیر سئیے | لگد خوردۂ آرزو میر سئیے
چہ شبہا کہ چوں شمعِ شب تا سحر | گہے خندہ سر کردہ گہ گریہ سر
گہے بسملِ رقص سیمابیئے | گہے جنبشِ نبض بیتابیئے
دریغ آں دلِ نیم بسمل نماند | چہ ماندست در سینہ چوں دل نماند
نماند آں سیہ مستی و آں شباب | فتاد از کجا سر کہ اندر شراب
نہ آں شور در شہر و بازار و کو | نہ آں خندہ در گل نہ آں رنگ و بو
نہ چشمِ آرزومندِ روئے کسے | نہ سر در سرِ سیرِ کوئے کسے
نہ دل گرمیٔ تازگی در دماغ | نہ سر جوششِ روغن اندر چراغ

نہ آں در تہِ تیغ بردن سرے　　نہ آں شوقِ زخمے کہ ہاں دیگرے

سرم بست پیچاں بگرد دیدنے　　تنم سر بسر در نورد دیدنے

فرو ماندہ چشمم ز نظّارگی　　گرہ بست گوشم ز بیچارگی

نہ آں چشم در رہ برائے کسے　　نہ گوشے بر آوازِ پائے کسے

نہ آں شوقِ لبہائے دشنام دِہ　　نہ ذوقِ نظرہائے پیغام دِہ

نہ آں آتشیں جوشئی خونِ دل　　نہ آں غم نوائی قانونِ دل

نہ آں دیدہ در رہگذر دوختن　　نہ آں ساختن با جگر سوختن

نہ آں رنگ بر رو شکستن ز بیم　　نہ از غمزۂ مدّعی دل دو نیم

نہ آں جوشِ مستی نہ آں ہائے ہو　　من و حسرتِ ماتمِ آرزو

ز دل شوقِ آتش رخاں رخت بست　　بجاں ذوقِ خلوت نشینی نشست

دلا راحت و رنجِ گیتی مسنج　　کہ با گنج مارست و با مار گنج

چو طفلاں مخور بازیِ چرخِ پیر　　کہ ہم سست مہرست و ہم سخت گیر

بساطی ست ایں پردۂ لاجورد | بسے مہرہ ہا دارد از سرخ و زرد
اگر مہرہ سرخست خونخوارِ ماست | وگر زرد زردیِٔ رخسارِ ماست
زکارِ جہاں نیست چندیں شگفت | اگر زاغ میراثِ بلبل گرفت
بیا ساقی اے خلوت آرائے دل | تمنائے جاں آرزوہائے دل
باں بخت پگیہا چہ خامی ست ایں | نگاہے کہ آخر گرامی ست ایں

گرم در دہی بادۂ دیر سال
زمستی سرایم غزل[۵] حسبِ حال

ساقی نامہ

چہ گویم کہ ساقی چہا بر گرفت | جہاں را بناز و ادا بر گرفت

---

[۵] غزل "محشرِ جلوہ" را بلا شدہ۔

تماشا اسیرِ تماشائے او — تمنا شہیدِ تمنائے او

ز نظّارہ اش جلوہ ہا در گداز — خود از ناز او ناز ہا در نیاز

ز شوخیش دلہا پریخانۂ — پری ہم بسودا اش دیوانۂ

تکلّم ز لعلِ لبش بادہ نوش — تبسم خود از بوسہ اش میفروش

ز ابروش نظّارہ خنجر پرست — ز گیسوش اندیشہ زنجیر بست

نگہ با حیا گرمِ ناز و نیاز — تغافل یکے از شہیدانِ ناز

درِ فتنہ از غمزہ دامی کند — قیامت ز قامت بپامی کند

ز تیغِ نگہ خونِ حسرت بجوشش — جگرہا ز مژگانش نشتر فروش

بجادو گری آنچنان خو گرفت — کز آہو صد آہو بہ آہو گرفت

بیا ساقی اے شوخ گل پیرہن — شرر ریزِ کشتِ تمنائے من

نے نالم از بختِ واژونہ کار — بکارم گرہ بر زد ابروئے یار

شدم در محبت ز خود بیخبر — سرم بر سرِ خاک و خاکم بسر

شدی نامرا بر کنار از کنار
شدم از کنارِ خرد بر کنار

به یادت چو بلبل فغاں می کنم
نیازِ فغاں نقدِ جاں می کنم

نگویم که تیغم بسر مے زنی
که تیرِ نگه در جگر مے زنی

ده آں داروئے دردِ بیمار ہا
کشائندۂ عقدۂ کار ہا

توانِ دلِ ناتوانم بده
ز جورِ زمانه امانم بده

بیا ساقی اے خسروِ مهر چہر
غلط گفته ام غیرتِ ماه و مهر

تو شیریں فریبی منم کوہکن
لبت ربانِ تو جانِ شیرینِ من

نخواہم جز آں آبِ حیواں برات
که بخشد حیاتِ خضر را حیات

بیا ساقی اے ناوک اندازِ ناز
نمک پاشِ ناسورِ زخمِ نیاز

ده آں بادۂ جاں گدازِ الم
اسیرم بسر پنجۂ گرگِ غم

که بوئش رسد گر سوئے نیستاں
ز مستی کنند رقص شیرژیاں

وگر آہوئے برگ تاکش خورد
به شمشیرِ فلک حمله ہا آورد

سرت گردم اے قبلۂ بزمِ جم — برآرندۂ مغز نمرود غم
بسوزاں خمارم ز نارِ خلیل — کہ گر افتدش قطرہ در رودِ نیل
درآرند آں ماہئی را بہ شست — بتدبیرِ شیخ آورد گر بدست
بر آتشش گذارد کبابش خورد — چناں جوششِ مستی بخوابش برد
کہ در صبحِ پرسش گہِ این و آں — بخیزد ز کنجِ لحد سر گراں
بیا ساقی اے لعبتِ لالہ فام — فرو ریز آں آبِ گلگوں بجام
کہ گر جرعہ اش بر بحار اوفتد — وگر قطرہ در لالہ زار اوفتد
دہد داغ ماہی بروں نافہ ہا — شود داغِ ہر لالہ خورشید زا
بیا ساقی اے خلوت آرائے دل — تمنّائے جاں آرزو ہائے دل
ز دستِ تو در سینہ خوردم سناں — زخونِ جگر شد مژہ ارغواں
چہا دیدی از من کہ رنجیدۂ — بساطِ وفا از میاں چیدۂ
بود ساقیٔ کوثرم دستگیر — کہ مستم ز صہبائے خمِ غدیر

بیا ساقی اے نقدِ ایامِ عمر سرت گردم اے مایۂ کامِ عمر

ز پیری بفرقم سپیده دمید
قضا بر سرِ دفترم خط کشید

به غیرتِ مشک بید آں نبید لبِ جوئے و صحنِ چمن پائے بید

کز آثارِ آں آفتابِ کمال کمالِ شبابم نه بیند زوال

به پیمانه اے ماهِ عالم فروز به افسرده آں نیّرِ زهر سوز

که گر زاهدش قطره ریزد بکام شود مے کشاں را غلامِ غلام

ز آئینه اش دور گردد غبار به بیند بخود جلوۂ روئے یار

بیا ساقی اے شوخِ پیماں شکن بنه پائے خود بر سر و چشمِ من

به یادت شب و روز غم می خورم بریں دعوئے اینک قسم می خورم

قسمیه

بصیادِ ناز و بصیدِ نیاز بامیدِ محمود و زلفِ ایاز

بصحرا نوردانِ مجنوں قدم / بہ خارا شگافانِ فرہاد دم
بشیریں فریبانِ لیلی ادا / بہ بیگانگانِ رقیب آشنا
بداغیکہ در سینہ آتش فروخت / بآہیکہ ہم داغ وہم سینہ سوخت
بخوں ریزئِ خنجرِ آبدار / بزخمِ نہانئِ مژگانِ یار
بآزردگیہائے وارستگاں / بپابستگیہائے پابستگاں
بچشمیکہ از غمزہ خنجر کشید / باشکے کہ از چشمِ عاشق چکید
ببالائے سروِ لبِ جوئبار / بموزونئِ مصرعِ قدِ یار
بخالِ سرِ ابروئے دلپذیر / بہندوئے محراب را گوشہ گیر
بدیوانۂ کودکاں در قفا / بہ بیگانۂ وحشیاں آشنا
بسوزِ درونِ جگر تفتگاں / باشکِ یتیمانِ بے خانماں
بنیرنگئِ دہرِ مکر و دغا / بہ بربادئِ کشتِ مہر و وفا
بخود بینئِ جلوہ پیرائے ناز / بسرکوبئِ آستانِ نیاز

به گم کرده راهِ سفر کاروان | بسر رشتهٔ در کفِ ساربان
بخوں گرمیٔ سینہ چاکانِ عشق | بسر جوشیٔ خاکِ پاکانِ عشق
بہ بیتابیٔ جرمِ ناکردگاں | بہ بے رحمیٔ ناز پروردگاں
بہ دلجوئیِ قدِ رعنائے یار | بہ طرّاریِ طرّۂ مشکبار
بشیرازہ بندانِ غارتگری | بمضمونِ مجموعۂ دلبری
بشوقے کہ دلہا بجوش آورد | بذوقے کہ جاں در خروش آورد
بہ نکہت فروشیٔ گیسوئے حور | بشوخیِ حسنِ تجلّیِ طور
بمیخانہ گردانِ اربابِ ہوش | بمسجد نشینانِ نخوت فروش
بشمشیرِ ابروئے زہر آبدار | بافعیِ زلفِ گرہ گیرِ یار
بچشمے کزو یافت مستی رواج | بقدّے کہ گیرد ز طوبےٰ خراج
بہ بے قدریٔ دریکتائے دل | بہ تعمیرِ ویرانۂ آب و گل
بدردے کہ در خاطر آشفتہ پا | بشورے کہ در مغز جاں کردہ جا

بشوخیِ خوبانِ مصری نژاد　　بکنعانیانِ عزیزِ مراد
بهندی نژادانِ ترکان شکار　　بہ غارتگریہائے ہندوئے یار

که از دست جورت بجاں آمدم
زبیچارگی در فغاں آمدم

مدح میر لائق علی خان

نہ بینم دگر چارۂ رفعِ غم　　بجز لطفِ دستورِ گردوں حشم
چہ دستور دستورِ چرخ اقتدار　　بہارِ گلِ گلشنِ ہشت وچار
شناسندۂ قدرِ اہلِ سخن　　وزیرِ شہنشاہِ ملکِ دکن
سخن را چہ منّت نہادم بجاں　　زلائق علی خاں زدم داستاں
بآں پایۂ چرخ فیروزہ رنگ　　زمیں بوسِ نوّاب سالار جنگ
چو جودش کند بر زبانم گذار　　زبانم شود گوہرِ شاہوار
ز ز بخش قلم گر نویسد کتاب　　بجائے نقط بر دمد آفتاب

بمدحِ ضمیرش سخن میکنم		سخن را[۱] سبیلِ یمن میکنم
بود تعبیہ نشہ تا در شراب		دہد نور تا ماہ را آفتاب
کشد خوانِ جود و سخا تا کریم		کند جمع تا سیم و زر بولئیم

زمیخانۂ فیضِ او صبح و شام
گرامی شود جرعہ کشش خاص و عام

ابیاتِ مثنوی در مدحِ پیرانِ پیرؒ

براوجِ آسماں خندد زمینم		زمیں بوسِ جنابِ محی الدینمؒ
تعالی اللہ چہ نامِ جاں نواز است		زبانم ماہیِ دریائے راز است
عفاک اللہ چہ نامِ دلپذیر ست		بنامِ ایزد چہ نامِ دستگیر ست

۱؎ میر مصاحب علی وکیل دکن جو کہ ہمیشہ بڑی دھوم سے گیارھویں کی نیاز دلاتے ہیں انکی فرمائش سے لکھی گئی۔

حقیقت مسندِ لاہوت پایہ   تجلّی جلوۂ خورشید سایہ

قضا پابوسِ تمہیدِ رضایش   اثر خطِ کفِ دستِ عطایش

غلامِ قادرم فرخندہ نامم   گرامی غوثِ اعظمؒ را غلامم

مصاحب[۱] گفت در گوشِ دلِ من

نیازِ غوثِ اعظمؒ حاصلِ من

مثنوی خراباتِ جنوں

بجوابِ مثنوئ غنیمت

اشک و آہ بہم آمیختیم۔ خراباتِ جنوں را نقش بر بستم۔ اینجا ناصر علی سرہندی

قلم در شکست۔ و غنیمت کنجاہی ورق بر درید۔ آں گویائے خاموش یعنی

[۱] میر مصاحب علی وکیل دکن۔

مولینا جامی کہ رحمت بجانش باد چہ خوش گفت الحق کہ دُر سفت ؎

ہنوز آں ابرِ رحمت دُر فشانست

خُم و خمخانہ با مہر و نشانست

نمی دانم خزانم یا بہارم — خراباتِ جنوں را پیر کارم

برانگیزم قیامت ہا بآہے — زحیرت غازہ بندم بر نگاہے

نگاہم زآتشیں روئے کبابست — کہ ہم ساقی و ہم جامِ شرابست

محیطِ عنبریم موجم ہمہ اوست — تجلی جلوہ ام اوجم ہمہ اوست

نوائے ریزم از آہنگِ دیگر — کشم نقشے دگر از رنگِ دیگر

زنم آتش بآہے در ستارہ — زخاکستر برانگیزم شرارہ

بایں گویائی آوخ بے زبانم

مگر بانگِ شکستِ استخوانم

بیا ساقی بیا اے صبحِ امید — امیدم نیم خندِ فتنہ تمہید

گرفتم باده ها خوردی گزک گیر   گزک حاضر ولیکن در نمک گیر

درآبجود در آغوشِ نظرها   نمک سودِ تبسم کن جگرها

تغافل را بفرما رخت بندد   تبسم را بگو دزدیده خندد

بیا ساقی مئے در ساغرم ریز   کہ ریزد تیغِ موجش خونِ پرہیز

تمنا مضطرب دل ناصبور است   تپیدن نیم بسمل را ضرور است

سرت گردم بگردان جامِ مل را   رسان در مغزِ بلبل بوئے گل را

نگہ را کار فرمائے عمل کن   بخونم جوہرِ الماس حل کن

شکستے ریز در ہر استخوانم   برانگیز آتشے از مغزِ جانم

لبم تبخالہ در تبخالہ گیرد   نفس رنگِ گدازِ نالہ گیرد

بآبِ آتشیں داغم برافروز   کہ سوزم ز آتشِ حسنِ گلوسوز

بمیرد گر بآب آتش ستیزد
مگر آتش کہ از پنجاب خیزد

پنجاب

من و دلگرمیِ آہِ جگرتاب
من و سرجوشِ حسن آبادِ پنجاب

برآمد حرفِ پنجاب از زبانم
زباں شد موجِ کوثر در دہانم

چہ می پرسی ز خاکِ دلفریبش
فریبِ نوخطانِ جامہ زیبش

اگر عشق ست در راہش بآہے
وگر حسن ست از خاکش گیاہے

بجائے لالہ آتش لیلیٰ دمیدہ
بجائے بید مجنوں سر کشیدہ

فرو گسترده در ہر گوشہ دامے
قیامت قامتے محشر خرامے

بدامِ آہواں شیراں اسیرند
کہ اینجا آہوانِ شیر گیرند

زباں تر کرده کبکانِ بہاری
بخونِ شاہبازانِ شکاری

نظرہا گرمِ رقصِ بسمل اینجا
نیاز اینجا و ناز اینجا دل اینجا

نگاہ و جلوہ باہم عشقبازند
نیاز و ناز در ناز و نیازند

بتاں در جلوہ عاشق در نظارہ
کمند افگندہ ذرّہ بر ستارہ

تماشا مستِ جامِ کیقبادی تمنّا کوچہ گردِ نامرادی

تماشا بسملِ در خوں تپیدن تمنا بیخودِ بیخود چکیدن

تماشا لغزشِ مستانہ دارد تمنا گردشِ پیمانہ دارد

تماشا زخمیٔ تیغِ نگاہے تمنا بر سرِ راہے بآہے

سرِ راہے دوچارم شد نگارے گل اندر گل بہار اندر بہارے

نگارے دلربائے دلفریبے نگارے خود فروشے جامہ زیبے

پری دختے پری دیوانہ ماہے پری و ماہ را داغِ نگاہے

شبے نظّارۂ آں ماہ کردم تپیدم نالہ کردم آہ کردم

سرم شوریدگی را از صلائے جنوں را گفت عقلم مرحبائے

سرِ ہوشم لگدکوبِ جنوں شد نگاہم موجۂ گرداب خوں شد

ز گردابِ تلاطم خیزِ دیدہ دلِ بے آرزو کم کم چکیدہ

بہارِ جلوہ شورے در سرم ریخت تمنّا خوں شد و از ساغرم ریخت

شکستن بست پیماں باسبویم　　چکیدن کرد خونِ آرزویم

شکیبم فتنہ تاراج نظر شد　　نظر برق افگنِ داغِ جگر شد

خرد رخصت طلب یعنی رسیدم　　درِ دل زد بلا یعنی رسیدم

بحکمِ امتحانِ عشقِ خونریز　　شدم زنجیریٔ حسنِ بلاخیز

فریبِ جلوۂ زد راہِ ہوشم

زخود رم کرد عقلِ خود فروشم

بیا اے ساقیٔ خمخانۂ راز　　سرت گردم دہ آں پیمانۂ راز

کہ ازخود رفتہ بکشایم زباں را　　بشاخِ شعلہ بندم آشیاں را

دہم رنگے فسونِ دلبری را　　کشم نقشے سراپائے پری را

سراپائے معشوق

قیامت بیخودِ طرزِ خرامش　　خرامش مستِ نازِ ناتمامش

بلا پابوسِ زلفِ نیمتابش　　اجل مزدورِ چشمِ نیمخوابش

ز انگیزش ادا در فتنه کوشی — ز بالایش بلا در خود فروشی
تغافل شکوه سنجِ کم نگاهی — نگه عذر آفرینِ بیگناهی
ز رخسارش مپرس از من که چون است — نگاهِ بیدلاں سرجوشِ خون است
بلا در چشمِ بیمارش نهفته — اجل در آشیانِ فتنه خفته
من و چشمے که زد در خوں ایاغم — ز کجداری و مریزش داغِ داغم
چه می پرسی ز زلفِ مشکبارش — بلا اندر بلا هر تار تارش
ز هر موے تراود ہائے ہوئے — همانا بسته دلها را بموئے
گره افتاد در کارم ز خالش — که دارد مستیِ ذوقِ جمالش
سیاہے پائے در دامن شکسته — چه گستاخانه بر رویش نشسته
تبسم چاشنی گیرِ لبانش — بخود پیچیده بوسه در میانش
تکلم با خموشی در ستیزه — تبسم در میانش ریزه ریزه
ز دست اندازِ شوخیِ نظاره — گریبانِ تبسم پاره پاره

تبسم در تبسم آفریده — غلط کردم گل اندر گل دمیده
قدح پیمائے ذوقِ جانفروشی — تکلم یا تبسم یا خموشی
دہانش تنگ چوں دستِ گرامی — کمر باریک چوں فکرِ نظامی
رموزِ جوہرِ فردِ دہانش — نفہمد ہیچ کس الّا دہانش
زباں را برگِ گل گفتن سند نیست — دہانش را چہ واگویم کہ خود نیست
بسا بیدل ز قدِ دلربایش — بسا بیدست و پا از دست و پایش
ز ساق و ساعدش گلبازِ ذوقم — بہم دست و گریباں صبر و شوقم
ز ساقش بنجیرِ فکرِ بلندم — حدیثِ ساعد آمد دلپسندم
عجب تیریست مژگاں در نظرہا — کہ ناجستہ نشیند در جگرہا
ز پیچاکِ میانش نقش بستم — قلم در دستِ بیتابی شکستم
امیدِ یک نظر سودائے خامست — مژہ بر ہم زند کارم تمامست
ز نادیدن چہ دلہا در تپیدن — نمیدانم چہ خواہد کرد دیدن

زنافش رخنہ درکارِ نظرہا   بزانو از سرِ زانوش سرہا

ز آغوش آرزو محشر در آغوشش   بمالد گوشِ دل صبحِ بناگوشش

دو پستانش دو نارِ نارسیدہ   نسیمِ جنبشِ مژگاں ندیدہ

دلِ حسرت کشاں ایجاد ونیم ست   شہیدِ فتنۂ امید وبیم ست

نگہ دزدیدہ دیدن را بہانہ   تغافل زد نگہ را تازیانہ

تکلف برطرف آں فتنہ پرداز

کرشمہ در کرشمہ ناز در ناز

بیا ساقی بیا اے جاں شکارم   یکے کن گردشے چشمے بکارم

شرابے ریزہ مرد افگن بجامم   ز راہم برد عقلِ ناتمامم

علم برکردہ ہاں اے عشق برخیز   سپر افگندہ ہاں اے عقل بگریز

بگیر اے عشقِ آتش دست دستم   ز عقل آمد شکستے اندر شکستم

حریفاں عقل را با من چہ کارست   انا الحق سنج را منبر ز دارست

گرامی اے جنوں مستِ ہوس جوش — ادب نا آشنا خدمت فراموش

گرامی اے گریباں پارۂ عشق — جنوں سرمایۂ آوارۂ عشق

غبارِ خاطرِ فرزانگیہا — فشارِ پنجۂ دیوانگیہا

علمدارِ سپاہِ عشق بازاں — نیاز آبادِ نازِ بے نیازاں

شہیدِ جلوۂ کافر نگاہاں — جگر خوں کردۂ مژگاں سیاہاں

جنوں آہنگی مستانہ تا چند

سیہ مستی بیباکانہ تا چند

—— ناتمام ——

مثنوی

بمدح فصیح الملک حضرت داغ دہلوی

بیا اے بلبلِ کلکِ خوش آہنگ — بمدحِ داغ سرکن نغمۂ چنگ

فصاحت خندهٔ صبحِ خیالش | بلاغت نغمهٔ مرغِ کمالش
بلندی از دماغش بهره برده | نزاکت با خیالش شیر خورده
بهارستانِ صبحِ زندگانی | ادا فهمِ رموزِ نکته دانی
اگر پر بر زند فکرِ بلندش | رسد مرغِ معانی در کمندش
چناں در مثنوی شد سحر پرداز | که سحرش خط کشد بر حرفِ اعجاز
کند گر در غزل گوهر فشانی | فغاں ها سر دهد روحِ فغانی
بمیدانِ فصاحت چوں در آید | گره از خاطرِ عرفی کشاید
اگر با مثنوی الفت گزیند | نظامی در پسِ زانو نشیند
ز رشکِ آں محیطِ خوش خیالی | بود غرقِ عرقِ فکرِ زلالی
ز سرِّ عالمِ بالا خبر گیر | که خواند سر نوشتِ خطِ تقدیر
چناں تمثیل را داده رواجے | که از فکرِ غنی گیرد خراجے
ربود آں معنی آرائے نکوئی | ز ہاتف گوئے در تاریخ گوئی

بکف بہر رقم گر خامہ گیرد
دبیرِ چرخ از حسرت بمیرد

چو شاگرداں بگردش حلقہ بندند
فلاطوں را بخدمت کم پسندند

دماغِ ہوشمندی را تمیزے
بود مصرِ محبت را عزیزے

در اقلیمِ سخن دانی امیرے
بہ بزمِ معنی آگاہاں نظیرے

ز قدرِ مرتبت عالی جنابے
سپہرِ مردمی را آفتابے

سرو سر کردۂ صاحب کمالاں
قبولِ خاطرِ رنگیں خیالاں

اگر مرغِ خیالش پر کشاید
خیالِ عقلِ کل از پا درآید

حقیقت فہمِ اسرارِ معانی
شناسائے مزاجِ نکتہ دانی

حیا پروردۂ نورِ نگاہش
ادب یک گوشۂ طرفِ کلاہش

نیاید از زبانِ نکتہ پرور
گرامی مدحتِ داغِ سخنور

رقعۂ منظوم

اندرزے چند در منع شکار

نامہ ام نسخۂ فروع و اصول — خدمتِ چودھری غلام رسول

دل منہ بر شکار کار این ست — دل بہم بر مزن شکار این ست

نکتۂ نغز و دلپذیر آمد — سخت میر آنکہ سخت گیر آمد

جانور را کہ جان زتن بردی — جانِ من آہ جانِ من بردی

سالہا درگذاشتی ما را — باز خواندی بآشتی ما را

ناصحِ مشفقم وفا کردم — مشفقِ مخلصم دعا کردم

نقشِ اخلاص در ضمیرِ من ست — ذوقِ اسلام در خمیرِ من ست

صید صیاد را القید آمد — بے زبانی زبانِ صید آمد

گریہ سر کرد گفت اے صیاد — زار نالید گفت اے استاد

رحم کن رحمم تا نوازندت　　عجز کن عجز بر فرازندت

پندِ ما گوش کن بجود ستیز　　نامۂ ماست طرفہ دست آویز

اے رفیقِ حسن[۱] غلام رسول

خبرم باز دہ زردّ و قبول

سر اقبال گرامی کی نظریں

درسِ ماضی از کتابِ حال گیر　　ساغر از خمخانۂ اقبال گیر

حضرتِ اقبال آں بالغ نظر　　دارد از بود و نبودِ ما خبر

ما بذوقِ سوختن کم ساختیم　　بیخودی را از خودی نشناختیم

آں نوا پرداز اسرارِ ازل　　شہسوارِ عرصۂ علم و عمل

[۱] احمد حسن خان صاحب افسر مال ہوشیار پور

بیخودی را در خودی منزل شناس　　در غبارِ کاروان محمل شناس

از نوایش بزمِ یورپ در خروش　　حکمتِ امریکه او را سفته گوش

ناله هائے آتشینِ آن حکیم　　سوخت رختِ فتنهٔ امید و بیم

ساخت با دلها و بودش هیچ نیست

سوخت دلها را و دودش هیچ نیست

مناقب

در مدح صحابہ کبار رضوان اللہ علیہم اجمعین

گرامی بلبلِ باغِ بہارم — نواسنجِ مدیحِ چار یارم
محیطِ یکدلی را چار گوہر — ابوبکر و عمر عثمان و حیدر

تا لوائے دولتِ اسلام بر عیّوق بود
صدق از صدیق بود و عدل از فاروق بود
گوہرِ علم و عمل آں مجمعِ بحرین داشت
جوہرِ حلم و حیا واللہ ذی النورین داشت

منقبت امیر علیہ السلام

دگر ہنگامۂ ماتم زمیں تا آسمانستے
دگر آشوبِ محشر ز آسماں تا لامکانستے

دگر اشکِ جگر آبستنِ ما دجلہ ریز آمد
دگر داغِ تپیدن نالۂ آتش عنانستے

ز ذرہ تا ستارہ شورِ محشر چیست حیرانم
ہمانا ماتمِ آں شمعِ بزمِ کن فکانستے

زمیں یا بوتراباش آسمانش یا علی خواند
مسیح و خضر را ایں اسمِ اعظم بر زبانستے

ل اس منقبت میں اللہ جل شانہٗ نے یہ تاثیر عطا کی ہے کہ جس گھر میں ہو وہاں طاعون کا اثر نہیں ہوتا۔ بیماری کی حالت میں لکھی گئی ہے۔

زمین و آسماں شد جلوہ گاہِ ذاتِ آں مظہر

عجب رمزِ غریب ستے عجب سرِّ نہانستے

چہ در صورت چہ در معنی وصیِ احمدِ مرسل

باندازِ وفا کامل عیارِ امتحانستے

شہادت با امانت خفتہ در یک پیرہن اینجا

مسلماناں امامت را شہادت توامانستے

علی اللہیم رمزِ علی از من چہ مے پرسی

علی در ہر مکانستے علی در لامکانستے

علی اول علی آخر، علی ظاہر علی باطن

نہاں اندر عیانستے عیاں اندر نہانستے

ز رازِ سر بمہر اے بے خبر ہاں پردہ بر گیرم

نہاں اندر نہانستے عیاں اندر عیانستے

نشانش از کہ می جوئی نشانش از کہ می پرسی
مثالِ بےمثالستے نشانِ بے نشانستے

گرم کافر نخوانی واجبِ ممکن نما خوانم
کہ ذاتش پردہ دارِ کارگاہِ کن فکانستے

خدا گفتم غلط گفتم خدا را بندہ میگویم
گماں اندر یقین ستے یقیں اندر گمانستے

فصاحت جوہرِ کلکش بلاغت گوہرِ سلکش
بسا آیاتِ حکمت داستاں در داستانستے

زبانش را کہ می فہمد کلامش را کہ می سنجد
کلامش را زبانِ عقلِ اول ترجمانستے

علی بر لب علی در دل علی در سر علی در جاں
علی آں معنیٔ ترکیبِ وصلِ جسم و جانستے

علی گویم علی جویم علی خواہم
علی در گیسہ و دارِ روزِ محشر قہرمانستے

بر آں بودم کہ از سر کردہ پا راہِ نجف بوسم
برہمن مشربم زنجیرِ پا ہندوستانستے

مسلمانم کند آں جذبِ پنہانِ علی آخر
کہ ہر تارِ نفس در پردہ زنّارم بجانستے

اگر از تیرِ بارانِ حوادث جاں برم مفت است
پلنگ اندر کمین استے خدنگ اندر کمانستے

فلک را شکوہ سر کردم غلط کردم خطا کردم
زمینِ ہند با دردِ آشنایاں آسمانستے

بخود پیچیدہ ام کارے نکردم فتنہ زد راہم
نہ دنیا یم نہ عقبا یم نہ این استے نہ آنستے

قفس شکست و بر پروازِ ما برقِ بلا خندد
کہ مرغِ روحِ ما حسرت کشانِ مرگِ آشیانستے

چہ غم داریم از موجِ حوادث ما سیہ کاراں
نگاہش زورقِ امیدِ ما را بادبانستے

گرامی زخم زخم امشب مدّعی را سر قلم کردہ
زبانِ خامہ اش پہ پہ چہ تیغِ اصفہانستے

دیگر

زمین و آسماں از اشک و آہم در عذابستے
زمیں زد غوطہ در خوں آسماں در اضطرابستے

تلاطمہائے اشکم آنچناں بالا گرفت امشب
کہ چرخِ نیلگوں مانندِ نیلوفر در آبستے

براتِ گریہ ہائے بیحسابم را چہ می پرسی
نجاتِ دارو گیرِ فتنۂ یوم الحسابستے

در آغوشِ اثر جا کردہ است آہے سحر گاہم
ہمانا تیرِ آہِ من دعائے مستجابستے

چہ میدانی کہ آہم از چہ راہے بر فلک دارد
اسیرِ بوسۂ خاکِ مزارِ بوترابستے

علی آں کعبہ اش مولد علی آں مسجدش مشہد
علی الٰہیاں دانند کیں نکتہ کتابستے

علی را عقلِ اول طفلِ مکتب خانۂ دانش
علی در مہد طفلی دایہ اشں اُمّ الکتابستے

علیؑ و مصطفےؐ ہر دو بہ نسبت موسیٰ و ہارون

سپردندش ولایت کاں نبوت را جوابستے

علیؑ بیدار و احمدؐ سر بزانویش بخواب آمد

تعالی اللہ چہ بیداری تعالی اللہ چہ خوابستے

نمیدانم من از قدر بلندش ایں قدر دانم

کہ بر دوشِ نبیؐ معراجِ آں عالیجنابستے

علیؑ بر جائے پیغمبرؐ اگر بنشست جا دارد

کہ گل را جانشیں بے فصل در معنی گلابستے

شبے گفتم کہ ذاتش آفتاب آمد غلط گفتم

کہ سر بر خطِ فرمانش مکرر آفتابستے

نکردند انتخابش در خلافت نیست پروائے

کہ در مجموعۂ ہستی وجودش انتخابستے

خداخواند شش نصیری من خدا را بندہ میخوانم
عجائب مظہر ستے انہ شئ عجاب ستے

گرم منکر بگوید بندہ را چوں خدا خوانی
علی را یا علی خوانم جوابِ لاجواب ستے

ہوس را شیشہ بر سنگ افگنم خاکِ نجف بوسم
بلے در خاک آں لعیوب دیں سرکہ شراب ستے

ہوس پیچیدہ با دنیائے دوں دلبستگی دارد
ولے در چشم معنی آشنا دنیا حباب ستے

گرامی بر دو روزہ زندگی چنداں سیہ مستی
برآ از خود کہ عمرِ بیوفا نقشے بر آب ستے

گرامی منقبت آورد بارے خواجہ فرماید
کہ نجیب آسمان ستے، گرامی آفتاب ستے

دیگر

بر لب علیست بر لبِ دل حرف یا علی ست | تکفیر می کنند کہ گویم خدا علی ست
قرآن ناطق ست علی لو کشف گواہ | لذت شناس مائدۂ ہل اتیٰ علی ست
نامد رموز معنئ قرآں ترا بفہم | نقشِ طراز کارگہِ انّما علی ست
اے خارجی ترا بخلافت تأمل ست | پُرس از نصیریاں کہ بشر یا خدا علی ست
در ذوقِ خیر مقدمِ احمدؐ بلامکاں | رمز آشنائے زمزمۂ مرحبا علی ست
دانی کہ چیست مطلب ترکیب کاف و نون | مطلب ہمہ علی و ہمہ مدّعا علی ست
نامِ خداست نامِ علی وہ چہ مظہر ست | خیبر شکن وصیّ نبیؐ مرتضیٰ علی ست
دستِ کہ شد بروں ز سراپردۂ جلال | اے بیخبر ببیں ز کجا تا کجا علی ست
از دست و پائے قاتلِ خود بند بر کشود | بر خود ز غم مپیچ کہ مشکل کشا علی ست
پیداست و اد خلق دہد شاہ یا وزیر | یعنی شفیعِ حشر نبیؐ ہست یا علی ست

دیدیم شب گرامیِ مرحوم را بخواب
رحمت بجانِ او کہ بہ تسبیح یا علی ست

سرحلقۂ اولیا حضرت ابو یوسف چشتی عرف امام ناصر شہباز جالندھر

رحمۃ اللہ علیہ

برکرد سر از دریچۂ فقر — شیخِ اکمل امام ناصر
اللہ اللہ چہ بے مثال است — در علم و عمل امام ناصر
جالندھر خاک بوسِ حضرت — افضل افضل امام ناصر
آں ثانیِ بایزید و شبلی — عقلِ اول امام ناصر

سرحلقۂ اولیا گرامی
مصباحِ ازل امام ناصر

منقبت حضور سلطان الہند خواجۂ خواجگان غریب نواز حضرت خواجہ معین الدین چشتی اجمیری رح قدس اللہ سرہ العزیز

راہ فرسا می زند امروز من اے وائے من
غوطہ در گرداب امروزم خورد فردائے من

کلبۂ تاریک من منت کش خورشید نیست
صبح محشر سایہ پرورد شب یلدائے من

بر در حرف آشنایاں سر نمی آرم فرود
کوس معنی زد ادب بر بام استغنائے من

ہستی من مستی منصور دارد در دماغ
می چکد خون انا الحق از لب گویائے من

نفیِ اثباتِ مرا اثباتِ نفیِ من دلیل
معنیٔ لا جوشش زد از جوہرِ اِلّائے من

ہاں بخود وارفتگاں از جادۂ برکردہ سر
عشق عقل آموزِ من عقلِ جنوں فرمائے من

ذرہ سر جوشم ولے دارم در آغوشِ آفتاب
گردِ خود گردم بود مجنونِ من لیلائے من

ظاہر و پنہانِ من آئینۂ ناز و نیاز
دست در آغوشِ وحدت پیکرِ جوزائے من

حلقۂ زنجیرِ من آویزۂ گوشِ جنوں
داستانِ بیخودی افسانۂ سودائے من

من بدامانِ معین الدین حسنؒ دستے زدم
خواجۂ من سیدِ من خضرِ من مولائے من

گر مجو شیہائے عشقِ خواجۂ بندہ نواز
جلوہ ریز آمد در آغوشِ دلِ دانائے من

من بہشتِ معنیم با حور و غلمانم چہ کار
نظم و نثرِ من بود غلمانِ من حورائے من

بادشاہم می کنم بر مسندِ دلہا نشست
کسوتِ خاکسترِ من اطلس و دیبائے من

حسرت اندر حسرتم امروز و فردایم مپرس
می تراود خونِ امروز از رگِ فردائے من

طبعِ عرفی و گرامی خوردہ از یک دایہ شیر
گفتۂ عرفی ست اینک حجتِ دعوائے من

دودمانِ عشق را از من گرامی تر نزاد
جوہرِ من کرد روشن گوہرِ آبائے من

یا معیں می ریزد از ہر موئے دردآویزِ من

یا معیں می جوشد از ہر موجۂ دریائے من

مدح سر کردم گرامیؔ خواجہؒ فرماید کہ ہاں

مدحِ سنجِ من گرامیؔ شاعرِ یکتائے من

دیگر[1]

مریدِ حضرتِ اقدس ہمانا یک جہاں آمد
معینؒ الدین چشتی راز زمیں بوس آسماں آمد

گرامی از زبانِ خواجہؒ اسرارِ ازل ریزد
کلامِ وحی را گویا زبانش ترجماں آمد

نگاہِ حضرتِ خواجہ معین الدین اجمیریؒ
گرامیؔ کشتیِ امیدِ ما را بادباں آمد

زخاکِ کشورِ پنجاب در اجمیر اے خواجہؒ
مجیدِ خوشنویس آبے بچشم آتش بجاں آمد

---

[1] عبد المجید صاحب خوشنویس پروین رقم لاہوری جب اجمیر شریف گئے تو انہیں لکھ کر دیا۔

منقبت حضور قطب الاقطاب مخدوم علی ہجویری رح المعروف بہ حضرت داتا گنج بخش صاحب لاہوری قدس اللہ سرہ العزیز

السلام اے رازدارِ نکتۂ تکمیلِ جود   السلام اے معنی آگاہِ رموزِ ہست و بود

السلام اے عاشقِ تسبیحِ خلاقِ وجود   حمد گویاں در قیام و در رکوع و در سجود

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا

ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے کعبۂ امیدِ اطہار خلیل   السلام اے عبدِ مقبولِ خداوندِ جلیل

رہ بمنزل کے تواں بُردن گرامی بے دلیل   موسیٰ را خضر باید تشنہ را سلسبیل

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا

ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے خاکِ بسطامِ و فارا بایزید
السلام اے راہِ تسلیم و رضا را بوسعید

السلام اے رمزِ فہمِ معنیٔ حبل الورید
السلام اے گوہرِ گنجینۂ عرفاں کلید

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے دردمندانِ محبت را امام
السلام اے شیخِ ما اے مرشدِ عالیمقام

گنج بخشی کارِ تست اے نائبِ خیر الانامؐ
قطبِ وقتِ خویش فرمودست با ایں احترام

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے مشعل افروزِ شبستانِ کلیم
السلام اے جلوۂ آئینۂ ذاتِ قدیم

السلام اے شاہِ ہفت اقلیم در زیرِ گلیم
السلام اے رنگ و بوئے گلبنِ حدیث نسیم

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

یک نظر در کارِ ما اے سیدِ عالیجناب — کشفِ محجوب است و اظہارِ نگاہِ انتخاب
خفتہ در یک پیرہن نامت بنامِ بوتراب — وہ چہ خوش فرمود شاہنشاہِ ہنداں آفتاب

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

سید از نامۂ عصیاں بکف دارم برات — پا بگل از دستِ نفسِ سرکشم ہیہات ہات
بندہ بس ناقصم اے خواجۂ کامل صفات — وا رہانم از کمندِ فتنۂ لات و منات

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

ریخت پر بر کنگرِ معنی مرا مرغِ خیال — بے پر و بالم شدے پریدنم در عرضِ حال
پردہ از رخ بر فگن اے سیدِ یوسف جمال — از زبانِ خود بفرما کاے گرامی کیف حال

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

شیخِ ما در بیشۂ الفقرُ فخری شیر بود　　بیشۂ شیرِ الٰہی گوشۂ ہجویر بود
یکجہاں بر خوانِ آں گنجورِ معنی سیر بود　　بر لبِ معجز بیانِ خواجۂ اجمیر بود

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

آسماں از آستانش قصہ با پرویں بخواند　　روضہ اش را عقل اول آسمانِ دیں بخواند
بر دعائے مستجابش خود اثر آمیں بخواند　　من چہ خوانم مدحتِ پاکش معین الدیںؒ بخواند

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

حضرت سری سقطی علیہ الرحمۃ

اسیرِ بندگی آزادیٔ ماست　　سری سقطی گرامی ہادیٔ ماست
گرامی یکجہاں از بادہ اش مست　　دعائش را اثر زد بوسہ بر دست

در مدح حضرت بابا فرید گنج شکر قدس سرہ العزیز

موجِ دریائے وفا کانِ نمک گنجِ شکر | انہٗ رمز غریب انہٗ شیٔ عجاب
آسمانِ فقر را خود آفتاب آمد فرید | قرصِ چرخ بیں بہ شکم بربست قرصِ آفتاب

در مدح حضرت خواجہ مستان شاہ کابلی رحمۃ اللہ علیہ

مرشدِ ما خواجہ مستاں شاہِ ما | خواجۂ ما شیخ رمز آگاہِ ما
قصۂ زلفینِ آں گیسو دراز | سرخطِ آویزشِ ناز و نیاز
حلقۂ آں گیسوانِ چوں کمند | کردہ شیرانِ جہاں را حلقہ بند
سفتہ گوشم خواجہ مستاں شاہ را | سالک مجذوب مردِ راہ را
من چہ وا گویم ز رمزِ اشک و آہ | خندہ گریہ گریہ خندہ مردِ راہ

نیم مستم کرد آں مستِ الست
مست شد چشتی گرامی نیم مست

از تصرفہائے آں شبلی نظر
باخبر چشتی گرامی بے خبر

چشتی از خود رفت در منزل رسید
در سیہ بختی گرامی آرمید

چشتئ ما ہمتِ مردانہ داشت
چشتئ ما شورشِ مستانہ داشت

چشتئ ما گل ز شاخے چیدہ است
چشتئ ما دیدنیہا دیدہ است

گنج عرفان ست چشتی سینہ ام
کابلی راہندوئے دیرینہ ام

مرشدِ ما بلبلِ گلزارِ چشت
مرشدِ ما آں گلِ باغِ بہشت

شاہ مستاں یکجہاں را مست کرد
از نگاہے نیست کرد و ہست کرد

در مدح شیخ الہند حضرت مولانا محمود الحسن دیوبندی

زمین فقر بوسم دیو اینجا در کمند آمد
نگاہ حضرت محمود اینک دیوبند آمد

قیامت را بقامت نسبتے دادم غلط کردم
قیامتہا بلاگردانِ آں بالا بلند آمد

ادب نا آشنا قدرِ سخنہائش چہ میداند
کہ در درگاہِ حضرت ہر کہ آمد ارجمند آمد

چہ خوانم از تمنائش چہ گویم از تماشائش
تمنا خود فروش آمد تماشا خود پسند آمد

بہ پیشِ روئے لیلیٰ مہر و مہ را بر نمی سنجد
نگاہِ حضرتِ مجنوں چہ با شکل پسند آمد

زانفاسِ گرامی خاکِ پنجاب آبرو دارد
گرامی از مریدانش عظامی سربلند آمد[۱]

---

[۱] مولوی عزیز الدین احمد عظامی تلمیذ خاص حضرت مصنف رح۔

قصاید

در مدح شہریارانِ دکن

قصیدہ مشاعرہ جوبلی چہل سالہ

اعلیحضرت نواب میر محبوب علی خان بہادر

زآغوشِ صبح خسروِ خاور جہاں گرفت　　دامانِ صبح گیر جہاں می تواں گرفت

بر چرخِ لاجورد علم بر زد آفتاب　　گویا نظام کشورِ ہندوستاں گرفت

محبوب کجکلاہ قدم زد بصحنِ باغ　　تمہید پائے بوس زمیں آسماں گرفت

بر تختِ زرنگار شہنشاہِ نکتہ سنج　　اندازۂ فصاحت ہر نکتہ داں گرفت

بلبل شد از قصیدهٔ محبوب نغمہ سنج — ایں خدمتِ قدیم گرامیست آں گرفت

بر آستانِ فقر نظام است پاسباں — ترکِ فلک کہ ایں ہمہ تیر و کماں گرفت

خانِ ختاست بر درش امروز چوبدار — فغفور خویش را سگِ ایں آستاں گرفت

صبحِ طرب دمید جہاں چہرہ برفروخت — چرخِ کبود رنگِ گلِ ارغواں گرفت

تاجِ شہنشہی کہ بسر دارد آفتاب — نسبت بتاجِ آصفِ گیتی ستاں گرفت

ایں نسبتِ بزرگ درست آمد از ازل — زیں نکتہ آگہی نظرِ نکتہ داں گرفت

شمس و نظام ہر دو بمعنی یکے شناس — بگرفت ایں زمین و دگر آسماں گرفت

پیرِ مغاں سحر درِ میخانہ برکشاد — ساقی عیارہ حوصلۂ ایں و آں گرفت

رنداں گرفتہ دامنِ ساقی شگرف نیست — صوفیِ شہر دامنِ پیرِ مغاں گرفت

شاہا بخواں کلامِ گرامی کہ آں غیور — غیرت ز غیرتِ اثرِ امتحاں گرفت

حلمِ تو کوہ را بدو زانو فرو نشاند

عزمِ تو بادپائے فلک را عناں گرفت

خیر مقدم اعلیحضرت بندگانِ عالی

از کلکتہ بدکن

براوجِ چرخ بخند اے دکن کہ شاہ رسید
درآ برقص طرب اے فلک کہ ماہ رسید

زمانہ گفت فلک را کہ چیست رقص نشاط
ستارہ گفت کہ آصف بہ تختگاہ رسید

نگاہ کن کہ چہ مستانہ ایں بآہنگ گوید
بیا بیا کہ ولیعہد و پادشاہ رسید

چہ روز خوش چہ مبارک سحر بود کہ اثر
بدستبوس دعاہائے صبحگاہ رسید

ہزار شکر ز کلکتہ در دکن امروز
ستارہ مرتبہ شاہِ جہاں پناہ رسید

ز ذرّہ ذرّہ تراود کہ آفتاب آمد
ز گوشہ گوشہ بگوشم رسد کہ شاہ رسید

بآرزوئے قدمبوسِ پیر و مرشدِ خویش
حریفِ میکدہ و شیخِ خانقاہ رسید

بدستِ عقل عنانِ ادب نگہ داریم
دہیم بوسہ رکابش کہ مردِ راہ رسید

زعلم و فضلِ شہنشاہِ نکتہ سنج مپرس — کہ نکتہ نکتہ بآگاہیش گواہ رسید

ز دلفریبی مضمونِ نظم و نثرِ نظام — بگوشِ چرخِ فلک شورِ واہ واہ رسید

دلے نماند گرفتار آہ در عہدش — مگر بزلفِ بتاں پیچ و تابِ آہ رسید

قدح کشیم و زشاخِ امید گل چینیم — کہ سرنگوں شدہ حاسد بقعرِ چاہ رسید

بجانِ مدعی افسوس خود ز خوئے بدش — ہماں رسید کہ از برق با گیاہ رسید

زبخت و دولتِ ما بندگاں چہ می پرسی — کلاہ گوشۂ ما تا باوجِ ماہ رسید

بقالبِ تنِ بیجانِ ما روانِ دگر — ز آمد آمدِ محبوبِ کجکلاہ رسید

خدایگانا و جمجاہا ستم سوزا — منم اسیرِ نگاہے کہ گاہ گاہ رسید

تصرفِ نظرت خاک را کند اکسیر
نظر بجانِ گرامی کہ دادخواہ رسید

قصیدہ در تہنیت سالگرہ اعلیحضرت حضور نظام

مشتمل بر حسنِ طلب

سر کنم حرفِ مدیحِ مالکِ خسرو رکاب
حلقہ بر درِ آسمانش حلقہ در گوشش آفتاب

حضرتِ عثماں کہ آمد بر درش ہر بندۂ
کام جو و کام بخش و کامگار و کامیاب

محترم از طبعِ او ہمت چو گل از رنگ و بو
مستفیض از گوہرش ہستی چو ماہ از آفتاب

جلوہ گر در رائے او پرتو چو در خورشید نور
معتبر از خلق او نکہت چو از بو مشکناب

فلسفی گوید که چوں شد چرخ زن چرخِ فلک
می دہم من از رہِ دانش سوالش را جواب
آستانِ شاہ را من نسبتے دادم بچرخ
می کند از شادمانی رقص چوں جامِ شراب
از قیاسِ عقلِ کل اندازۂ قدرش بروں
ایں قدر دانم دگر واللہ اعلم بالصواب
آسمانِ ہفتمیں کامد محیطِ ہر دو کون
تختِ قدرت را بود یک پایہ اے عالیجناب
سلکِ عمرِ شاہ را گوہر بود ہر سالِ نو
ایں گہرہا باد یارب بے شمار و بیحساب
ہاں گرامی بر مرادِ خود بخوانم در حضور
از کلامِ انوری کردم دو بیتے انتخاب

اُوں کہ می بینم بہ بیداری ست یارب یا بخواب

خویشتن را درچنیں نعمت پس از چندیں عذاب

ایں منم یارب دریں محلس بکف جزوِ مدیح

واں توئی یارب برآں مسند بکف جامِ شراب

درمدیحِ تاج وتخت اے شاہ مویم شد سپید

درحمتِ مقبولِ یزداں چوں دعائے مستجاب

شاعرِ خاصِ شہنشاہم ولیکن مفلسم

انہٗ حرفٌ غریبٌ انہٗ شیئٌ عجاب

قرضِ من چندانکہ نورِ معرفت در سینہ ات

گر غلط گفتم من واین قرضخواہ و ایں حساب

قرضِ من چندانکہ مستی در دو چشمِ مستِ یار

قرضِ من چندانکہ از خوباں وفا را اجتناب

گر ببندد رِ وامِ من سے بود انجم بر فلک

خیمهٔ چرخِ مقرنس را برافتادے طناب

عمرِ اعدائے تو چوں پیمانِ خوباں بے ثبات

جانِ بدخواهِ تو چوں زلفِ بتاں در پیچ و تاب

آتش افروزد اگر قهرِ تو بر اوج و حضیض

ماه خاکستر شود بر آسماں ماہی در آب

تا شود منظوم نظمِ مملکت از سعیِ کلک

تا ز سهمِ تیغ چشمِ فتنه میماند بخواب

دوستانت را ز کلکت نوش بادا اندر دهاں

دشمنانت را بکام از افعیِ تیغت لعاب

قصیدہ در تہنیت سالگرہ اعلیحضرت بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی

دمید صبح طرب چیست فکر بے بنیاد
بحوض بادہ نشینیم ہر چہ بادا باد

گرہ کشائی لطف ہوا باں تاثیر
کہ عندلیب برآید ز بیضۂ فولاد

نوائے بیخودی آہنگ فاختہ با صول
قبائے نازوادا چیست بر قد شمشاد

زمانہ از گل و مل آنچناں نشاط انگیز
کہ از عروس پری چہرہ نوجواں داماد

چہ دلفریب چہ دل دزد جلوۂ نرگس
چہ دلربا چہ دلآویز قامت شمشاد

چنار دست دعا را بر آسمان برداشت
کہ گل زمین دکن باد تا ابد آباد

ز گرمجوشئ ناز و نیاز خلوت شوق
رسید کار بجائے کہ شکوہ رفت از یاد

پیالہ بکف لالہ از مئے گلرنگ
تبسمے بلب غنچہ از نسیم مراد

دمیدہ است چہ افسوں بگوش گل بلبل
کہ گل بخندہ زد و از قبا گرہ بکشاد

ز بندگیست که بگرفت خطِ آزادی
ز بندگانِ خداوند سرو شد آزاد

جهان ز موج پرافشانیِ هوائے نشاط
من و بهانه فروشیِ عذرِ استعداد

جهان چنین طرب آهنگ پرده امید
من از فسرده دلی گوشه گیرِ یاس آباد

گهے بفکرِ حکیمانه درسِ عبرت گیر
ز بیوفائیِ شیرین و غیرتِ فرهاد

گه از فسانهٔ سودائے زلف خم در خم
اسیرِ حلقهٔ دامِ هوس ز بست و کشاد

که ناگهان ز در آں ماه مهر چهر آمد
ز فرق تا بقدم جلوه گاهِ نقشِ مراد

ز ناز کرده مژه وا که ایں مرا خنجر
ز غمزه دشنه بدستِ نگه که ایں جلاد

هزار تیغ غلط کرده تعبیه بدرون
هزار تیرِ تهمتن نهفته در بد و صماد

چه گفت گفت که اے نکته گوشِ خاص نظام
چه گفت گفت که اے عرفی و ظهیر استاد

کلاه گوشه شکستند ذره و خورشید
ز شرق و غرب با حسن رسید مبارکباد

بیا که معجزهٔ خامه است جلوه امروز
بهار بوئے طرب جلوهٔ وفا بنیاد

بیا و باز کن آں نو مرقعِ معنی
که خط کشیده بر ارژنگِ مانی و بهزاد

گرہ کشائے ہر امیدِ ماست سالگرہ — رسد بآصفِ ما از شہاں مبارکباد

بود بمکتبِ تدبیر و رائش اقلیدس — مہندسے کہ نداند مآت از آحاد

زجائے جستم و گفتم کہ ہیچ نشنیدم — بلے گرانیِ گوشش منست مادرزاد

درِ خزینۂ معنی کشادم و گفتم — قصیدۂ طرب انگیز در مبارکباد

مطلعِ ثانی

زہے وجودِ تو معنیِ علّتِ ایجاد — ز نسبتِ گہرت کشورِ بقا آباد

درآوری بضمیرِ خودش اگر مثل — برآید آتشِ موسیٰ ز کورۂ حدّاد

ز گرمیِ اثرِ لطفِ تو عجب نبود — کہ نرم تر شود از موم پنجۂ فولاد

گرہ ز کارش اگر واکنی فرابندد — کمر بخدمتِ زنار سبحۂ زہاد

اگر بپایۂ قدرِ تو جا کند شاید — کہ خندہ بر سرِ بالِ ہما زند پرِ خاد

زحالِ خصمِ تو شاید اگر بفہم نہیں — دو بیتِ عرفیِ معنی سرشتِ پارس نژاد

حسودِ جاہِ تو صد رہ ز رنگ و بوئے ہوس — بدستیاریِ امید بست نقشِ مراد

زمانہ بعد حصولِ مُراد باوے کرد | چنانکہ بعد طراز بہشت باشدادُ
شہا بسلک مدیحت زخامہ می چکیدم | ہمہ جواہر معنی کہ چشمِ بد مرساد
منم گرامی اگر بخت من گرامی نیست | غریب نیست کہ خواندم این و آں اُستادُ

دہی اگر صلۂ ایں قصیدہ یا ندہی
بچہرۂ سخنم کم نشست گردِ کسادُ

قطعہ

در عرضِ حالِ خود گوید

من و دامانِ آصفِ ہفتم | حضرتِ مدظلہ العالی
دوستانش کشیدہ سر بفلک | سرِ بدخواہ و قفِ پامالی
اے شہنشاہِ آفتاب ضمیر | چہ دہم شرحِ بے پروبالی
طبعِ من پست شد چو ہمتِ من | از تہی دستی و کہن سالی

چہ تراوو ذرفش کہ من کہ مرا — کیسہ وکاسہ ہر دو شد خالی

نہ باندیشۂ عرش پروازی — نہ بہ پروازم آں شہر بالی

نہ خطابم ز بنگی و ملکی — نہ براتم ز منصب و مالی

نہ اتالیقِ شاہ و شہزادہ — نہ زمیں بوسِ درگہِ عالی

شاعرانیم بے مثل من و داغ — ہر دو را پایہ در سخن عالی

خوانش از مرغ و برہ نیست تہی — خوانم از ترہ و نمک خالی

داغ و ذوقِ خطابہائے شہی — من و دشنامہائے بقّالی

داغ نوّاب شد ز نوابی — داغ ہو رج نشیں زحمّالی

شاعرِ شاہم و چنیں مفلس — نقل ہر محفلم ز نقّالی

شعر بانی جو سے نمے ارزد — پا لجبیج آورم ز قوّالی

یا ز سردار بخش ۵۱ آموزم — نکتۂ ترہات نقّالی

۵۱ سردار بخش نام سرخیل بھانڈاں کہ یک ہزار ماہانہ می گیرد۔

عمر بے معنیم بہ شصت رسید   دیو با من ہماں بد آلالی

من و اندیشہ ہائے دور از کار   من و بازیچہ ہائے اطفالی

شکوہ از گردشِ فلک چہ کنم   حالِ خود عرض میکنم حالی

چیست از آسماں امیدِ وفا   چہ تراود ز شیشۂ خالی

راست گفت آنکہ گفت پیش از من   نکتۂ نغز و سر بسر حالی

ہر کجا دیدہ ام فلک زدہ را   کارِ او شاعری و رمّالی

پیشۂ من بود نحوست خیز   گلۂ زید و عمرو و دلّالی

نالم البتہ زیں ستم کہ مرا   گہ نخواندی کہ بر چہ منوالی

گہ نگفتی کہ اے گرامیٔ ما   گریہ چوں سر دہی چرا نالی

تا گرامی بجائے قدر نشست   قدر معنی ست در فلک بالی

با گرامی دو کم دو صد بد ہند

قدر را بودہ چار صد حالی

قطعہ تاریخ عثمان ساگر

بست اقلیدس نگاہے نقشِ تالابِ عظیم
آبروئے موجِ کوثر آرزوئے کائنات

کرد با احمد علی و سویہ ایں اتفاق
راستے ہر دو بود معنی خیز و دیگر ترہات

وہ چہ تالابے کہ ہر یک قطرہ اش دریا عجیب
وہ چہ تالابے کہ ہر یک جرعہ اش کوثر برات

در ہزار و سہ صد و سی و یک آمد سنگ بست
ہاں وہاں ایں ہست رمزِ باقیاتُ صالحات

بارک اللہ سنگِ بنیادش بدستِ خود نہاد
حضرتِ عثماں امیر المومنیں کامل صفات

خضر در گوشش گرامی مصرعِ دلکش بخواند

جو شد از عثمان ساگر چشمۂ آبِ حیات

در مدح اعلیحضرت شاہ دکن خلد اللہ ملکہ

و حضورِ ملک معظم جارج پنجم

خیمہ سپاہِ نظام برزدہ زانسوئے آب

عہد و وفا ہمعناں فتح و ظفر ہمرکاب

لہ یہ وہ نظم ہے جو امپیریل فوج کی دعوت میں نظام کلب میں پڑھی گئی۔ نواب افسر الملک بہادر کمانڈر انچیف صدر نشین تھے۔ برٹش سرکار کی عظمت اور بہادری کا سکہ ہر ایک دل میں اس نظم نے جتلا دیا بہت پسند ہوا اور اس نظم کا بہت بڑا اثر ہوا۔ انگریزی اخبار پلٹن میں بھی اس نظم کا ذکر کیا گیا ہے۔ اعلیحضرت بنفسِ نفیس جلسہ میں شریک تھے۔ اعلیحضرت بندگانِ عالی اس نظم سے بہت خوش ہوئے۔

شیر دلاں را اگر رزم بود بزمِ عید
بادہ ز خونِ عدو پہلوئے دشمن کباب

مرد کہ آہن دل ست منتِ جوشن نبرد
تیغ برہنہ رود در صفِ شیرانِ غاب

بیضہ کہ بر پائے شد نشکندش پائے پیل
مرد کہ افشردہ پا کم رسدش انقلاب

دشمن اگر بے شمار بے جگر آمد چہ کار
مرغ یکے بس بود دانہ اگر بیحساب

جارج و عثماں بہم دوست بدشمن چہ کار
انگشش و مہر شس بجاں دشمن و نقشے برآب

حضرت ظل الہ قیصر انگلینڈ و ہند
جارج شہنشاہِ ماست خسروِ مالک رقاب

ملک شہنشاہ را اول و آخر مپرس
جلوہ فروش آمدہ در شب و روز آفتاب

جارج سلیمان بود زیر نگیں شرق و غرب
رشکِ جم و کیقباد غیرتِ افراسیاب

جارج پنجم بود صاحبِ فرمان و امر
ما ہمہ حلقہ بگوش اوست سلیماں جناب

درسِ وفا بے ادب ہاں ز گرامی بگیر
خیز اولو الامر را مدح بگو بے حساب

متفرق

قطعات و ابیات

گرامی اور دہلی کی سیر

من و گلگشتِ دلآویز جہانِ دہلی | من و دہلی و دلآویزیِ شانِ دہلی
شبِ دہلی شبِ قدر است و روزش نوروز | گلِ آغوشِ یقین ہست گمانِ دہلی
گفت دہلی کہ منم قیصرۂ عقل فریب | گفت کلکتہ کہ من زخمیِ آنِ دہلی
ملکہ و جارج نشستند بر اورنگِ شہی | اللہ اللہ کششِ عزت و شانِ دہلی
جارج پنجم ہمہ مہر آصفِ ہفتم ہمہ شوق | جلوہ گر شاہ و شہنشہ بجہانِ دہلی

نسبتِ یکدلیِ انگلش و اُردوست بلند
پرس این نکتہ ز صاحب‌نظرانِ دہلی

اینک اعلانِ شہنشاہ باندازِ بلیغ
خواند نوّاب ٹوانہ بزبانِ دہلی

شرح تمہیدِ دلآویزیِ دہلی چہ کنم
فتنہ زنجیریِ آہو نگہانِ دہلی

رہ غلط کردہ درین شہر فلاطون نگہاں
بر نگاہِ غلط اندازِ بتانِ دہلی

نامرادی ہمہ عنوانِ نگاہِ عاشق
بے نیازی ہمہ اندازِ بتانِ دہلی

خبرم می دہد از معنیِ کجدار و مریز
ذوقِ وارفتگیِ کجکلہانِ دہلی

رند مشرب اگر از راہ رود حرف مگیر
شیخ زنّاریِ ہندو پسرانِ دہلی

آہ خونین جگراں بر سرِ راہِ امید
پردہ دارِ نگہِ پردگیانِ دہلی

نیکواں را ز مژہ تیر و ز ابروست کماں
ریخت خونِ دلِ ما تیر و کمانِ دہلی

مشتری گوہرِ دل در کف و ایماں در جیب
خودفروشی ہمہ کالائے دکانِ دہلی

بلبلِ خامۂ مستانہ نوایم گل کرد
نغمۂ چند ز آتش نفسانِ دہلی

ناصر آں خان بہادر کہ صلائے عامش
ہند را کردہ نمک‌پرورِ خوانِ دہلی

چہ فصاحت چہ بلاغت چہ معانی چہ بیاں — جلوہ فرماست در آغوشِ زبانِ دہلی

فقر را دادہ نظام از اثرِ فکرِ سلیم — حسن[۱] آں خضرِ رہِ پیر و جوانِ دہلی

نثرِ آں شیخ دلآویز تر از نظمِ من است — اللہ اللہ چہ زبان ست زبانِ دہلی

کیفی و سائل و بیخود ہمہ فردِ اکمل — روحِ دہلی و دلِ دہلی و جانِ دہلی

طرحِ خمخانۂ جاوید سر ایام فگند — مست این میکدہ شیریں سخنانِ دہلی

جہل را شیشہ بسنگ آمد و حکمت گل کرد — ادب آموزِ جہان ست جہانِ دہلی

مژہ وا کن کہ بدہلی ست مسیحا نفسے — حاذق الملک بہادر ہمہ دانِ دہلی

نوبہارِ چمنستانِ امیدِ محمود — رنگ و بوئے اثرِ نام و نشانِ دہلی

چشمِ بد دور کہ خاکِ درِ حکمت کدہ اش — سرمۂ دیدۂ بالغ نظرانِ دہلی

جوہرِ دانش و حکمت رضی الدین کہ بود — ثانیِ بوعلی آں عزت و شانِ دہلی

ملک را رمزِ شفا خود بخطابش مضمر — فرد عالی نسب آں گوہرِ کانِ دہلی

---

۱ خواجہ سید حسن نظامی مدظلہ

شیشه ام خالی و پیمانهٔ عمرم لبریز — من و دامانِ فلاطونِ جهانِ دہلی
شصت ساله شده ام چشم که سی ساله کند — در غلط بخشیِ یک رطلِ گرانِ دہلی

شورِ دہلی بسر امروز گرامی دارد
بلبلِ سدره نواسنج فغانِ دہلی

قطعه [۱] در تعریف ڈاکٹر محمد شریف صاحب سول سرجن

آمد در شهرِ ما مسیحا نفسے — دانا و شریفِ دہر فردِ اکمل
بارے مژده واکن که گرامی ضعیف — بودست شبے دست و گریبان با اجل
اعجاز شریف ست که آن جوهرِ فرد — در نیم نگاه زهر را کرد عسل

۱ گرامی سخت مرض میں مبتلا تھا۔ ڈاکٹر محمد شریف صاحب کے علاج سے شافیِ مطلق نے صحت عطا فرمائی۔ گرامی نے بعد غسلِ صحت یہ قطعہ لکھ کر ڈاکٹر صاحب کی خدمت میں پیش کیا۔

از کشمکشِ مرگ مراد اد نجات — آں رمز شناسِ معنیٔ علم و عمل

مستقبل گفت ہاں مسیحِ موعود — ماضی گوید جواب عقلِ اول

در مدح شریف نکتہ برخوانم

مضمر در حال ماضی و مستقبل

شکر و شکوہ[1]

در مہر و وفا و علم و حکمت ہمہ طاق — عباس و گرامی و حکیم و اسحاق

جمع آمدہ در بیتِ گرامی امروز — زیں غصہ خود شد لکڈ کوب نفاق

امروز چہ روز روزِ عید است ڈلے — عیدِ من و ماہِ رمضانِ آفاق

---

[1] مولینا گرامی نے احباب کو چائے کی دعوت دی۔ میاں عبدالعزیز صاحب بیرسٹر تشریف نہ لائے۔ مولینا نے یہ اشعار لکھ کر ان کی خدمت میں بھیجے۔

ہنگامۂ گرم و چائے جوشِ اخلاص
باغِ ارم این ست چہ ہند و چہ عراق

بگذاشتہ یار را فروشد در غار

دادیم عزیز را گرامی سہ طلاق

حضرت سالک بٹالوی مدیر انقلاب لاہور

سالک امروز نازشِ پنجاب ست
ہر نکتۂ او موجِ شرابِ ناب ست

سالک سالک نگاہِ سالک مجذوب
آتش مجذوب ہست و سالک آب ست

یکجا کر دست آب و آتش را جمع

افکار و حوادث باثر سیماب ست

قطعہ در تعریف کلام حفیظ جالندھری تلمیذ رشید مصنّف

فصاحت مجسم بلاغت مصور　　کلامِ حفیظ ست اللہ اکبر

معانی دل آویز و الفاظ دلکش　　کلامِ حفیظ ست یا سلکِ گوہر

معانی در آغوشِ الفاظ پنہاں　　بآب ست ماہی بآتش سمندر

معانی در الفاظ پنہان و پیدا　　بہم کردہ فکرش مگر شیر و شکر

فصیحِ معظّم بلیغِ مکرّم　　حفیظِ سخن گو حفیظِ سخنور

بہ فہرست معنی ست نامش مقدم　　بہ بزمِ گرامی کلامش مؤخر

چہ نسبت بود داغ را با حفیظم　　مؤخر مقدم مقدم مؤخر

بطرز آفرینیِ طبعِ بلندش　　بود آسماں کارگاہِ محقّر

گرامی سحر گفت سالک بگوشم

زبانِ حفیظ ست یا موجِ کوثر

قطعہ [۱]

دولتِ تست اے فنانس معتمد آمد حبیب
کرد چہ خوش انتخاب آصفِ ہفتم نظام
رفت دعا بر لبم آمد اثر جلوہ ریز
بادشہِ نظام بادمعین المہام

قطعہ [۲]

زمعنی با خبر صدرِ محاسب نکتہ داں آمد
رئیس اعظمِ پنجاب فخرالدین خاں آمد
گرامی آرزوہائے مرا گر در حساب آرد
تواں گفتن کہ ہاں کامل عیارِ امتحاں آمد

[۱] مولوی حبیب الرحمان صاحب شروانی
[۲] نواب فخر یار جنگ بہادر

قطعہ تاریخ مکان

الله الله چہ آسمان ست مکاں — الله الله چہ آفتاب ست مکیں
یارب آباد باد تا ہست جہاں — کردیم دعا ستارہ گوید آمیں
گفتم کہ چہ گفت سالِ تعمیر امیر — ہذا خلد گفت جبریل امیں

۴۰ ھ ۱۳

قطعہ

ڈاکٹر مہتہ بنا کرد ایں مکاں — عقلِ کل گوید کہ حکمت منزل ست
دلربا و دلنشین و دلفریب — نوبہارِ آرزو ہائے دل ست
دلکشائیش خواندہ اند اہلِ نظر — دل بمعنی ہست در صورت گِل ست
عقلِ مجنون ست در صنعت گریش — لیلیِ امیدِ ما را محمل ست

نوابانِ لاہو کے مقدمہ کی پیشین گوئی

بہم ہر دو نواب دست و گریباں
یکے خار در دل یکے گل بداماں

ز تدبیر و تقدیر گردید ظاہر
کہ فتحِ محمد علی بود پنہاں

چہ خوش گفت امشب ستارہ بگوشم
کہ نواب آمد محمد علی خاں

نثار ست خود جاں نثارِ محمد
دلآویز رمز یست واسنج و برخواں

ز انگریز انصاف گل کرد آخر
چہ خوش بست ناصر علی عہد و پیماں

کتاب تمدنِ عرب

اگر خزینۂ اسرار حکمت و ادب ست
بربِ کعبہ کتاب تمدنِ عرب ست

تبارک اللہ کتابے کہ مدعی از جہل
قلم بجرفش اگر در کشد ابولہب ست

قطعہ[1]

مجلسے ساختند مردمِ شہر — مستی انگیز ھیپچو مُل آمد
بانگ گاوے بلند شد ناگاہ — قہر بر جانِ جنز و کل آمد
آں باں گفت ایں باں گوید — ہاں بگریز جانِ بُل آمد

قطعہ

از ما سلام برگو اے بادِ صبحگاہی — حافظ غلام قادر آں پیرِ قادری را
وانگہ بیاد آور از خواجہ تاش حضرت — آں دوست پروری را آں مہر گستری را

قطعہ

بنشست بہ تختِ نو عروسی — آں جوہرِ عقل دختِ سلطاں
در معنیِ عصمت ہست مضمر — اخلاص و وفا و عقل و ایماں

---

[1] ہوشیار پور کے ایک سیاسی جلسہ میں ایک دفعہ ایک سانڈھ آگیا۔ کسی نے کہا شین گن آگئی جس پر مولینا نے یہ قطعہ لکھا۔

داماد و عروس جلوہ فرما
نوروز زمانہ عید گیہاں

فرخ عنواں نگاہ و جلوہ
فرخ تمہید عہد و پیماں

قطعہ بہ تعریف حجرۂ محبوب سبحانیؒ

یک جہاں آمد زمیں بوسِ حضور
حجرۂ محبوب سبحانی ست ایں

محیؒ دیں اینجا درآمد جلوہ ریز
یادگارِ قطبِ ربّانی ست ایں

جن و انساں ہر دو سرگرمِ طواف
اللہ اللہ کعبۂ ثانی ست ایں

جانشیں فتح و امیر و صفدر زند
گر ندانی سخت نادانی ست ایں

فرد

غم نیست از محاسبۂ روزِ رستخیز
صدرِ محاسب ست گرامی حبیبِ[۱] ما

---

[۱] مولوی حبیب الرحمٰن صاحب شروانی

فرد

ستارہ سفتہ گوش وچرخ پابوسِ زمیں آمد
تعالی اللہ گرامی را عظامی جانشیں آمد

فرد

بسم اللہ برخواں اے پسر بسم اللہ اے نورِ نظر
محبوب عالم را سحر مقبول ومسعود آمدہ

فرد

توام آمد از اول در نگاہِ دانشور — رائے رائے دابلیم رائے رائے مرلیدھر

فرد

از ہوشیارپور بہ لاہور شد عزیز — یوسف بمصر رفت زکنعانِ فتنہ خیز

لہ مولوی عزیز الدین احمد عظامی تلمیذ مصنف رح۔
ٹہ سید مسعود ومقبول ولد سید محبوب عالم جالندھری۔
ٹہ صدر المہام صرف خاص حضور نظام۔
ٹہ میاں عبد العزیز صاحب بیرسٹر۔

فردِ بشان مولینا غلام حسین صاحب ہوشیارپوری رحمۃ اللہ علیہ

ادا شناسِ رموزِ سعادتِ دارین
امامِ زندہ دلاں مولوی غلام حسین

فردِ رسالہ ہمایوں

بسانِ تاجورِ در نکتہ سنجاں ارجمند آمد
تعالی اللہ ہمایوں دیو گیر و دیوبند آمد

فردِ بشان مولینا احمد علی صاحب سسوہی

دشمنِ شرکِ خفی شرکِ جلی
آں موحد مولوی احمد علی

بر وفات مولینا سید اکبر حسین صاحب الہ آبادی نور اللہ مرقدہٗ

زمرگِ جگر سوز اکبر چہ گویم
کہ کاتبِ قضا خط کشیدش بہ فنِ

خوشا اکبر و مرحبا رفتنِ او
کہ می رفت و می گفت اللہ اکبر

بر وفات دختر مہاراجہ دلیپ سنگھ پسر مہاراجہ رنجیت سنگھ آنجہانی

اے دختِ دلیپ سنگھ اے دُرِ یتیم
اے نکتہ شناس بندگی آزادی

اے نورِ نگاہِ پادشاہِ پنجاب
از تختِ شہنشہی کجا افتادی

ہر چیز کہ در کانِ نمک شد نمک ست — ضرب المثل آمد اے شہنشہ زادی

قطعہ وفات خان احمد شاہ خان صاحب

در گذشت از ما و ما را در گذاشت — خان عالی رتبہ آں معنی سرشت

گفت رضواں آں چمن پیرائے خلد — خان احمد شاہ آمد در بہشت

یک ہزار و سہ صد ست وسی و نہ — رحلتِ خانِ سکندر سرنوشت

قطعہ وفات محمد حسین خان صاحب

سرِ ارِ ما ز دہر فرو مایہ رخت بست — عالی نسب امیر فلک رتبہ نکتہ داں

بر شد ز خاک تا بفلک شورِ ماتمش — زد خیمہ در بہشت محمد حسین خاں

قطعہ وفات حافظ غلام قادر صاحب جالندھری

قطبِ زمانہ آخر از دہر رخت بر بست — حافظ غلام قادر در باغِ خلد بنشست

ما ہر دو یک ضمیریم رمز آشنائے فقریم — ما پیرِ قادری را دادیم دست در دست

سلہ حافظ غلام قادر جالندھری گرامی کے پیر بھائی۔

واویلا بر انتقال نواب حاکم الدوله مرحوم

چرا زمانه بخوں در تپید واویلا | زگریہ دیدۂ ما شد سپید واویلا
چرا زمیں بسر از غصہ بر فشاند خاک | زخاک تا بفلک سر کشید واویلا
فلک چو لالہ بخوں غوطہ زد زموجِ شفق | سحر چو غنچہ گریباں درید واویلا
کدام گل شدہ تاراجِ دستِ بردِ خزاں | کہ خارِ غم بجگرہا خلید واویلا
کدام ماہ فرو برد سر بزیرِ زمیں | کہ خوں زچشمِ اجل ہم چکید واویلا
پیامِ مرگ شنید و نگفت ہیچ اے وائے | کہ کار رفت زگفت و شنید واویلا
مپرس از نفسِ پاک آں خزینۂ عقل | کہ بود قفلِ ادب را کلید واویلا
عمامہ زد بزمیں مشتری ازیں ماتم | فغانِ خلق بکیواں رسید واویلا
ستارہ مرتبہ نوّاب حاکم الدولہ | بخواب گاہِ لحد آرمید واویلا
زشورِ ماتمِ یارانِ دردمند مپرس | ہزار صبحِ قیامت دمید واویلا
گذشت سعدیٔ ما میر مجلس از سرِ ما | گذشت از سرِ ما موجِ دیدۂ ترِ ما

نالۂ پدر در فراقِ پسر

برانتقال سعید احمد فرزند ارجمند شیخ فضل محمد صاحب رئیس اعظم ہوشیارپور

کجا رفتی اے جانِ من اے سعید — کہ خوں از مژہ دجلہ دجلہ چکید

ز مرگِ سعید آہ من دیدہ ام — قیامت کہ پیش از قیامت دمید

ہنوز از دہانش نشد بوئے شیر — کہ چیچک رگِ زندگانی برید

قبائے اُمیدِ پدر چاک چاک — ز غم مادرش جامہ بر خود درید

نہاں سر کنم گریہ شب تا سحر — کہ گنجِ مرا گم شد امشب کلید

پدر را ز مرگِ پسر اے حکیم — دگر تازہ شد داغِ عبد الحمید[۱]

چہ داغِ برادر چہ داغِ پسر — ہمانا بلا در بلا آفرید

بجانم چناں پا فشرد اضطراب — کہ آرام اے دوست از من رمید

[۱] برادرِ خورد شیخ فضل محمد صاحب رئیس اعظم جو کہ عنفوانِ شباب میں انتقال فرما گئے تھے۔

مرثیۂ خود

اے مرگ ہاں زگرامی چہ دیدۂ | خط بر خطِ صحیفۂ عمرش کشیدۂ
اے شیخ اے گرامیِ ما اے اسیرِ خویش | از ما رمیدۂ بلجد آرمیدۂ
مارا گذاشتی و گذشتی زبزمِ ما | بوئے مگر زباغِ وفا کم شنیدۂ
بود و نبود بود یکے در نگاہِ تو | بستی مژہ بر مزاحد وار سیدۂ
رفتی بخوابِ مرگ و بسر خاک میکنم | خوابِ تو خوش کہ ماتمِ یاراں ندیدۂ
در زیرِ خاک پائے بداماں شکستۂ | بر روئے خاک جیبِ تمنا دریدۂ
اے آہ حلقہ حلقہ بر افلاک رفتۂ | اے اشک دجلہ دجلہ زمژگاں چکیدۂ
اے سنگ فتنہ شیشۂ دلہا شکستۂ | اے خارِ غم بہ پہلوئے جانہا خلیدۂ
آمد شبے بخوابِ من آنشیخ نکتہ سنج | گفتم چہ فتنہ بود کہ از ما بریدۂ
گفت اے ہوس فریب فریبِ طلسمِ دہر | دیدی ولے بدیدۂ عبرت ندیدۂ
خود را دریں خرابہ پر کاہ بر سنج | ناگفتنی ست نکتہ گرامی شنیدۂ

(کتبہٗ: عبدالمجید پرویں رقم لوہاری منڈی لاہور)